

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
WISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

XXV

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

WISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

XXV

**Видано завдяки фінансової підтримки «Дому української науки»
та Апостольського Екзарха д-ра Кир Платона**

**Редагує Колегія
Головний редактор Ростислав Єндик**

**Адреса: Ukrainisches Technisch-Wirtschaftliches Institut
8 München 80, Laplacestr. 24, Germany**

Роман-Ростислав Шедик
• 28. 4. 1906 — † 15. 2. 1974

Як грім серед ясного неба, несподівано ударила по УТГІ передчасна смерть нашого дорогого ректора професора доктора Романа-Ростислава Єндика. В тихий соняшний день 15 лютого, повертаючись додому, Він раптом упав мертвий коло дверей будинку, у якому жив. Хворе серце перестало битися...

Народився Ростислав Єндик 28 квітня 1906 року в Залуче на Західній Україні в сім'ї вчителя. Закінчив Львівський університет і зробив докторат з антропології. Полум'яний український патріот. Він був науковцем, поетом і публіцистом. Наукову діяльність почав в галузі антропології, як учень відомого вченого на Львівському університеті — Чекановського, що займався антропологічними дослідженнями України.

В 30-их роках Р. Єндик співпрацює з українським антропологом Іваном Раковським у Львові, де твориться львівська українська антропологічна школа. На протязі 30-их років Р. Єндик підготовляє і друкує в українській, польській та німецькій мовах п'ятнадцять наукових праць з антропології. Остання Його велика антропологічна праця «Вступ до расової будови України», близько 500 сторінок, вийшла друком у Мюнхені 1949 року.

Війна й еміграція унеможливили дальшу плідну працю Ростислава Єндика в цій галузі. На чужині Він переключається на письменницьку й публіцистичну творчість, чим займався і на рідних землях. Першим Його великим публіцистичним твором була книга есеїв — «Слово до братів». В ній викладене національно-політичне кредо Автора. У передмові Автор пише, що цим твором Він хоче доповнити антропологічний, чи, як Він каже, *тілесний образ України духовним відповідником*. На початку Р. Єндик містить написану ним кілька років перед тим поему під тою самою назвою «Слово до братів», у якій викладено фактичний зміст цілої книги. У поемі сказано —

Але хай мовкнуть, браття, ваші скарги,
Ще більш затисніть зціплені уста,

.

Пожежі спалених осель і міст
Хай загравою відчинять вам просічну дорогу
Аж поза обрій...

Потужно стійне, мов маяк, у тім хуртечнім колі,
Бо велич неповторної вітчизни вам
замерегтить у райдугах...

1961 року Ростислава Єндика було обрано ректором УТГІ. Це був щасливий вибір і для УТГІ і для Єндика. Посада відповідала Його натурі — незалежна репрезентативна праця з певними можливостями плідної діяльності. Під керівництвом Р. Єндика УТГІ розцвів. Щорічні грубі друковані збірники «Наукових записок» (часто по два на рік). А до того щороку одна-дві монографії чи якісь інші видання. Для всіх отих видань ректор Єндик дивовижно умів організувати кошти.

Р. Єндик болів проблемою доросту — притягнення до УТГІ молодих українських наукових сил. Він переконував кожного з них підтримати УТГІ, не так заради наукової кар'єри, яку можна робити одночасно в чужинецьких наукових закладах, як заради української визвольної справи, яку підпирає теж і організована на чужині українська наука, що її традиції несе ось уже понад п'ятдесят років УТГІ.

Своєрідна натура — Ростислав Єндик був у товаристві, в особистому житті цікавою людиною. Він дуже цинив дружбу. Друзів добирав пильно й строго і був вірний раз обраним друзям. Заради дружби він міг міняти ставлення до політичної злободенности, але ніколи заради злободенности він не міняв друзів. Вузькопартійний підхід був Йому чужий. Політично організовані люди часом вважали таке Його поступовання безпринципністю. А дехто закидав навіть гонитву за матеріальними вигодами. Але це глибока помилка. Політично Ростислав Єндик був глибоко принциповою людиною і не йшов ні на які землі блага там, де це протирічило Його переконанням і сумлінню. Хоч Він і був людиною часом гострою й колючою, проте в товаристві друзів був особою яскравою, шармантною і проводити з ним час було великою душевною насолодою.

Тут не можна не згадати Його дружину Пані Тересу, яка була для Нього справжнім добрим генієм, яка розуміла Його, як мало хто, або, може, більше, ніж будьхто і за короткі півтора роки їх шлюбного життя багато зробила для Нього. Усі ми, Його друзі, в один голос стверджували, що за цей час він дуже змінився, поздоровів. Він міг би ще жити й творити добрих 10—15 років. Та треба було статися випадкові, коли докупи збіглися і страшний фен над Мюнхеном (специфічна альпійська погода, що її багато хто тяжко переживає), і безсонна ніч, і тяжкі душевні переживання... І хворе серце не витримало...

Смерть ректора професора доктора Ростислава Єндика — тяжка втрата для УТГІ. Колектив Його науковців мусить більше зусиль прикласти, щоб спільно замінити цю втрату, продовжувати те діло, якому усього себе віддавав ректор Ростислав Єндик.

ЗАХІДНО-ПОЛІСЬКА ГОВІРКА СЕЛА ОСТРОМИЧІ КОЛ. ПОВІТУ КОБРИНЬ

Говірка с. Остромичі, положеного бл. 12 км на пн. схід від Кобриня, західно-поліська. Її фонетику, морфологію й зокрема лексику ми спостерігали на вільній мові (й опитуванні в випадку лексики) кол. мешканця с. Остромичів Романа Мартинюка (нар. 1900) впродовж 1952—69 рр. у Геттінгені (Зах. Німеччина).¹ Його говірка втримувалася впродовж усього періоду спостереження назагал незмінною, за винятком дифтонга *'I^u* (а теж його ненаголошеного відповідника *и*), на місці яких зчасом (зокрема не в вузько-діалектичних словах) — певно під впливом мовців-сусідів з Волині й Галичини — став появлятися голосний *'i* (під наголосом як виразно довший, без наголосу короткий голосний). Менше таких хитань довелося спостерігати при голосному *й*, що під наголосом теж довший, а без наголосу короткий (у приростках та в закінченнях замінюваний ще голосними *у / о / и*).

Фонетика. Голосних фонем під наголосом 7: *I^u / I, E, A, O, И, У, й* (непалятальні приголосні неможливі лиш перед *E* та *И*, крім *Н^І* чоловічих прикметників, де чути вимову в палятальному типі *-н'ий// -н'ій* та *-н'е*); у ненаголошених позиціях розподіл цих голосних (крім дифтонгічного *I^u*, що можливий лиш під наголосом) у тих самих словах інакший. «Поліфтонг» *I^u* появляється під наголосом на місці етимологічного: 1) *ѣ* (по *д'І^uдови, с'І^uрий, горІ^uй, блинцІ^u, СтрийІ^u, кис'І^uл, БоричІ^u*; але не скрізь після *р*: *рИчка, стрИха, рИдко//рїдко, ужИ//ужІ//ужІ^u*), 2) **e*, коли після нього зник **-ь* (*пІ^uч, хоч рам'и'*); не під наголосом появляються на місці **ѣ*: *и* (зокрема після губних: *бигунИ, дАмй, хливИ, на лАвци*), *і* (*кл'ішчйА І¹, нАдовбн'і І¹*), а на місці **e*: *и* (*пОмиж, зАпич, кАмин'*). Голосний *й* появляється під наголосом в історично ново-

¹ Хлопцем він був евакуйований 1915 р., як і більшість односільчан, над середню Волгу, звідки з батьками повернувся після революції 1918 р. в Остромичі й прожив тут до 1944 р., коли виїхав до Німеччини. В Геттінгені проживав постійно від 1945 р. (до 1960-их рр. у таборі ДП).

му закритому складі на місці: *o (*лийско, тхїр, лїй, грїм, мїй*; вийнятово й у відкритому складі: *мнїго*) й *e, коли після нього зник -*ъ (*з'д'їр, от'їс, перїд*); не під наголосом тут появляються його архіфонемні варіанти: *ї* (в закінченнях Г³ -*їв* та Д-Л¹ жін. прикметників -*їй*: *набЕдрикїв, в чИстїй вод'Гч*, зрідка й деінде: *вїд прАса, Г¹ кїс'ц'А, бат'кїв*), *у//о//и* (*пид-//под-*, до зголОвк*ув, Обуд, зАриг*; Н³ *гїркИ// Г¹ гиркА*).² Фонема *и* вимовляється подібно як загально-укр. наголошене *и^е*; не під наголосом вийнятово може наближуватися до *е* (*ЗосемИ, невкИ, перЕхрист'а, грАне^и*); ненаголошене *е* не збігається з *и* (вийнятово: *бАличка// бАл'ка*). У низці випадків, мабуть, під білоруським впливом, — появляється здебільша під наголосом 'o на місці укр. *е* (*вин'Ослий, веровкИ, гал'Опа, д'Ат'ол, йАт'ор/-тер, йорш/йерш, зат'Он, Г¹ з'д'Ору, коз'Ол, кот'Ол, от'Оси, очерОт, подчерОвина, впОперОк, Г¹ перОда, прот'Ока, рожОн, румн'Онок, свЕрд'ол, свИрон, свирОнок, сЕл'ох, сид'Олко, черонОк*). Спорадично появляється *a* на місці *e в групах *ча-*, *ра-* (*чарІн', рабрИна// ре-*). Вийнятово появляються не під наголосом *и*, *е* після *й* чи м'якого колись приголосного (*їийцЕ, колОдез'*). У назвці слів появляються: *и-//ги-* (*инАчий// гИнчий, иклАк; андИк*), *у-//ву-//гу-* (*вуж//уж, гули-ц'а*).

Приголосних фонем 31 (*п, б, в, ф, м, н, н', л, л', р, й, т, д, т', д', с, з, с', з', ш, ж, ц, дз, ц', дз', ч, дж, к/к' г/г', х/х', г*); дзвінки не гложуть у визвучі чи перед глухими; палятальність зубних *с', з', ц', дз'*, корональна («полтавського» типу), зокрема слаба в випадку *ц'*, що твердне в -*ец* та майже тверде в групі *ц'ї* (*ципОк; Н³ пАлці, иглИц'ї, Г¹ ж. р. козирнИц'ї*). М'якість шипних *ш, ж, ч, дж* виділюється під наголосом у групах з наступним *a* як *й* (*шйАпка — шапкИ, лежйАк — лежакА, чйАсом*). Первісне м'яке *р'* отверділо; у групі *р'а* виступає під наголосом як *рїа/ра* рідше *р'а* (*грїАдка, раднО, пр(й)адИлниц'а* — пор. гіперизми: *грїад, дитворйА*). М'яке *л'* здебільша отверділо в групах з приголосними (-*лн-*, -*лв-*: *мАлва, ципИлно*). М'яке *т'* здебільша переходить у *ц'* в групі *ст'* (*їес'ц'//-с'т', зас'ц'Інки// с'т'Інка*), спорадично ж і деінде (*верц'Ух, латАц'*). Фонема в виступає як двогубе (а чи рідше як губно-зубне) в теж після голосного в визвучі складу (*ходИв* — супроти укр. *ходИй*). На місці групи *мїа* вимовляється *мн'а* (*мн'Ата, румн'Аний, хомн'Ак, солОмн'аник, серн'Ага*, а спорадично й *земн'А//земл'А*). Задньопіднебінні *к, г, х* появляються

² Проблему монофтонгізації поліфтонгів у зах.-поліських говірках Кобринщини навітлює подрібніше стаття Дж. П. Паульса (І. Сидорука). Pauls, J. P., *Monoftongi na miejscu *ž, *e, *o w dialektie kobryńskim* (Białoruska SRR), *Slavia Orientalis*, Warszawa 1970, XIX, nr. 1, s. 77—80.

в пом'якшеному варіанті лиш перед і й рідше перед е (*пенх'Ір, к'Ел'н'а*; але *кислий, тхїр*).

Морфологія. У відміні іменників відмітимо закінчення: 1) у чоловічих: Д¹ -ови/-у (*волОви/-лУ, хлОпц'ови/-ц'у, школ'арЕви/-рУ, ужЕви/-жУ, гнОйеви/-йу*), Г¹ -'ом (*хлОпц'ом, нАмсац'ом, коровАйом//ужЕм, гнОйем, ковалЕм*), Л¹ -ови (*при тАтови, сИнови, брАтови, в гнОйОви*), В¹ -е/у (*хлОпче, школ'Ару, слипАку, пастУху*), Н³ -'І/-И/-у/-А (*йачмен'І, кОни, овсИ; холодА, л'ісА*), Г³ -ув/ів/-ей (*зголОвкув, клишчїв/-чЕй*), Д³ -ам (*кОн'ам, вепру-кАм*), І³ -ами/-ми (*клишчїАми, л'уд'МИ*), Л³ -ах (*на л'Уд'ах*); 2) у жіночих: Г¹ -и/-'і (*бАрки, вечЕри, дОрожИ, земл'І, кОс'т'і*), Д¹ -'і/-и (*земл'І, лАвци, нОчи, кОс'т'і*), Г¹ -ойу/-ейу/-'у (*рукОйу, глИнейу, ол'шИнейу, землЕйу, костЕйу, кут'Ойу, межОйу, т'Ін'н'у мИшйу, зАздрос'ту*), Л¹ -'і/-и (*в руц'І, на лАвци, при смЕрт'і, на межІ, земл'І, в кос'т'І*), В¹ -е (*душЕ; молодИц'у*), Н³ -и/-'і (*рУки, лисИц'і, нОчи, кОс'т'і*), Г³ -Ф/-ей (*дирОк, синЕй*), Д³ -ам, І³ -ами/-ми, Л³ -ах, (але: в двЕрох); 3) у середніх: Н¹ -о/-е/-'а (*селО, пОле, с'Імйе, бит'т'Е, готовАн'н'е, тел'А*), Г¹ -а/-Ата (*с'Імйа, тел'Ата*), Д¹ -ови/-у (*селОви, тел'Атови, с'Імйу*), Г¹ -ом/-ем (*пОлем, сел'цЕм, бит'т'Ем, полїз'з'ем, с'Імйем, тел'Атом*), Л¹ -'і/-'у/-ови (*на сел'І, пОл'у, в с'Імйї, тел'Ат'і, бит'т'І, вухОви*), Н³ -а, Г³ -Ф, Д³ -ам, І³ -ами, Л³ -ах.

У відміні прикметників відмічуємо: 1) наявність твердого (*малИй, -лАйа, -лЕйе*) й м'якого типів (*сИн'ий/-н'ій, -н'а, -н'е*), 2) в накінцевонаголошених довгі закінчення -Айа, -Ейе, -Уйу, -Ийї (Н¹ ж. і с. р., А¹ ж. р., Н³), а в ненакінцевонаголошених їх короткі відповідники: -а, -е, -у, -и (*малИйї брАтови д'Іти, тИйї зелЕни пол'А*), 3) в Г¹ ж. р. -ейї (*бІлейї, дОбрейї, малЕйї, сИн'ейї*). Подібно і в прикметникових займенників та числівників: *ц'ой/той — тамтОй, тАйа, тОйе // то вс'о, котОрий / котРИЙс'а, йакИЙс'а, йакАЙас', такАйа, -кУйу, йакИЙїс', другАйа, -гЕйе, -гИйї, сАми*.

У відміні займенників підкреслимо: 1) у вказівних взаємовплив твердого й м'якого типів (*ц'ой — той, Г¹ ж. р. тЕйї, Г¹ тЕйу; Г³ ц'їх — т'їх // тамтИх, Д³ ц'їм — т'їм, І³ ц'їми — т'їми*), 2) у вказівних і присвійних форми: Г¹ тЕйї, мЕйї // *мойЕйї, тогО // мойОго, Д¹ тїй, мойїй, томУ, мойОму, Г¹ т'їм мойїм, мЕйу, Л¹ на тїй, мойїй, томУ, мойїм // мойОму*, 3) в особових 3-ої особи виступають форми без приставного н'-/н- при тому без відтягання накінцевого наголосу (*до йогО, йейІ, бил'Іший за йогО, за йейІ, з йїм, з йЕйу, од йїх, з йїми, в йїх*).

У відміні дієслів назвемо форми: 1) інфінітиву: *печИ, л'агчИ, стерегчИ, товкчИ, пос'їкчИ, побІ'хчи, запражчИ, гребтИ, наскУбсти, принОсити, занОситис'*, 2) теперішнього часу: *бижУ, несУс'*,

йГ'жджу, принОшу, ходжУ, л'убл'У, вкрадУ, дам; несЕс'с'а, хОдиш, л'Убиш, вкРАдеш, дасИ; несЕ(т'), бГ'гає, несЕц'ц'а, прихОдит', дас'ц', йес'ц'; бУдемо, несЕмос', хОдимо, дамО; несЕтес', хОдите, дастЕ; несУт', вкРАдут', несУц'ц'а, хОд'ат', л'Убл'ат, дадУт', 3) вольового способу: несИ, полежИ, посидИ, потерпИ, прихОд', йГ'ж, нес'Г'м, нес'Г'те, 4) минутого часу: йа був, булА, воно булО, ми булИ, н'йс, неслА, неслО, неслИ, 5) умовного способу: бувби, булА-б, 6) майбутнього часу: робИтиму, -меш, -ме, -memo, -мете, -мут' // бУду робИти, 7) дієприслівника теп. ч.: лЕжачи, хОд'ачи, стойачИ, несучИ, 8) пасивного дієприкметника мин. ч.: переважно на -аний в кон'югації *и/і* зокрема після шипних (посАджаний, молОчаний, нашерОшаний, мОчаний // покрУчений, товчений, обрОблений), зрідка й серед інших (нат'Агн'аний, вИверн'аний, довбл'аний, скУл'бйаний, прискАл'аний), 8) віддієслівного іменника-назви дії на -ан'н'е (про-, читАн'н'е, дАн'н'е // оддан'н'Е), -ін'н'е (молот'Г'н'н'е), -н'н'е/-т'т'е (колен'н'е/колот'т'Е),

У синтаксі згадаємо: 1) конструкції з Г¹ ч. р. одиначного предмета (скрІпл'уйе воЗа, зубл'У сЕрта), з НА³ неосіб (запрагАти коНи, гнАти коровИ; везИ дубИ, спивАти пісн'Г'н/писЕн'), 2) сліди двоїни іменників у формі однинного наголосу (два брАти, роки; обДви корОви, межГ', йайцГ' — крім збірного числівника в сер. р.: двОйе полей, горн'Ат, имЕн'), 3) рідкі форми збірних чоловічих іменників на -а (холодА, лисА — але йачмен'Г', овсИ, докумЕнти), 4) предикативний І (вйн був добрим госпОдарем, бУде ковалЕм), 5) порівняльна конструкція типу бйл'ший за його, 6) конструкція множинного підмета з числівниками 2—4 типу два хлОпци ишли дорОгойу, 7) полісемантичний сполучник шчо ('котОрий'; 'томущо' — пор. жидовки; 'коли' — пор. Забиг).

У словотворі відмітимо суфікси: -иско (гречйАниско, житниско, картОплиско, коноплИско, овс'Аниско, подовИско, пожАриско, прос'анИско, хАтниско // топоришче), -ук (вепрУк, дит'Ук), -уха (квоктУха, молодУха, поскрІбтуха, поградУха), -ен'а (для малят: буснен'А, голубен'А, качен'А, курен'А, пташен'А, сарнен'А, собачен'А), -овати (вфундовАти, жировАти, квитовАти, вИшмарговати), -оватий (дерешовАтий), постфікс -с'а в неозначених займенників-прислівників (йакИйс'а, колИс'а — після голосного звичайно -с': йакАйас', подібно зрештою як і в дієслів: нестИс', несУс' // несЕц'ц'а, несУц'ц'а, несЕс'с'а) як і прикметниково-прислівникові форми типу: блИЗ'кий, -з'ко, нИЗ'кий, -з'ко, нИжн'ий, вЕрхн'ий, перЕдн'ий, пувтрет'А.

Наголос здебільша схожий зі сх.-укр. (і літературномовним). Так воно зокрема в іменників: а) чоловічих (Г¹ чйАсу, жйА-

л'у, брАку // знакУ; Н³ дубИ, -б'йв; гУпач, зИмник, квІтник, коц'Убник, крУпник, полОвник; затУлок, зголОвок, засторОнок, охлАпок, подл'Іток, подсвИнок, прирОсток), б) жіночих (А¹ коСу, роСу, сОснУ: соснА, зЕмл'у, бОрону, бороз'н'У: -н'А, сАрну; НА³ долИни, прогАлини, мурАви, пшениц'І⁴; заволОка, загорОда, затОка, причІпка, зачіска, прил'Іпка, йашич'їрка, зашич'їпка, зат'їрка, покрИвка, п'їдклАдка // зАтичка), в) середніх (Н³ деревА, именА, озЕра, копИта: -Ито, долОта: -отО). Відхилення слідні зокрема в прикметників і прислівників: гІркий, плАвкий, прУткий, слИзкий, тОнкий, Узкий, йАсний бОсий, нОвий, прАвий, товстий, твЕрдий, зимОвий, л'Ітн'ий, завИдний, дрїбний, прїсний, старИй, малИй, земнИй, морскИй — ширОко, висОко, глубОко. Після прийменника займенники не відтягають накінцевого наголосу (до менЕ, до себе, до когО, коло тебе, до тогО, в собі, при тобі). З наголосу дієслів слід відмітити (крім згаданих уже: несЕмо, -Ете, прадемо, -Ете, хвалимо, сидимо): приймУ; прИймеш, займУ: зАймеш // одитнУ, -Еш, заб'їУ, -Еш, кол'У: колеш, вз'Ати: вз'ала, -О, -И, дАти: далА, -Ю, -И, цвИсти: цвилА, -О, -И, прокл'астИ; -ала, -О, -И, зАтий, поч'їАти; -чала, -О, -И, наткАний, (од)-рОблений.

У лексичі відмітимо зокрема характеристичні групи позичень. Серед них польонізми, спільні підляшським і іншим зах.-поліським говіркам, охоплюють сільськогосподарську, ремісничоторговельну, суспільно-адміністративну й товариську ділянки; почерез польщину прийшли й германізми та європеїзми (їх тут не відмічуємо окремо):³ без 'бузок; бузина' (bez 'тс'), безОвий 'фіолетний', билИзна 'білизна' (bielizna 'тс'), бл'Уска 'блощиця' (pluskwa 'тс'), венгор/ -н'г'ер 'каструвальник', вен'г'єрка 'сорт сливок' (Węgiel 'угорець', Węgielka 'угорка'), вин'Ослий 'високорослий' (wypiósty 'високий, величний, гордовитий'), громнІці 'Стрітєння' (Gromnice, Panny Marii Gromnicznej '2. II.', коли святять gromnice 'свічки, запалювані під час гromовиці та в годині смерті', свято, що часово відповідає — 2. II. за старим стилем — Стрітєнню Сх. Церкви), гарлИна 'околіт' (gardlina 'в'язка простої довгої соломи, комишу'), гоз'дз' 'сворінь плуга' (gwóźdz 'цвях'), гУз'їк 'гудзик' (guzik 'тс'), допІру 'щопиш' (dopiero 'тс'), жвїр 'жорства' (żwir 'тс', пор. лит. žvirgždas 'тс'), забл'Отатис' 'заплутатися' (zaplątać się 'тс'), зАвше 'завжди' (zawsze 'тс'), за-гАбати 'присвоїти собі' (gabać 'напастувати', пор. лит. gabėnti 'перевозити, -носити'), за-к'Елзати 'загнуздати', зак'Ел'зка 'вудило' (kielzas,

³ Польські вирази подані за словниками: М. Арста Słownik ilustrowany języka polskiego, Warszawa 1916¹, 1925², 1929³; Brückner A., Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927¹, Warszawa 1957².

києлно 'тс'), зЕл'зи 'зовзи, мит' (пор. zo'za, ziozy 'тс' і лит. gėle-
 žuonys 'тс'), йадлОвец 'ялівець' (jadłowiec 'тс'), йЕнциги 'плакати'
 (jęczęc 'стогнати, зойкати'), ковАдло 'ковало' (kowadło 'тс'), коло-
 врОток 'прядільний коливороток' (kołowrotek 'тс'), кпИтис' 'кеп-
 кувати' (кріс' 'тс'), лЕйци 'віжки' (lejce 'тс' з сер.-вис.-нім. leitseił
 'линва вести ловецького собаку'), лИна 'мотузка (lina 'линва' з
 с.-в.-нім. līne 'тс'), майОнток 'поміщицький двір' (majątek 'тс,
 майно'), ментЕшка 'мантачка, копістка підгострювати косу' (пор.
 mańewka 'колотівка'), ментУз 'минога' (пор. mientus, miętus 'тс,
 миньок'), метрЕга 'горе' (mitręga 'морока'), міл'чийАк 'оселедець з
 молочком' (mleczak 'тс'), мл'їн 'жорнівка' (mlon 'тс'), на-бамбУли-
 тис' 'надутися' (пор. bąbel 'бульбашка, пузир'), нАмша 'інтенцій-
 на богослужба' (пор. dać na mszę 'замовити/ запластити інтенційне
 богослуження'), наподобЕнство 'на лад' (na podobieństwo 'тс'), не-
 боИщик 'покійник' (пор. nieboszczyk 'тс'), нег'Едлий 'нікудишній'
 (пор. legiejda 'нездара'), нЕндза 'нужда' (nędza 'тс'), окенИці 'ві-
 конниці' (okiennica, -ce 'тс'), окЕнко 'вічко вулика' (okienko 'ві-
 конце'), пагУрок 'горбок' (pagurek 'тс'), пас 'ряд плотів-дараб' (pas
 'пояс'), пастВИско 'пасовище' (pastwisko 'тс'), пащЧенка 'вилиця
 коня' (paszczeķa 'паща'), пенч'Ір 'мочовий міхур' (pęcherz 'пузир'),
 перебЕндз'овати 'тікати від праці' (пор. przekwintować 'видуму-
 вати, капризувати, вередувати'), пидогійник 'підхвісний ремінь'
 (пор. podogonie 'тс'), пл'Отка 'сплетня' (plotka, -ki 'тс'), подполОнок
 'паляничка' (пор. podplomyk 'тс'), по-ментИти 'підгострити косу
 мантичкою' (див. ментЕшка), по-нЕн'катис' 'порозтріскуватися'
 (ро-рєкаc' 'тс'), порожн'овАти 'бездільничати' (пор. różnować 'тс'),
 по-стрОнки 'посторонки упряжі' (пор. postronek, -nki 'тс'), при-
 нЕндити 'пригнати товар' (przy-rędzić 'пригнати'), робАк 'глиста'
 (пор. robak 'хробак, черв'як'), рОл'а 'нива' (пор. łoła 'тс'), румн'О-
 нок 'ромашка' (пор. gumianek 'тс'), спренжсинівка 'культиватор' (до
 sprężyna 'пружина'), спУрл'овати 'пухчити культиватором' (пор.
 sprulchnić 'пухчити'), с'л'едз' 'оселедець' (śledź 'тс'), т'інжйАрка
 'олив'янка вудки' (пор. ciężarek 'тягарець'), ц'енжйАр 'вантаж'
 (ciężar 'тягар'), чвЕн'д'ати 'чадити' (swędzić 'тс'), шмаровИдло 'ко-
 ломазь' (smarowidło 'мастило').

Як і серед декотрих наведених так ще і в низці інших зустрі-
 чаємося радше всього з укр.-поль. лексичними паралелями (йа-
 телИна, dziecielina 'конюшина'. сУпел' sapel 'сосулька льоду',
 хлОпотен', кіорот 'наджорнова куна').

Крім рос.-укр. говіркових паралель (воробЕй 'горобець', вИ-
 стирати 'випрати', вредОта 'лиха людина', нос'Ілки 'носилки для
 сіна'), русизмами в нашій говірці слід уважати: кровАт' 'ліжко'
 (кровать 'тс'), л'Ожки 'легені' (лёгкие 'тс'), подн'Отка 'золівка'

(подмётка 'тс'), *подСолнишок* 'соняшник' (подсólнух, -сólнечник 'тс'), *тетрАд* 'зошит' (тетрáдь 'тс'), *фуфАйка* 'ватована камізелька' (фуфáйка 'тс'). Є в тому напевно і вислід півторавікової приналежності Західнього Полісся до Росії (1795—1917) і, може, слід перебування нашого інформатора над Волгою.

Про білоруські лексичні паралелі й пов'язання нашої говірки можна буде щось певне сказати аж після появи лексикографічних праць про суміжні пд.-зах. білоруські говірки. Про фонетичні впливи білоруської (перехід ненаголошеного *o* в *a* та наголошеного *e* в 'o, а частково й *t*' в *ц*', напр., *верц'Ух, латАц*'), мова вже була.

Ймовірно, вислідом білоруського посередництва — а частково литовсько-ятв'язького субстрату чи то давніх безпосередніх зв'язків — є поява в нашій говірці низки *литванізмів* чи то литовських паралель:⁴ *бЕблаx* 'дитина' (пор. *bamblys* 'гудз; товстюх' і укр. дітлáх), *бл'Умати* 'рюмсати' (пор. *bliūvas* 'плакса, крикун'), *влОга* 'шкапа' (пор. *blōgas* 'лихий, худий, слабий?'), *гнЕнути* 'гопнути, дуже сильно вдарити' (пор. *gnūbti* 'щипати, стискати?'), *грузАлок* 'грудка в їжі' (пор. *gružūlis* 'галушка?'), *жлУкто* 'зільниця' (*žlygtūvas* 'тс'), *за-глмЕздати* 'підгострити косу на один бік' (пор. *glemzti* 'схватити, гризти?'), *за-лАдити* 'зголюдити' (пор. *liūdinti* 'завдати клопоту?'), *йУкло* 'черевцо' (пор. *iñkilas* 'шпаківня, дупло, борть?'), *кл'Ун'а* 'стодола' (пор. *klūpas* 'тік, стодола-сушня'), *кнЕ-л'і* 'сили, здоров'я' (пор. *kunelis* 'тільце?'), *кУл'ша* 'напуст снопів понад драбину' (пор. *kūlšis* 'бедро'), *латУш* 'халатина' (пор. *vetušas* 'дуже старий?'), *лУста* 'скибка хліба' (пор. *lūstas* 'тс'), *л'окотИти* 'дриголіти' (пор. *liūktelėti* 'підскакувати?'), *о-пл'Аскати* 'обмовити' (пор. *pliauskoti* 'базикати?'), *по-пл'Уска* 'надполудрабкова частина шабля' (пор. *pliauskà* 'поліно, колода?'), *про-вЕндитис* 'пройти, минути' (пор. *venginėti* 'вимкнутися, оминати, врятуватися?'), *свИрон* 'шпихлір', *свирОнок* 'засторонок' (пор. *svìrna, svirnas* 'шпихлір'), *скваржІ* 'скрутки на пряденій нитці' (пор. *šìurkštūs* 'грубий, шершавий?'), *скл'Уд* 'велика тесельська сокира' (пор. *skliūtas* 'тесельська сокира'), *тЕбел* 'кілок, великий свердел' (пор. *kablūs* 'виловий гак?'), *цвЕкно* 'головний корінь сосни' (пор. *sìeksninis* 'сажневий?'), *швІрний* 'проворний' (пор. *švytrūs* 'тс?'), *шЕрхнути* 'злегка замерзати' (пор. *šerksnūti* 'покриватися інеем?'), Крім сільсько-побутових і деревообрібних виразів, ідеться при тому здебільша про емоційно забарвлену лексику.

⁴ Литовські вирази подані за словниками: Lyberis A., *Lietuviu-rusu kalbu žodynas*, Vilnius 1971; Fraenkel E., *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I—II, Heidelberg 1962—65.

Низва лексем пов'язує нашу говірку з південно-підляшською околиць Білої, описаною І. Бессарабою:⁵

плюска, вáлющ, вáпно, голéпа, грумніця, жирова́ти, забро́нтати, яблыко, я́духа, ялі́на, я́рка, яру́га, в'я́тєр, я́щурка, карп, охніэлы 'ослаблій', коло-вруток, коцоба́, крыж, кру́тник, ливі́рка, маслі́х, мэ́тэнька 'мантачка', млéн/млоо́н, мша, б́жух, пащэ́нка, пухі́эр 'міхур', пэ́рэбэньдывати 'вередувати', пэру́н, плéтки, пудполоннік, рата́й, ря́жка 'шаплик', роба́к, ру́но 'вовна, цві́т збіжжя', ску́ла 'рожа-недуга', слипа́к, 'овад', труна́, фаерки, хаму́ла, фа́ля, хворо́ст, хму́ра, хоро́нгвы, фуора, ципильне, чарі́зн, шва́гор, шопля, шуляк, шупа́к, щур.

Лексику кол. Поліського воєводства (в межах 1921—39 рр.) досліджував варшавський діалектолог Юзеф Тарнацький,⁶ подавши на 185 мапках висліди своїх опитувань. Найближчі тут до Остромич досліджувані пункти — всі переважно на віддалі бл. 20 км — це Тевелі (ч. 11), Оранчиці (ч. 45), Зьолове (ч. 17) і Рибна (ч. 16), від пн. заходу почавши. У низці випадків наші записи приносять тут інакші лексеми та їх форми, а чи інакше значення, ніж вони подані по згаданих суміжних пунктах у Ю. Тарнацького. Наводимо спільнощі, подаючи при тому число мапки:

воро́ніне жі́то 147, гу́з' 155, за́к'ел'зка 111, за́тулок 60, кози́рніц'а, 24, кози́ро́к 107, лі́жко 95, ментéшка 63, на́билниці 67, насті́льник 44, обрусо́к 62, осипа́чка 55, повáл 9, подва́лок 8, робі́тка робі́т' 137, скоти́на 156, цвéкно 154.

Мережа досліджених пунктів з Кобринщини в діалектологічному атласі Білоруської РСР⁷ куди густіша; в околиці Остромич — усі вони в р-ні Кобриня — це: Тевлі (пункт ч. 691), Зосими (690), Турна (693), Новосілки (689), Воротиничі (694), Городець (697), Чирськ (699) В. Лепеси (696). Лексика охоплена тут мапками чч. 226-338. Форми слів з Кобринщини тут свідомо пофальшовані, бо подані з білоруською фонетикою — з аканням і дзеканням, хоч напр. дифтонги відмічуються:

(пóжня 269, або ви́нятково лата́ты 323!): сья́льнік 241, калодзя́з 241, мян-тэ́шка 264, вятру́к 292, шы́цкік 327, по́ку-ть/ць-е 335, сцї́рта́/сцї́рда 288.

⁵ Бессараба И. В. Материалы для этнографии Седлецкой губернии, Сборник Отделения русского языка и словесности, т. 75, ч. 7, СПб 1903 (Словарь, с. 300—19). — Польонізми підляшських говірок розглянув на підставі опублікованих матеріалів Расторгуев П., Про польський та білоруський вплив на українські говірки кол. Сідлецької губернії, Укр. діалектологічний збірник, т. 2. с. 199—209, Київ 1929.

⁶ Tarnacki J., Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie—Mazowsze), Warszawa 1939. — Поліські польонізми він же розглянув у статті: Słownictwo polskie na Polesiu, Sprawozdania Komisji językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, XXX, 1, Warszawa 1937.

⁷ Дыялекталагічны атлас беларускай мовы, Мінск 1963 (за ред. Р. І. Аванесова). — Див. наша рецензія «Західно-поліські говірки в Діалектологічному атласі БРСР», Сучасність, 1964, ч. 7, с. 107—09, Мюнхен.

Цей атлас реалізує тут антинаукову концепцію «третьої, поліської, групи» говірок білоруської мови,⁸ а під якими розуміється, очевидно, українські західньо-поліські говірки. Підклад цієї теорії, само собою, політичний: всупереч протестам українців Кобринщини в 1939 р. їх територію включено до БРСР (тим, хто протестував, причіплено налічку «укр. бузжуазних націоналістів» з усіми наслідками того закиду в тоталітарній державі!). Сталося це всупереч ранішим з'ясуванням усіми мовознавцями недвозначної мовної ситуації на Зах. Поліссі, а зате по думці російської царської адміністрації, яка визначила мешканців Гродненської й Мінської губерній мовно й національно білоруськими: за таким

⁸ Ця концепція вже таки доволі безцеремонно подана в книжці *Lingwistyczna geografia i grupujka białoruskich gaworak*, Мінск 1968 (знову за ред. Р. І. Аванесова, К. К. Атраховіча й Ю. Ф. Мацкевіча!), зокрема в розділі «Брэсцка-пінская гаворкі», с. 252—59, де українською визнана «переважно їх фонетика», а чомусь білоруською їх «морфологія й лексика» (с. 258); їх генезу витлумачено тут втечею населення з півдня в 13 в. за татарського нападу і теж політичною приналежністю цих земель до Галицько-волинського князівства; у такому просуванні на північ укр. елемент був стримуваний тут то «корінним» дреговицьким протобілоруським населенням суміжних білоруських земель, то непрохідністю боліт (на цій фактичній і виразній тут укр.-блр. мовній межі!); годі однак догледитися, чому при тому називаються і втечі національно, соціально й релігійно гноблених у козаки на укр. незаселений південь (с. 258). — Так же само без сорому за своє наукове ім'я зачисляють безцеремонно «поліську підгрупу» цим разом уже до півд.-зах. діалекту білоруської мови автори високошкільного підручника: Э. Влінава, Е. Мяцельская, *Беларуская дыялекталогія*, Мінск 1969 (див. мапка й розділ «Падзел бiałарускіх гаворака на групы», с. 160—64). Учні Р. Аванесова скрізь покликаються тут на свого вчителя вже; зовсім не згадуються напр. укр. сучасні праці, хоча б синтезуючі Ф. Жилка, де його *Нариси з діалектології укр. мови*, Київ 1955, подають несміливо на мапі інакшу мовну укр.-блр. межу, а їх 2-е видання (з 1966 р.) та його ж *Говори укр. мови*, Київ 1958, ту межу подають згідно з давнішими славістичними працями (пор. теж мапки поль. славіста в кн. *Kuraszkiewicz W., Zarys dialektologii wschodnio-słowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa 1954). Це лиш жалюгідний стан, коли, зрештою важкодоступні, *Belorussica non leguntur*, охоронив авторів цієї антинаукової концепції перед належними своєчасними рецензіями в славістичному світі.

До речі, новіше польське видання *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym, Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego, nr. 18*, Warszawa 1972, — волить тут і при укр. говірках північно-підляцької Більщини-Гайновиччини-Сім'ятиччини говорити вже лиш про говірки *przejsio-we ku ukraińskim* (с. 5, 217 і ін.).

Спробу класифікувати говірки Берестейщини (формально не заторкуючи їх мовної приналежності) — на північні (себто білоруські), середущі (укр. й перехідні) та південні (виразно українські) — подав на підставі їх фонетики Ф. Д. Климчук у статті «До класифікації говірок Берестейщини», *Праці XIII республ. діалектол. наради*, Київ 1970, с. 178—83. Говірка с. Остромичі належала б тут до говірок гряди Загороддя («середньо-заго-

губерніяльно-адміністративним визначенням проведено в 1939 р. політично-адміністративний кордон поміж УРСР і БРСР — може, не без думки розсварити таким чином українців з білорусами, а білорусам зрекомпенсувати мовно білоруську Смоленщину, включену до РРФСР. Теоретично ж обґрунтувати таке адміністративно-політичне рішення Москви діалектологічними «аргументами» доручено московському філологу-вірменинові Р. І. Аванесову, що всупереч усім дотеперішнім висновкам мовознавців (включно з білорусом Ю. Карським) створив з укр. зах.-поліських говорів «поліську групу говірок білорущини» («третю», крім двох досі визнаних у мовознавстві: північно-східньої й південно-західньої).

Цю лінію затирання укр.-білоруської межі на зах.-середущому Поліссі продовжують у діалектологічних досліджах видання Московського Інституту слов'янознавства АН СРСР за ред. Н. І. Толстого.⁹ Багато спільних лексем з говіркою Остромич приносять тут записи Ф. Д. Климчука¹⁰ з говірки с. Симоновичі, 11 км на пн. від Дрогичина:

багра́к, близна́, боновáти, б́ухтавиц'а, б́учити́с', вгамі́ти, веселéц, віз-вирити́с', вімотлошити, вин'óслий, вид'м'áр, в'азкі́, вкадлу́шити, вло́га, во-д'анáйя кол'ада́, вороті́ло, вредо́та, вталовáтис', втелепі́ти, второпі́тис', га-л'ва́, гібá, гості́нец, гремену́ти, громні́ці, груд, грузáлок, гéргати, герго́та-ти, дерка́ч, дес'ату́ха, дзигон'і́ти, диді́, дит'у́к, дожінки́, допус'т', доту́рка-ти́с', дрéнина, дриві́на, дубки́ ста́ти, жижáвка, жировáти, жо́лопати, жу́йка, забл'óтатис', забóрсати, заглимéздати, за́город, за́гáбати, зажінки́, закаа-рйчити, зал'áдити, замі́рок, западн'á, заперн'á, запóйіни, зас'і́к, зат'óн, за-хару́ститис', заше́рхнути, зве́ргнути, зеленéц, зéл'зи, зймник, знату́ритис', знóсок, зови́ц'а, з'і́ва, йару́га, йáс'л'а, йáтилина, йéнчити, йі́дкий, йу́кло, йуц', каба́лниц'а, ка́мкати, кан', ка́па, капі́ж, карачу́н, ка́чур, клі́кати, б́ус-н'а, клок'і́тка, клума́к, клу́н'а, кн'éл'і, ковту́н, ко́ко, колóшкати, корова́ти,

родські говірки», с. 180); на їх території жили, на думку Ф. Д. Климчука, в 8—13 вв. дуліби-волиняни (с. 181).

Всього поганим жартом можна вважати стереотипне твердження про національний склад українсько-мовних районів Берестейської області БРСР у виданні *Беларуская савецкая энцыклапедыя*, Мінск 1970—72 (райони: Берестя, т. 2/1970, с. 437; Дрогичин, т. 4/1971, с. 265; Жабинка, т. 4/1971, с. 398; Іванів-Янів, т. 5/1972, с. 33; Кам'янець, т. 5/1972, с. 563; Малорита, т. 6/1972, с. 570): «Заселяють район білоруси, е росіяни, українці, поляки, (євреї) й інші». До такого стандартного речення подано інколи ще й відсоток білорусів (97% у р-ні Берестя, 97,3% в р-ні Янів), що дуже нагадує відсотки голосів при виборах по монопартійних державних системах...

⁹ *Лексика Полесья. Матеріали для полеського діалектного словаря* (ред. Н. И. Толстой), Москва 1968.

¹⁰ Климчук Ф. Д., Специфическая лексика Дрогичинского Полесья, там таки, с. 30—78.

У зб. *Беларуская лінгвістыка*, Мінск 1972, ч. 2 (с. 53—58) чимало лексичного матеріалу з с. Радеж, 20 км на півд.-зах. від Малорити, серед поданих прикладів статті П. І. Сігеда «Вакалізм гаворкі вёскі Радеж Маларыцкага раёна Брэсцкай вобласці».

кот'ах, ко́шкати́с', ко́шлати́й, кру́ну́ти, кру́ча, кстро́ци, ку́л'ша, ку́мкати, ку́пина, ку́пл'а, ку́хор, лату́ш, лел'іти, ливі́рка, лі́на, липе́ха, лу́ста, л'і́га, ло́кот'іти, мизиро́та, мире́ц, мирлі́ни, міл'ч'а́к, мо́глиці, морхл'а́к, мото́хати́с', мотужі́тис', мумрину́ти, наба́мбуліти́с', нави́ж'а́ти, навлі́, надвечі́рок, на́мс'кий четве́р, нака́вкати́с', нако́пичити, на́мац'ом, на́мша, наповрі́титис', на́точі́тис', на́шеро́шаний, неглу́мний, неге́длий, недба́йлошчі́, нед'і́ловати, ненáджаний, нете́ча, низ'о́та, ничо́гий, но́риц'а, обара́нок, обни́жки, обо́ра, обо́риг, о́горо́джа, одво́лжити, одлі́га, одопра́ти, одху́кати, оза́д'д'е, о́ке́ц'ати, окри́я́ти, оку́ржчик, ола́дки, опе́резати́, опл'а́скати, о́пратка, о́сі́та, ослі́н, осма́лок, охва́т, охил'а́ти, охля́пок, ошо́лоп, парові́на, па́молод'д'е, ла́сиво, па́синок, па́ші́на, пел'у́шка, перебе́н'дз'овати, пере́метуш, пе́рити, пі́па, пла́вкий, пл'а́га, повх, пудбу́нто́рити, пудла́сий, пудпо́лоно́к, пудхва́тити, пудц'уко́вовати, пудчеро́вина, полон'а, полуде́н', помирече́а, поно́чи, попéн'кати́с', по́плав, по́пл'у́ска, по́поло́кни, пото́цко́пкати́с', поре́латис', поро́жн'ова́ти, поро́хн'а́к, поскри́бту́ха, по́тас', потро́хн'а́ти, похлу́дити, по́ходно́, по́ц'ух, пра́вило, правова́тис', пра́ч, приворо́тний, при́з'і́л, при́я́ти, при́мовиско́, приматко́бжитис', при́пенді́ти, приро́сток, присви́ріпитис', при́си, приска́л'аний, при́сок, присту́па, при́тити, приту́ла, прит'а́кнути, при́хати, прихлу́дити, пра́дильни́ц'а, провэ́ндитис', прѣ́дох, пройн'а́ти, прѣ́тор, прот'о́ка, пруз'а́к, пруча́тис', прі́с'ма, пужа́лно, пупри́ц'а, пу́стелни́ц'а, пу́ха, пу́хир, півзвони́, работи́н'н'е, рі́жец, р'а́хва, роба́кі, розві́дн'овати, розка́л'ле, ро́кхати, ро́чкати, ро́чч'а́к, самоту́ж, свирба́чка, свѣрд'ол, свиршг'і́ти, свирш'а́ти, сві́рон, сві́рон, сві́с'ц', сел'о́х, сиді́ба, сирова́тка, скалі́ти, ска́логі́кий, скме́тити, склі́пований, ску́бсти, ску́ла, ску́ла́чка, ску́л'б'аний, ску́питис', сли́з'і́ти, сли́пин'д'а́, смоли́на, со́впати́с', со́корі́ти, сон'н'у́га, спосо́дитис', спу́с'касто́, сти́чно́, сти́шчити, стовпа́н, сто́жок, страха́пуд, стро́кати́й, стрóмий, стру́га, су́ма, супе́л', схаван', схамі́ну́тис', с'а́йнути, типі́ті, тирні́вка, тин'а́тис', ти́ц'нути, товчі́ про́со, то́ргати, то́рбачи, труна́, тру́ска́вчина, ту́зати, тхир, т'м'а́ний, ус'алка, ут'-ут', хаму́ла, хаму́л'-хаму́л', хвал'ова́ти, хва́та́тис', хи́б, хло́потен', хл'апа́нина, хму́рний, ха́ванки, хо́ромина, хра́па, ца́барак, цвилі́й, цві́хол', це́ркнути, ци́лу́х, цма́кати, ц'у-ц'у, ц'у́ц'а, чве́н'дити, чипи́л'і́ти, чирва́, чи́килд'а́ти, чо́лові́чок, шал'а́ні́вка, ша́рга, шаро́ва́ти, шаст'і́ти, ша́ти, шва́гер, шві́рний, шиве́рити, шѣ́рхнути, шихова́тис', шико́литис', шкара́лу́па, шкварч'а́ти, шкря́га, шма́та, шморну́ти, шу́рак, шу́т-шу́т, шу́та, шчі́пти, шча́йа, шчо́дру́ха.

Порівняно з цією дрогичинською лексикою вже куди менше схожостей з середньополіською лексикою села Листвин на Словечанщині Житомирської області, описаною Н. В. Никончуком.¹¹ Назвемо отут лиш такі найістотніші лексичні паралелі з Никончукового запису:

балагу́ла, бешта́т', бизу́н, бовт, бо́дн'а, борса́т', бу́рка, бохот'і́т', віворо́тен', ві́лупок, ви́пасок, воло́дат', воло́ка, вол'ова́та, гарбу́зик, гарці́т', гіба́т', гле́й, ту́нута́, драгва́, кал'а́цца, клишоно́гі, кі́мль'а, коз'ла́к, корчівник, кот'о́л, кпі́цца, крамові́, кривдова́т', кре́ж 'коструба́те дере́во', лич, ло́потен', ма́ра, мо́н'кало, -ка́т', му́рза, пала́т', перепі́й, пе́ріт', по́плав, посо́хі, пота́т', прѣ́сни, про́вал', пруткі́, ре́пацца, сі́тові, ску́л', стогно́та, сухо́та, тел'бу́шіт', трудне́ча, тру́шки, хл'а́га, хлопчу́рніца, шкору́пли, ші́хл'а.

¹¹ Никончук Н. В., Из лексики полесского села Листвин, там таки, с. 79—92.

Під назвою «загально-поліської» лексики (себто середущо-західнього Полісся) без розрізнювання при тому укр.-білоруської мовної межі¹² розглядають потематично лексичний матеріал ще інші статті цього збірника.¹³

Подібна тенденція до затирання укр.-білоруської мовної межі слідна і в іншому виданні того ж московського Інституту слов'янознавства АН СРСР.¹⁴ Відповіді київського Інституту мовознавства на цю концепцію зустрічати нам не доводилося (якщо такою відповіддю не є зняття з видавничого плану давно заповідженого діалектологічного атласу Надприп'яття Т. Назарової й київського квадрату діалектологічного атласу УРСР Ф. Жилка!).

О н о м а с т и к а . Назви довкільних місцевостей: берЕза, боршчІи, бос'Ач, буховИчи, горІздричи, йевСИмовичи, зосемИ, камйІнка, лУшчики, острОмичи, ричИц'а, стрийІи. Частина с е л а : зарУбичи (конЕц), пасовИско. В о д и : рика мУхавец, річка мУха, рїв сувОровский ('канал' копАли щче за чйАсув сувОрова), болОто (бУхта 'дряговина в болоті'), стрУга (лошЧИна з водОйу); болотА в пасовИскови: сИва, серЕд'н'е, глубОке, под бирЕзинею, под горОйу. П о л я : дОвге поле (на дОвгому пол'у), за горОйу, дОвги хливИ, перЕхрист'а, зас'т'Інки, ріпишча, невКИ, гарбАрн'а, смол'Анка. С і н о ж а т і : вИгон, ріпишча, пїд ричИцейу, гатОк, грїАдка, кривУха, застрУжїе, кут, за бродкАми, пискИ, под БОром, смЕчки, подозблУн'н'е, грАни, дОвгий лисОк, болОто.

І м е н н я давав у 1920-их рр. сам священик (по календарИ, коли родИлос' йак имйА попадАло), згодом згідно з бажанням батьків (пузн'иїй по бажАн'н'у бат'ків: йак хлОпец, то ужЕ ивАн) з тим, що перша дитина отримувала ім'я батька чи матері (трЕба

¹² Про неї див. Сидорук І., Питання українсько-білоруської мовної межі, Авґсбург 1948.

¹³ Выгонная Л. Т., Полесская земледельческая терминология, с. 93—130; Корень Н. Д., Шушкевич М. С., Полесская строительная терминология (хата и хозяйственные постройки), с. 131—60; Масленникова Л. И., Из полесской терминологии транспорта, с. 161—92; Владимирская Н. Г., Полесская терминология ткачества, с. 193—280; Соколовская А. С., Полесские названия одежды и обуви, с. 281—319; Анохина В. В., Никончук В. В., Полесская терминология пчеловодства, с. 320—65; Вешторт Г. В., Названия пищи в говорах Полесья, с. 366—414; Бейлина Д. А., Материалы для полесского ботанического словаря, с. 415—38; Никончук Н. В., Полесские названия птиц, с. 439—73.

¹⁴ Полесье (лингвистика, археология, топонимика), Москва 1968 (ред. В. В. Мартынов, Н. И. Толстой), статті: Выгонная Л. Т., К системному описанию полесских названий земледельческих угодий, с. 118—25; Москович В. А., Из полесской терминологии цветообозначений, с. 126—61; Кривицкий А. А., Из словаря полесских рыболовов, с. 162—74; Веренич В. Л., Кривицкий А. А., Лексика городенских гончаров, с. 175—92 (с. Городнá бл. Столина).

охристИти на свойЕ имйА, то БУде ростИ). Найчастіші ймення (а в дужках їх пестливі форми) х л о п ч а ч і : ивАн (ивАнко), олек-с'Ій (олекс'Ійко), олексАндир (олексАндирко, сАн'ко), васИл' (ва-СИЛ'ко), — дівочі : Анна (Анночка, ганнУс'а), марИйа (марИЙ-ка, мАн'ка), Ол'га (Ол'ечка, н'Іна (н'Інка). Інші ж іще, вживані в селі, ч о л о в і ч і ймення: адАм (адАмко), володимИр/влад'Імір (волОд'ка), давИд (давИдко), динИс (динИско), дмИТ'ор (дмИТрич-ко), зиновЙй (зиновЙйко), йАков (йАковко, менш: йАша), йУрий (йУрко), кирИло (кирИлко), кондрАт (кондрАтко), куприйАн (ку-прийАнко), лаврІн/-рЕн (лаврІнко), лАзор (лАзорко), л'еОн'т'ій (л'Он'ка), маркО (мАрочко), миколаЙй (миколаЙйко), мирґн (мирґн-ко), михайІл/-хАйло (михАлко, михАйлочко, мІша, мІшка), онґ-прий (онґприйко), пАвел (павл'учкО, павл'Ук), пилИп (пилИпко), питрО (питрУк, питручкО), пол'ікАрп (пол'ікАрпко), прокіп (про-кОпко), ригґр (грИша), сАвка/сАва (сАвочка), сахАрко (сахАроч-ко), симЕн (симЕнко), сирґЙй (сирґЙйко, с'ирйОжа — це з рОсіїї принесли), соловЕс' (соловЕс'ко 'Сильвестер'), стипАн (стипАнко), тинахвЙй (тинахвЙйко, т'імОша — колИ прийІхали з рОсіїї), тро-хИм (трохИмко), хвЕдор (хвЕдорко). І подібно — вживані в селі жіночі ймення: варвАра (варвАрка), дАрка (дАрочка), кати-рИна (катириНка, кАт'ка), л'Іда (л'Ідка), матрОна (матрУнка), на-стАс'а (настАс'ка, нАст'ічка), натАлка (натАлочка), оГАпа (оГАп-ка), оксЕн'а (оксЕн'ка), оликсАндра (оликсАндрочка, шУра), по-лАшка (пОл'а), савЙЕта (савЙЕтка), тит'Ана (тит'Анка), хвидОс'а (хвидОс'ка), христИна (христИнка, хрИС'т'а).

Серед прізвищ (у дужках: гУличні прізвишча, по-гУлич-ному) частий суфікс -ук: Боярчґк (мОтуз), Галашко (пристУпчик 'приймак'), Гапанюк (гарбАр), Лобай (с'Г'рий), Мартинюк, Миро-нюк (бул'бизАн), Михасюк (кирил'чик — по д'Г'дови), Онищук (вовк, вовки), Петручик (бород'Г'й), Романюк (прУсик), Строчук (шВАйка) — колОти вепрука), Орловец (з Орла поХодив).

Примітка. Укр.-білоруським лексичним паралелям присвячено останню низку статей:

1) літературномовні дієслівні схожості перелічує В. Свобода в статті «Дещо з особливостей білоруської дієслівної лексики та її зв'язків з украї-нською», *НЗБ УВУ* 7, Мюнхен 1971, с. 431—37;

2) лексикології теж зах.-поліських говірок і окремим діалектним паралелям присвячені в *Працях ХІІ республ. діалектол. наради*, Київ 1971, статті: Г. Ф. Шила «Проблема розмежування наддністрянських і західнополіських говірок», с. 37—45 (про пов'язання окремих півд.-волин. і зах.-поліськ. лексем), О. П. Груцо «Про лексичні особливості поліських говірок (на матеріалах Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы)», с. 326—33 (про дві групи лексем Зах. Полісся, наявних або лиш там або й по суміж-них білоруських говірках), Т. С. Янкової «Із спостережень над перехід-ними говірками між укр. та білорусь. мовами (за матеріалами фразеології)»,

с. 382—88, — з порівнянням низки фразеологізмів Лівщини з укр. лівобережними;

3) подібно в *Працях XIII республ. діалектол. наради*, Київ 1970, стаття М. В. Никончука «Житомирсько-полісько-білоруські лексикосемантичні ізоглоси (на матеріалі лексики природи)», с. 258—67, — з приведенням низки укр.-білор. паралель за трьома поземними смугами Середнього Полісся (Овруччини—Словечанщини—Олевщини—Нарадиччини, Коростенщини, Правобережного Полісся);

4) збірник відповідей на данотематичних 12 запитів анкети ІМ АН БРСР *Беларуска-українскія ізалексы (матэрыялы для абмеркавання)*, Мінск 1971, с. 115, тираж 200 прим., — з причинками: В. Л. Вяренича (прадавні спільні архаїзми й інновації), Л. Ц. Вигонної (з прикладами словотвору однакових основ чи однакової суфіксації), Й. О. Дзедзелівського (про типи укр.-білор. ізолекс на всій території чи лиш по говірках і їх групах, К. Гутшмідта, Г. А. Козачука (про волинсько-поліські й білоруські лексикосемантичні спільності), Ф. Д. Климчука (зі спробою виділити низку т. зв. укр.-білор. поліських лексем), Р. У. Кравчука (з прикладами спільних лексично-фразеологічних інновацій), І. І. Лучиць-Федорця (зі спробою виділити низку архаїзмів і інновацій), В. У. Мартинова (з не завжди переконливими спробами за допомогою етимологій встановити спільні лексичні інновації), А. П. Непокупного (з етимологіями з низки спільних балтизмів), М. В. Никончука (з лексичними паралелями з Середнього Полісся), А. Я. Супруна (з етимологіями кількох спільних лексем), М. І. Толстого (з кількома паралелями до пд.-слов. мов), Г. А. Цихуна (з етимологіями кількох спільних лексем та семантем), А. С. Аксамітова й Л. І. Ройзензона (з порівнюванням кількох спільних фразеологізмів з іншими слов'янськими, — без урахування при тому кальок з нім. чи ін. мов!), У. В. Аніченки (зі зведенням різних типів спільних лексем), І. І. Ощипка (з порівнянням кількох словотвірних типів відприкметникового прислівника в обох мовах), В. Д. Бондалетова (з порівнянням спільних раніших професійних арготизмів), М. А. Булики (з порівнянням кількох спільних історичних латинізмів 16 в.), Т. М. Возного (з порівнянням укр.-блр.-рос. дієслівного словотвору) й І. І. Ковалика (з порівнянням такого ж суфіксального іменникового словотвору).

Тому що всі ті згадані статті стали мені доступними аж після надрукування цієї праці, їх висновки у ній не враховані; стосується воно головню дальших лексичних паралель (порівняно з остромицькими) та декотрих моїх етимологій. До них повернуся ще згодом.

С Л О В Н И К

діалектної лексики
західньополіської говірки села Остромичі, кол. повіту Кобринь

Агрост, -у агрест
айдиТам! вигук прогонювати корів, коней
айУц'! вигук прогонювати свиней
амбар, -у // магазин шпихлір
андарАк, -А // ондарАк зимова вовняна спідниця
андик, -А індик
андичка, -и індичка
антОновка, -и сорт яблук
арг'Іна, -и жоржина
аршИн, -а міра довжини (0,71 м)
Асма, -и // йАдуха задуха, астма
бабка, -и подорожник *Plantago maior* і *lanceolata*
бабочка, -и залізна бабка-ковальце клепати косу
багно, -А трясовиння, болото
багрАк, -А гудзула на дереві
байати, -у обговорювати
балагУла, -и візник
баличка, -и жердка в хаті під стелею вішати білизну
бал'Ія, -і балія, великий низький цебер прати білизну
бал'ка, -и (Н³ -И) балка, трам стелі (*повАлу*)
бал'о, -а дит. обарінок
бан'Ак, -А казан
барабан, -а бубон (віялки)
барабанити, -н'у (*дошч*) сікти, цібенити
барабол'а, -і // бул'ба картопля
баран, -А баран (некастрований)
барка, -и великий човен
бат'ко, -а // тАто батько, тато
бац'о, -а дит. батько
бЕбла, -а згїрд. дитина
без, -у бузок; бузина

бЕзовий фіолетний
бервИнок, -нку барвінок
бЕрдо, -а (з тростИни) блят, гребінка у прибійній ляді ткацького
верстату
берез'н'Ак, -А гриб козар, березовик *Trachypus scaber*
бЕштати, -айу лаяти
бигУн, -А (двЕри на бигунУ) осьовий бігун дверей
бизУн, -А нагайка
бийАк, -А билень ціпа
бийАнка, -и // *маслобійка* масничка збивати масло
билИзна, -и білизна, білля
билИти, -'У (полотнО) вибілювати на сонці
БИло, -а (Н³ -я) полудрабок (*ниЖн'е і вЕрхн'е БИло ребрИни*);
верхня жердка кроснових статиг
БИц'а, -і дит. корова; теля
БИц'у-~! приманка корів
бич, -А батюжка батога
бичовнИк, -А віспа
бІгати (*корОва бІгає*) літитися
близнА, -И сказа в полотні
блинц'І^ч галушки (грудки) з гречаної чи пшеничної муки, сма-
жені на сковорідці
блискавИц'а, -і блискавка (*по-білорУску малАнка*)
бл'Умати, айу плакати, рюмсати
бл'Уска, -и // *площИц'а* блощиця
бовт, -А (*йак коц'убА*) жердка, якою бовтаючи зганяють рибу
в сіті
бОдн'а, -і кадка з віком ховати одяг
бОжа корОвка // *сЕдорко* зозулька-бедрик, червоний жучок з
чорними цяточками
бОз'а, -і дит. образ; церква
болОто, -а болото; сіно з болотяної луки
боновАти, -нУйу ледарювати, не працювати
бородА, -И спідня частина кужеля, з якої прядуть нитку
бороз'н'А, -І борозда за плугом при оранні
бороновАти, -нУйу // *волочИти* скородити бороною
борсАти, -Айу затягати шнурівку
бОчн'ий бічний
братАнец, -н'ц'а двоюрідний брат
братИха, -и // *братова*, -И братова
брИчка, -и повозка
бруд, -у воші
брУква, -и бруква
бУба, -и дит. ягода; горошина

бугАй, -А бугай, бик
бУда (на собАжу) собача будка
будИнки забудовання на господарстві
бУдн'ішний ден' будень
бУкса, -и (в середИн'і в колОдиц'і) букша, залізна цівка на осі
воза
булАвка, -и шпилька з головою
бул'а, -і дит. булка
бул'ба, -и // барабол'а картопля
бул'он, -у картопляний суп
бун'ка, -и цідильник, глек
бурАк, -А буряк (червОний ~ борщовий б.; цукрОвий ~ ц-й б.)
бурка, -и блюзка, маринарка
бусен', -с'н'а чорногуз, лелека (бусИха самиця ч-за; буснен'А
маля ч-за)
бус'і дит. поцілуй (дАти б. поцілувати)
бухот'Іти, -очУ гримати, сварити
бухтавиц'а, -і ріденьке болото
бучитис', -чУс' глядіти з-під лоба
бйб, бобА біб
бйр, бОру чатинний ліс
вАва, -и дит. рана
вАл'уш, -а фолклошова ступа збивати сукно
вАпно, -а вапно
варивн'А, -І кухня; комірка в хаті
вАта, -и бавовняна домашня пряжа
вАтовий бавовняний (вАтови ниткИ)
впередИтис', -джУс' перепрацюватися
вгамИти, -мл'У спинити
взОвтати, -айу вговорити, переконати
вЕнгор, -а // вЕн'ер, -а каструвальник свиней, бичків
вен'г'Ерка, -и сорт сливок
вепрУк, -А кабан (дИкий в-к дик)
верба, -И іва (свйАчена в-А шутка)
верболОз, -у (на кОшики) лоза для плетіння кошів
вербйвка, -и сорт грушок
веретенО, -А веретено
вЕретен', -тн'а давня міра землі
веркол'Он, -у льон-довгунець
верОвка, -и мотузка
верстАт, -у ткальні кросна
вЕрт'аха, -и макітра
верц'Ух, -А віяшки ткача (намотувати пряжу на цівку)
вЕрша, -и риболовний кіш з пруття

вершкИ, -їв сметана
 веселЕц, -лц'А журавель (на весні)
 веслО, -А весло, гребло
 веслОвичик, -а гребець
 вечоркИ, -їв вечериці з прядінням
 ви (виТЕ кАжут' под Пінс'ком) ви
 вибОйна, -и // вибий, -Ойу яма на шляху (їак одна то вибОй-
 на, а вибОйі їаг дорОга розБИта)
 виВоротен', -тн'а — виВерн'ане бУрейу дЕрево виверт
 вивчАрн'а, -і мала кошара для овець
 виДма, -и піщане поле
 виЗ'виритис', -рус' розсердитися на кого
 виКа, -и вика
 виЛивок, -вка яйце з м'якою шкаралуцею
 вилкИ, -лОк вили; трозУби в. трійнячки; двозубОви // дворО-
 гови деревїАни в. суховили; в. до барабол'ї гралі
 виЛупок, -пка виродок
 виМотлошити, -шу викоренити
 вин'Ослий великий, високий ростом
 виПасок, -ску вигін, толока
 виПуст: сорОчка на в. сорочка поверх штанів
 виПусток, -тка ялівка
 виСипка, -и прищі на тілі
 виСтирати, -айу випрати
 виТеребити (л'іс) викорчувати
 витрАк, -А вітряк
 виХодити (-Одит' жиТо) сходити
 вишмарговати, -гуйу обсмарувати
 вишн'а, -і вишня (дерево, овоч)
 вишки, -шок горіще над хлівом
 вияз, -а // виАз'з'е, -а в'язи, сполучна поперечка поміж верш-
 ками копилів на двох полозах саней (гнУти виАзи)
 виязкИ, -кїв перегуб руки
 виюн, -нА в'юн (по-білорУску пискИр)
 відрО/видрО, -А відро
 від'ма, -и чарівниця (вид'мїАр, -рА чарівник)
 війАлка, -и віялка, млинок млинкувати збіжжя
 вінк'ел', -н'кл'а угольник муляря
 вкадлУшити, -шУ ірон. вбити
 вкл'акнУти, -нУ стати на коліна; зів'янути
 влОга, -и (спрац'Ований кїн') шкапа
 влОговастий (кїн') спрацьований, зістарілий
 вОва, -и дит. вовк
 вовкИ, кїв реп'ях, лопух *Arctium lappa*

водИц'а, -і дит. вода
вод'анИй паУк, -А водяний жук
вод'анАйа кол'адА день перед Богоявлінням
возИтис', -жУс' вовтузитися
воййЕ, -А війя, дишель ярмового воза
волАтий череватий
волОдати, -айу (рукОйу) володіти, могли ворухити
волОка, -и велика міра поля; торок прив'язувати постולי
волохАтий кудлатий
волочИти, -чУ // бороновАти скородити
волОшка, -и волошки, блават Centaurea cyanus
вол'овАтий з в'олом на шиї
воробЕй, -бйА горобець
ворожбІ'й, -бийА ворожбит, знахар; -бІ'йка ворожка
ворОнине жИто спориш, матка (в колоску жита)
ворОта, -рйг ворота; малИйі в-а хвіртка
воротИло, -а навій, вал з основою в кроснах
ворса, -и короткі шерстинки при чесанні вовни
вОсок, -ску віск
вОша, -и воша
впОперОк впоперек
вредОта, -и лиха, поганої вдачі людина
всадИти (нИтку), -джУ // всУнути, -ну всилити в вушко голки
всерамнО однаково, байдуже
вталовАтис' втомитися
втелепИти, -пл'У втирити, впахати кому
вторОпитис', -пл'Ус' задивитися в що
втручйАтис', -айус' вміщуватися
вУдлишче, -а держак вудки
вул'-вул'! приманка голубів
віз, вОза (порОжний) віз
війце, -ц'а перстень ярма, крізь який проходить дишель
віс', Ос'і вісь (воза)
вхундовАти (хАту) побудувати
вхйдчина, -и новосілля
гад'Ука, -и гадина
гайовИй побережник
галайдА, -И бездомний
гамати, -айу дит. їсти
гал'вА, -И гужва з берези чи лози
гал'Овка, -и обручка з прута в ярмі, вставлявана на кінець
дишля
гал'Опа, -и хлібець «лапка чорногоуза», що ним на Благовіщення
«просили чорногоуза» за добрий урожай

гаплИк, -А гачок-«коник» гафтки; гачок вудки
гарАпник, -а нагайка, кнут; лютий чоловік
гарбУз, -А гарбуз; *гарбУзик*, -а насіння гарбуза
гарцАти, -Айу скакати, гуляти
гарчйАти, -чйУ ворчати
гасИти, -шУ (вАпно) розробляти
гАхнути, -ну сильно вдарити
гвОздик, -а гвоздики
гЕблик, -а гембель
гиБА, -И міра полотна (5—6 м)
гиБАти, -Айу місити тісто
гил'л'Ака, -и галузка; *гил'л'ечкО*, -А гильце на короваї
гИнчий інший; інакший
гирОк, -ркА огірок (пор. *гуркИ*)
гицел', -цл'а ракар, що ловить собак
гІркий гіркий
гладити, -джу прасувати (і зУбом від *вепрукА* хУстку *дивчйА-та* *гладили*)
глей, -у глинкуватий ґрунт (земл'А з *глинейу*)
глинишче (де *глину* брАли) глинокопи
глиц'а, -і голка шити сітку (на *глиц'у* наМотовали *шпагАт*)
глубОкий, -Око глибокий, -ко
глУмити, -мл'У псувати
гнЕнути, -ну сильно вдарити, гопнути
гнідИй гнідий (кінь), каштануватий (волосся)
гнойївка, -и гноївка
гнуЧий гнучкий
гн'Ізда, -д вуглові зарізи в балках на схрещенні двох стін хати
голка, -и ігла
голова, -И гузір снопа
головЕшка, -и обпалене поліно для змазки трацького шнура
голова часникУ головка
голотЕча, -и біднота
голуб, -а (Н³ -БИ) голуб; *голУбка* самиця голуба; *голубен'А* маля голуба; *голубОк*, -бкА дит. голуб
голубц'І^ч голубці, рід страви
гол'Одиц'а, -і ожеледа
гора, -И горище (в хаті)
горІ^чй гірше
горночгАл', -а горностаї
городИна, -и // *горОдн'е* ярина, зеленина городу
городИти, -джУ ставити пліт
горОх, -у пільний цукровий горох
горохвїАнка, -и гороховиння

горїдчик, -а огородець
 горшчОк, -шкА глек, горщик
 гостИнец, -н'ц'а шосе; подарок
 гострИйе, -а вістря (сокири), лезо
 гострокїл, -кОла частокїл
 готовАти, -Уйу варити
 грабкИ, -бОк поперечні дерев'яні «пальці» від каблука коси; ко-
 са з каблуком і такими «пальцями»
 грАблище, -а держак грабель
 грЕбен', -а пряслиця (ніби кужїлка з паликом), на яку навива-
 ють клоччя куделі для прядіння
 гребтИ, -бУ (с'Іно) загромаджувати
 гременУти, -нУ загриміти; гримнути
 гречйАна солОма гречанка
 гречйАниско, -а гречнице
 гриб, -А: правдИвий г. гриб-боровик; грибИ губи, гриби
 грИва, -и нескошені стеблини при кошенні, «борода»
 грИмот, -у стукїт
 грїад, -у град (г. збив мїцно жИто)
 грїАдка, -и (Н³ -кИ) жердка в хатї вїшати білизну; (в свинИцї)і
 бантина для курей
 громАда, -и купа (зерна)
 громнИцї, -ц' // стрІтен'н'е Стрїтення
 грУбка, -и мала піч (малУйу пІч так називАли)
 груд, -у сіно з сухої сіножати
 грудА, -И струпи в коней з-заду над копитом
 грудИна, и м'ясо з грудей заколеної свинї
 грУша, -и груша (дерево); грУшка, -и грушка (овоч)
 гУби, -б // грибИ гриби
 гУбка, -и гриб-нарїст на деревї; чир при кресалї ловити іскру;
 дит. рот
 гУлиц'а, -ї вулиця
 гумнО, -А тїк перед клунею
 гУнути, -у сильно вдарити, гопнути
 гУн'ка, -и свита (колИс'а носИли)
 гУпач, -а болотяний бугай (птах)
 гуркИ, -кїв салата з огїркїв з часником, цибулею й сметаною;
 гурковИн'н'е гудиння огїркїв
 гУсениц'а, -ї гусїнь
 гус'-гус'! приманка гусей
 гус'А, -І дит. гуска
 гарлИна, -и великий околіт
 гоз'дз', -а сворїнь у плузї
 гонт, -а гонтина

горенИнка, -и бавовняна кольорова нитка у пітканні; **гОрен'**, -і бавовняні кольорові нитки для піткання
грузАлок, -лка збита й нерозварена грудка (тіста, каші) в їжі
гуз', -а наріст на березі
гуЗ'ік, -а гудзик
гул'-гул' приманка індиків
г'Ергати гегати, гелготати (гуси)
г'ерготАти, -очУ шваркотіти (говорити по-німецьки, по-жидівськи)
дАлий далі
дах, -У дах, покрівля
двЕри, -Ей двері
двобокОвий // **двораджОвий йачмІ^ч'** ячмінь з двогранковим колоском
двожмІ^чний кулик // **двойчйАк**, -А пошивальна сніпка в два пучки
двойакИ, -кйв два колоски на одній стеблині
двійник, -а подвійноширока прибивальна ляда кросен
двійр, **дворА** обійстя, загорода
дЕрево, -а деревина; **цямриння** криниці
дерешовАтий (кйн') «залізний» шпак, з «яблукам^и»
держйАк, -жакА ручка (сапи), (**грабЕл'**) граблище, (до **вУдки**) вудлице
деркАч, -чйА старий (березовий) віник
дернО, -А вирізана плитка землі з густою травою; **дерновАтий** порослий закоріненою травою (**дерновАта земл'А на пол'у**)
дес'атУха, -и десята п'ятниця після Великодня (тоді жінки не працювали)
дзвинОчки, -кйв дзвіночки, квіти
дзвон'Ак, -А багро, дзвоно возового колеса
дз'едз'Інок, -нка панський двір
дзигон'Іти, -'У згірд. базікати, патякати
дИбати, -айу йти помалу
дибул'Ати, -Айу йти дрібненькими кроками
дивАн, -у домотканий килимок (**ткАли диванИ сукОнни** з **рАзними мОдами**)
дивочУр, -А хлопець, що шукає жіночого товариства
дивчИска, -и згірд, дівка
дидИ, -дйв свято поминок (тричі в рік); **дидовАйа нед'Іл'а** передостання неділя масниці
дил', -а товста дошка, брус у 4—6 цалів (з **тОго хАту будовАли**); дошка прикладати розстелений льон при молоченні
дИрка, -и дірка

дитворйА, -І дiтвора
 дит'Ук, -А підліток
 дИшел', -шл'а дишель двокінного воза; гряділь плуга, плужка
 днИше, -а спідня дощечка пряслиці, в яку встромляють пря-
 дільний грЕбен'
 добрАтис', -берУс' дістатися, дійти
 добрО, -А урожай, збіжжя в зерні, вимолочене зерно
 довгАл', -А високорослий чоловік
 додАток, -ткА кусок поля окремо від іншого ґрунту
 дожИнки, -нок обжинки
 дойнИц'а, -і дiйниця
 долОн'а, -і долоня, півпригорща
 домовИна, -и домовина, труна
 дОпуст' (бидА) напасть, біда
 дороговИзна, -и // дОрож, -и дорожнеча
 доспивАти, -Айу дозрівати (збіжжя)
 дотовчИс', -чУс' ірон. дожити, дотягти
 дотУркатис', -айус' розжитися, добитися до майна
 дошка, -и днова дошка воза; сидіннева дошка кросен; дошчеч-
 ка дощинка, шинка розділювати нитки основи при тканні
 дошкУлити, -л'У допекти, датися в знаки
 дощчовИц'а, -і дощівка, дощова вода
 драгвА, -И трясовиння
 драпАк, -А культиватор з залізних прутів спущувати землю
 дрАти, дерУ молоти крупно
 дрЕнина, -и новина, цілина (ґрунт)
 дривИна, -и зрубане дерево
 дрйАнний поганий (погода)
 дровйтн'а, -і піддашок рубати й зберігати дрова
 другИй інакший, інший (пор. гИнчий)
 дручОк, -чкА жердка відштовхуватися пливучи човном, гундір
 бубЕц, -бц'А прут, патик
 дУбки стАти стати на руках (догори ногами)
 дугА, -И дерев'яний лук при запряганні в оглоблі
 дУжка, -и каблучка нести відро (дрйт у видрІ)
 дуплАстий дуплавий
 дурИти, -рУ обманювати
 д'Ад'а, -і дит. дядько; чужий старший чоловік
 д'Ат'ол, -тла дятель
 д'Г'жка діжа
 жаборИн'н'е, -а жабуриння
 жалО, -А жало
 жвір, -у жорства, шутер
 жЕрд', -і лата паркану

жеребЕц, -бц'А огир; жеребїА, -Ата лоша
жидовкИ // лисИці гриб лисичка (бо йІли жидовкИ, шчо там
гробакїв немА)
жИжа, -и дит. вогонь, пече!
жизжАвка, -и чиряк
жИлка, -и шворка вудки
жил'Етка, -и жилет, камізелька
жировАти, -Уйу їсти (птахи)
жИтниско, -а поле, де зжато жито
жИчка, -и стьожка, бинда
жйАба, -и жаба; лишкОва ж-а найбїл'ш лАзит' по лишчИн'ї
зелена деревова жабка-шкрекавка
жйАворонок, -ка жайворонок
жйак, -А (Н³ жакИ) ятір з двома боковими крилами
жлУкто, -а зільниця (це нарочИта бОчочка билИзну попАрити)
жмЕн'а, -ї півпригорща; горстка вжатога збїжжя, намиканого
льону
жнец, жен'ц'А жнець, жаля
жнИво, -а жнива
жовнА, -И жовна, рід дятля
жОлїб, -лоба жолїб, яслі
жолїд'д'е, -а жолудь
жолОпати, -айу помалу їсти
жУйка, -и жовини корови (шчо корОва жуїЕт')
жук, -а жук; хруц
журавЕл', -вл'А журавель (восени); журавель криниці, поперец-
ка в ньому
зАбиг, -у зáтока (по дорОз'ї шчо санкИ забигАйут' то в ту то в
другУйу стОрону)
забигАти, -Айут' (санки) йти в зáтоки
забИти, -бїУ вбити (цвях)
забл'Отатис', -айус' замотатися, заплутатися
забОрсати, -айу зав'язати, зашнурувати
завАл'анка, -и приспа
завИдний зависливий, заздрїсний
завІ'си, -сїв чопи, на які вішають двері, вікно
завОйа, -ї: камАша на лИдку з білого промОшеного полотнА
заврОчити, -чу навести чари
заглимЕздати, -айу (жОсу) загострити на один бїк
зАгород, -у двір, господарство
загїн, -гОну вузька смуга поля, грядка; орАти в загОни орати
в вузькі грядки, щоб не вимокали засїви
загАбати, -айу присвоїти собі
зад, -у кормова частина човна; задОк, -дкА зад воза

заДник, -а зап'яток
 задорожОк, -жкА скравок поля за дорогою
 заД'Оганий втомлений; заболочений, поваляний
 зажИнки, -нок початок жнив
 зАйец, -йц'а заєць
 зайн'Ате йййцЕ запліднене, наклъване яйце
 закакарИчити, -чУ ірон. зарізати; звикнути
 заклИИти, -н'У (кОсу) прикріпити клином до кісся
 закл'Ун'н'е, -а поле біля обійстя, загумінок
 заколОти (свин'У), -л'У // зарІзати зарізати, заколотити
 заКрутка, -и (в двЕрох) закрутка замикати двері, вікно; пучок
 скручених колосків на пні (як форма чарів)
 зак'Ел'зати, -айу загнудзати, наховстати
 зак'Ел'зка, -и // -к'І- вудило, ховстало
 залУбиц'і, -ц' залубні, санки з дерев'яним сидінням (санкИ ко-
 тОри до пойГ'зду)
 зал'Адити, -джУ зголодніти
 замІжок, -жкУ трава під жердям
 замІт', -Ети задма, снігова завія
 замОк, -жкА замбк (у дверях); висУщчий замОк колодка; зам-
 кИ вуглові зарізи на скрещенні балок у стінах хати
 замрУжити, -жУ заплющити
 замйрок, -рка голодомор, слабосилий з голоду
 занОза, -и бокова затичка в ярмі
 зан'Ати, -ймУ (худОбу) зайняти в шкоді на полі товар
 западн'А, -І лівна яма-пастка на полі
 заперн'А, -І замичка воротилової зубчатки в кроснах
 заПик, -у // заПич, -ечи запічок, припіл біля печі спати
 запОйіни, -н заручини
 заПражка, -и приправа до юшки з праженої муки
 запрйажчИ, -жУ запрягти
 зарйА, -І луна від пожару, заграва
 зАриг, -рога побудова будинків у пляні як літера Г
 засмалИтис' пригоріти (їжа)
 засторОнка, -и // засторОнок, -ка переруб у клуні на снопи
 застроповАти, -пУйу вивершити плетенням гребінку стріхи
 заст'агнУти китАйкойу застібнути стьожкою
 засукАти, -чУ підкотити (рукави)
 зас'Ійати, -йу обсіяти, по-
 зас'Г'к, -у місце, де зсипають збіжжя
 зАтичка, -и льоник на осі воза
 затОка, -и віднога (вид рикИ йАгби малЕн'кий ровчйАк про-
 ходив)
 затрйастИс', -сУс' затруситися

затУлок, -лка льоник на осі воза; клин у косі
 зат'Г'н'н'е, -а химородь
 зат'Ірка, -и стиранка з муки на воді
 зат'Он, -у зарубка (сокирою)
 захарУститис' заржавіти
 зашЕрхнути (вода) стинатися, почати замерзати
 зашчипнУти, -нУ (на гУз'ік) застібнути, защіпити
 зашчирІти зазеленіти, підрости (засів)
 зашчйпка, -и штабка-ретьязь закладати на скобель
 збанОк, -нка дзбан
 збрУйа, -і упряж
 збуйАти, -Айу перерости вгору, вибуяти
 збут, -чу: надлИшок збйжжйа
 збйрки, -рок бганки з-заду в світі, сукмані
 звЕргнути, -у поронити плід, скинути плід
 звиx, -у вивихнення; звиxнУтис' вивихнутися
 звйд, звОду криничний журавель; стовп-соха в ньому
 зголОвок, -вка прикріплена рйАхвами до осі воза її дощана
 оправа зі споду й зверху (вОс'с'а прикрІпл'уйуц'ц'а до згол
 Овкув, зголОвок з дЕрева зрОблений; до перЕдн'ого зголОв
 ка дайЕц'ц'а дОвга такайа розвйрка, шчо воЗа скрІпл'уйе;
 із зАдн'ого зголОвка знОву идЕт' трОха инАчей йак роз
 вйрка)
 згОнини, -н вимлинкувані отруби, м'якини з колосся після мо
 лотьби
 здИмки, -мок // здИмйе, -а трясовиння, западні серед болота
 здрйк, здрокА рід гедзя
 зеленЕц, -н'ц'А свято: дев'ятий четвер після Великодня
 зЕл'зи, -зйв зовзи, носатина, хвороба в коня, якому тече з ніз
 дрів жовта густа рідина
 зернО, -А вимолочене зерно; дОбре зернО найкращий його сорт
 при віянні-млинкуванні
 зжйАти, зожнУ обжати кінчики вибуялої вруні хлібів на весну
 зжОга, -и згага, пече в шлунку
 ззамолОду зámолоду, молодод
 зизоОкий зизуватий
 зикрАтий вибалушкуватий
 зИмник, -а дорога по болоті, вживана лиш зимою; теплий одяг
 зимОвий зимовий; озимий (зимОва пшенИц'а)
 зломИти, -мл'У орати під зяблю (звЕц'ц'а, йак орАв глубОко і
 поле лежйАло, поКи забороновАлос'а)
 злйг, злОгу переліг, запущене поле (напУшчена земл'А)
 зл'Амчитис' скрутитися, заповстатися (вовна)

знатУритис' // зноровИтис', -вл'Ус' зноровитися (кінь)
 знОсок, знійска перше яйце молодої курки
 зовИц'а, -і // золОвка, -и чоловікова сестра
 зозУл'а, -і зозуля
 зомйАти, -мнУ зім'яти
 зострічйАти, -Айу зустрічати
 зуб, -а кілок борони; зубОк, -бкА (часникУ) зубець
 зубИти, -бл'У (сЕрна) наклепувати на серпі зубці
 зУз'а, -і дит. мороз, холодно
 зумИсне навмисне
 з'Абра, -рув жабри (риби)
 з'д'ір, -Ору нетоплений, надертий з зарізаної тварини товщ,
 «сало»
 з'Іва, -и «ганок» в ткальній основі на кроснах, кудюю кидають
 човника
 иглИц'і, -ц' чатиння, хвоя
 иклАк, -А очний зуб (у свиней)
 инАчий інакше
 йАблико, -а яблуко; галясівка, гулюватий наріст на дубовому
 листку
 йАблун'а, -і яблінка
 йадлОвец, -йвц'у ялівець
 йАдуха, -и // Асма задуха, астма
 йазИчок, -чка мечик терлиці; йазИчки, -кйв повійка; живо-
 пліт
 йакубйивка, -и сорт грушок
 йалИна, -и смерека
 йамочкИ, -чОк рябинки від віспи на обличчі
 йАрка, -и перша вовна з молодої ягніці
 йАрмарок, -рку торг, ярмарок
 йармО, -а волове ярмо
 йаровинА, -И яре збіжжя
 йарУга, -и ковбаня; мочило
 йАсен, -а ясень
 йАстрєб, -а (малИй шУл'ак) половик, шуліка, скрегулець
 йАс'л'а, -йє ясна
 йАт(е)лина, -и конюшина; горішина, біла конюшинка
 йАт'ор, -а // йАтер (Н³ йатрІ) в'ятір, сітка з двох конусів на од-
 ному круглому обручі-вхідному отворі
 йачмІнна солОма ячмінка; йачмІнниско поле, де зжато ячмінь
 йащйїрка, -и ящїрка
 йей-бОгу! справді!
 йЕнчити, -чУ плакати, стогнати з плачем

йїдкИй смачний (сіно, трава)
йїж, -жйА їжак
йорш, -А // йерш йорш
йУкло, -а згірд. черево
йуц', -а сальцесон
йУшити текти щорком (кров)
кабАлниц'а, -і ворожка
каблУк, -А лук на кісці коси прикріплювати грабки
кадУб, -А бочка, виплетена з соломи
кАждий: кАждий ден' щодень
кАку дит. сасаге; excrementum
калакУти, -йв порода курей
калИна, -и калина; бульденеж
кал'Атис', -Айус' валятися в болоті
камазЕл'ка, -и жилет, камізелька
кАмин', -ен'а камінь-східець перед порогом; к. вЕрхн'ій, к. нИж-
н'ій верхняк, спідняк (у жорнах); каменИстий (ґрунт) з ка-
мінцями
кАмкати, -айу згірд. їсти
кАнтор, -а недоуздок, кантар
кан', -і укладання стінових брусів один на одного при будуванні
кАпа, -и // кАпиц'а, -і шкіряна обшивка хомута
капІж, -ежУ (у печі) ґзимс надвогнищцевого бовдура печі
каптАн, -а жіноча блюзка з рукавами
каптУр, -а бовдур, придашок збирати дим над припічком
капУста, -и капусняк
караС', -А карась Carassius gibelio
карачУн, -А віник (старий)
кАрлик, -а низькорослий чоловік
карп, -а короп (вид чйАсу до чйАсу дес' появл'Алис' и карпИ,
алЕ то рИдко) Surrinlus carpio
картОп'иско, -а поле, де зібрано картоплю
картОп'а, -і // барабОл'а // бул'ба картопля
качйАлка, -и качалка; маґлівниця-рубель з качалкою (тоді й
Н³ качалкИ)
кАчка, -и качка; кАчур, -а // сЕлезен' // сЕл'ох селезень
кАша, -и каша; прос'Ана к. пшоняна каша; гречйАна к. гре-
чана каша
квас, -у квас; закваска до хліба (з залишеного в діжі квасного
тіста)
квАска, -и (на сАло) діжка; зшиване дерте насолене сало
квасОл'а, -і тичкова квасоля
квашелИни, -и холодець, драґлі

квітка, -и волоть проса; вгощування робітників при зводі даху будинку з уквітчаним гильцем; **квіт**кИ цвіти; **квіт**Астий (прОсо) з волотями, ряскою; **квіт**ковАтий (матерія) квітчастий; **квіт**ник, -а городчик з цвітами; **квіт**овАти (жито **квіт**Уйет') цвісти

квоктУха, -и квочка

к'Ел'н'а, -і черпак до вапна

к'Епка, -и кашкет, фуражка

к'еровАти, -Уйу правити (кіньми на возі, човном)

к'Ибалка, -и обруч на волосся під чіпець (колИс'а носИли)

к'игИкати (чйАйка **к'и**гИкайет') скигліти

к'Ислий квасний; **к'И**сле молоко кисляк

к'ис'Г'л', -сел'У кисіль

к'итАйка, -и стьошка, гарасівка

к'иц'И-~! **к'иц'-~!** приманка котів

к'Иц'а, -і дит. котик

к'ич! вигук проганяти овець

к'Ичка, -и подушка хомута

к'иш! вигук проганяти курей

клАдка дошка переходити понад воду

кладОвка, -и комора, спижарня

клекотАти (бУсен' **к**лекОче) клекотіти

клепАти, -Айу (кОсу) клепати (молотком по бабці)

клИкати бУс'н'а звертатися на Благовіщення до лелеки з проханням про урожай, підносячи йому *гал'Опу*

клин, -а глоба кріпити косу до кісся у перстені; **к**линОк, -нкА клинець; колун до дров

клишонОгий з ногами в формі Х або О

клишчІ, -Ей/-йв кліщі; **к**л'Гшчи дерев'яна рамка хомута

клок'Ітка колодУшча сміхуня-дівчина

клОм'н'а, -і риболовна мішкувата чотирикутна сітка з ниток

клудЕц, -дц'А осьовий шпеник для цівки в ткацькому човнику

клумАк, -А наплечник, ранець; клунок за плечима

кл'Амра, -и перстень, що кріпить зголівки з віссю воза; скоба

кл'ішч, -йА рід риби

кл'оц, -а відземок зрізаного дерева

кл'Ун'а, -і стодола

кл'уч, -чйА ключ (до замка); жердка криничного журавля

кл'Учка, -и гачок (на тонкій *б*Алочц'і або *г*рйАдц'і *м*Имо *л*йжка)

кнЕл'і, -йв сили, здоров'я (в людини)

кнИбел', -бл'а дерев'яна ключка зав'язувати перевесло снопа

кнИга, -и рід чайки

кнуровАти (свин'А кнурУїет') гукатися
 кобЕл', -бл'А рід рибки; коБлик, -а: невелИки пузАти рИби
 булИ
 ковАдло, -а ковало
 ковАти, куйУ (камІн'н'е) насікати молотком згладжені камені
 жорен; кукати (зозУл'а куйЕт')
 ковІр, -рйА ковнір; ко(в)мирЕц, -рц'А чохла, дуд (сорочки)
 ковТун, -А склеєний жмуток волосся від струпів на голові, (і про
 клоччя: звИлос'а йак ковТун)
 ковшИн, -А (соломйАний) бодня, виплетена з соломи
 коЖан, -а кажан
 козирнИц'а, -і козирок шапки
 козирОк, -ркА фуражка, кепка; дошки на скорсах саней, що хо-
 ронять перед грудками снігу з-під кінських копит
 коЗлик, -а саранча
 коз'л'Ак, -А рід їстівного гриба
 коз'Ол, -злА півзина, зв'язані в одному кінці дві жердки й пере-
 кидані наверх стога, щоб притискати сіно
 коз'У-~/ приманка лошат
 коОко, -а дит. яйце; картоплина
 кокодАкати кудкудакати (кУриц'а кокодАчет')
 колАч, -чйА печений пиріг
 колеснИк, -А стельмах, колодій
 коЛесо, -а возове колесо; колЕса, -л'Іс колісниця плуга; колес-
 цЕ, -с'ц'А коліща під дишлем плужка напереді; бльокове
 коліща для нитчаниць у кроснах, скрипець, скракля
 колИс'а колись
 колихАти, -Айу (дитИну в колИс'ц'і) колисати
 коловрОток, -тка прядільний коливороток, колесо
 колОдез', -а криниця
 колОдиц'а, -і // колїдка голова вазового колеса (шпИц'і вбивА-
 лос'а в колОдиц'у)
 колОк, колкА щабель; кілок
 колОшва, -и штанка штанів
 колОшкати, -айу наганяти кого
 колїдка, -и // колОдиц'а, -і голова вазового колеса; колода
 коМин, -а димар; коминОк, -нкА частина припічка, де запалю-
 вали лучину освітлювати хату
 коМкати (жабИ коМкайт') кумкати
 коМора, -и // кладОвка спижарня
 коНик, -а пільний коник
 коновАл, -а каструвальник коней
 коноплИско, -а поле, де були коноплі

конопл'І, -їв коноплі (плоскінні й матірні)
 конОк, -н'кА (НЗ -н'кИ) ковзан, лижва
 кон'ушИна: біла горішина; червОна конюшина (пор. йАтелина)
 кон'Ушна, -и стайня (у дворі поміщика)
 копА, -И 60 штук
 копАчка, -и сапа копати картоплю
 копИл, -А задовбаний усторч у полози саней стовпець, копиліб
 копкати, -айу (ногОйу) копати
 копсатис', -айус' важко йти
 копИти, -пчУ (мйАсо) вудити
 корБА, -И ручка крутити віялку
 корИто, -а жоліб; ясла; скринька січкарні напускати солому
 корИчневий брунатний
 коровАй, -у калач (на йУрйа пеклИ коровАй и з коровАйом об-
 ходили збйжже)
 коровАти, -рУйу облуплювати кору
 корок, -рка пропка; корок // корчик, -а дерев'яна оправа ям-
 ки в верхняку жорен, куди втикають при меленні жорнівку
 мл'йн
 корОста, -и костриця, паздир'я, терміття
 корчовАти, -чУйу викорчовувати
 корчйвник, -а чагарник
 косЕц, кйс'ц'А косар
 космАтий // кошмАтий кудлатий
 кос'~! приманка коня
 коС'а, -і дит. лоша, кінь
 кос'ц'Е, -А кісся коси
 котик, -а багнітка на іві, на ліщині; кот'Ах, -А багнітка на лозі
 кот'Ол, кйтлА котел, казан
 котУх, -А // ку- відгороджений куток хліва на телята
 коц, -а одіяло; попона
 коц'убА, -И кочерга; коц'Убник, -а кут у хаті, де ставлять ко-
 цобу
 кошанка, -и скошена стерня з бур'яном
 кошкатис', -айус' вовтузитися, возитися
 кошлАтий косматий; (нИтка) зволохатілий
 кошмАтий // космАтий кудлатий
 кпИтис', кпл'Ус'а кепкувати собі з кого
 крамнИй // крамовИй фабричний
 краска, -и фарба
 крас'н'Ук, -А сиріжка *Russula*
 кремовАтий кремезний, коренастий
 кривдовАти кого, -дУйу скривдити (зробИти комУс'а зло)

криж, -А перехрестя віяшок; крижІ писАти на Богоявлення
 рисувати три хрести на дверях
 крилО, -А бічна поперечна сітка в'ятіра спроваджувати рибу
 в нього; крилА, -л крила в барабані віялки
 криша, -и дах (теж оборога)
 кри́аж, -у дерево з серцевиною не в центрі перекою
 кри́Акати, (-а́йет' ворОна) крякати
 кровАт', -і ліжко
 кро́ква, -и сніз оборогового даху
 кропИва, -и велИка кропива; дрібна к. жигавка, жалива (міц-
 но пекУча)
 кро́сна, -сен ткацький верстат (мАйут' нАбилци'і лЕгши)
 крот, -А // кри́т кріт
 кругл'Ак, -А кльоц
 кружОк, -жкА вертлюговий сворінь вазового скрута; к. до ве-
 ретенА коліща на споді веретена
 крук, -а ворон, крук
 кру́кати крякати (крук); курликати (журавЕл')
 крунУти, -нУ покрутити
 крупник, -у суп із круп
 крупно (змолОти) грубозернисто
 кру́ча, -и вихор
 кручОк, -чкА так; гачок вудки; восьма частина літра
 круши́на, -и крушина, жостір *Rhamnus frangula*
 кстрОци якслід
 кс'о- ~! приманка коня
 кудЕл'а, -і клоччя навинене на кужілку для прядіння
 ку́жел', -а куделя з дуже тонкого льону (міцно тонЕн'кий)
 ку́з'а, -і дит. лошак
 ку́ка, -и дит. щось страшне
 ку́кіль', -кОл'у кукіль
 ку́лик, -а сніпок для пошивання, в'язаний при гузірі
 ку́л', -А в'язанка мервленої соломи від стрясування околотів; мат-
 ня неводу чи клопні (в ку́л'У порвАлас'а с'Ітка)
 ку́л'ка, -и ключка микати сіно зі стіжка
 ку́л'ша, -и напуст снопів чи сіна понад драбину в збіжжовому
 возі
 ку́мкати, -айу квакати; рахкати (жаби); скажитися (згірд.)
 ку́па, -и гурт
 купАйло, -а Різдво Івана Христителя
 ку́пини, -и кучка з травою серед болота
 ку́пл'а, -і покупка
 ку́рен'А, -Ата курча

курИти (жИто кУрит') цвісти
кУриц'а, -і курка; сузір'я Плеяд
курйАтник, -а курник
курнОсий кирпатий
кУрочка вод'анАйа водяна курка
кУтний (зуб) черінний
кут'йА, -І кутя з ячмінних крупів (йачмІнни крупИ, лИше об-
 дЕрти); з *кут'Ойу вИйти* обійти на Богоявлення загороду й
 малювати хрестики на всіх дверях
кУхн'а, -і кухня (де йест' пІч дл'а господИн'і дл'а готовАн'н'а)
кУхор, -хра сундук; дерев'яна валізка
кУчка, -и (Н³ -И, -чОк) полукіпок у 10 снопів (дЕвйат' снопйв,
 а дес'Ата шйАпка)
кйзка, -и коза
кйзла, -йв півзини на гребінці солом'яного даху (жЕрди на кйзла)
кймната, -и кімната
кйнЕц, -н'ц'А кінчик (горішний) веретена; частина села
кйстка, -и котик, надкопитний згиб у коня
кйш, кошА насипальний кіш віялки; старий кіш на в'юни, за-
 шитий зверху полотном з діркою, кудюю вони в нього зала-
 зять, і ремінним «оком» над нею
лАва, -и міра поверхні (штИри дес'атИни с'інокОсу)
лАвка, -и лава (в хаті)
лагОдити, -джУ уговорювати, переконувати
ладОн'а, -і долоня
ландИш, -У конвалія *Convallaria majalis*
лАпа, -и лапа, нога (собаки); лАпи ніжки (заколеної свині)
лАсичка, -и ласиця
ластовИн'н'е, -а веснівки (на обличчі)
ластйвка, -и ластівка
лАта, -и поперечна лата по кроквах стріхи
латАц', -У латаття *Caltha palustris*
латУш, -А халатина, стара серм'яга
лежйАк, -А поземий димопровід від печі до димаря
лЕйци, -йв віжки
лел'Іти (водА лел'Ійет') блистітися
летУчий писОк летючий, надмовий пісок
лЕшчати, -айу каструвати
лИвен', -вн'а злива
ливІрка, -и білка, вивірка
лИко, -а липове лико на лапті
лин, -А лин Тінса
лИна, -и мотузка
липЕха, -и (згірд.) балакуча жінка

лисИц'а, -і лисиця; л. // лисИчка лисичка *Santharellus cibarius*
 лич, -А // рИло рило
 лОдка, -и човен (котОра булА бйл'ша з дошчОк; лоджИ булИ
 такИйй, шчо мОжна булО й т'ажйАр перевОзити)
 лопАта, -и лопата, заступ
 лОпотен', -тн'а горбочок на вістрі коси від невправного клепання
 лохАч, -йА (Н³ -чІ) синювата чорниця, борівка
 лУбин, -у люпін
 лукАвий загрибущий
 лУста, -и скибка, крімка хліба
 лйжско, -а постеля, ліжко
 лйй, лОйу баранячий лйй
 л'Ада, -и // Н³ л'Ади вантажний лівар піднімати кльоци на віз
 л'Ал'а, -і дит. лялька
 л'Амец, -мц'а підкладка з шерсти під хомут
 л'Апати, -айу базікати; л'Апавка, -и базікало
 л'йАр, -А балка-підкладаина, до якої прибивають дошки підлоги
 л'ййка, -и лййка
 л'Іл'ййа, -і водяна рожа (йес'ц' білм і жОвти) *Nymphaea*; *Nuphar*
 л'Іта, -т роки; слої на перекрої зрізаного дерева
 л'нИско, -а поле, де вибрано льон
 л'Ожки, -их легені, легкі
 л'окотИти, -очУ дрижати (на тілі), дриголіти
 л'Ол'а, -і дит. сорочка
 л'он, -У льон (йак л'он мОчаний, то повІсмо мйакшІше і бил'Іше,
 а йак немОчаний то вйн сИвий)
 л'Ул'а, -і дит. колиска; л'Ул'ати, -айу колисати
 л'Утраний замОк замок зі заціпкою
 л'уцЕрна, -и люцерна, кормова рослина
 л'Ушн'а, -і відосьова підпірка рУчки воза (лИше ззАду); поміж
 люшню й ручку закладається драбина
 магазИн, -у // амбАр шпихлір
 майОнток, -нтку панський поміщичий двір
 мак дИкий польовий мак-самосій
 мАл'ва, -и мальва, городова квітка
 манк'Ета, -и широкий дуд, чохла жіночого рукава
 ман'Іжка, -и нагрудний передок сорочки
 марА, -и привид; чарівник (чаровнИк)
 маркОтитис' (овЕчка маркОчец'ц'а) полюватися, паруватися
 маслОбййка, -и // бийАнка масничка збивати масло
 мас'л'Ак, -А маслюк, підсосняк *Ixosomus elegans, granulatus*
 мАтиц'а, -і рід мутри на осі воза, з зубами для перекладання,
 щоб натягати от'йс — ланву до оглоблі

мАт(к)а, -и мата на двері, вікна взимку
межйА, -И межа
ментЕшка, -и обита спеціальною масою дерев'яна копістка за-
 гострювати клепану! косу
ментУз, -А мінога Lampetra (оц'І сАми ментузі то війн в нас по-
 хОжий був на гад'Уку)
мЕтер, -тра метр
метрЕга, -и горе (йак чоловік мАйет' йакЕс'а непорозумІн'н'е,
 переживАйет' велІку метрЕгу)
мизерОта, -и щось невродливе, хирляве
млл, -у занесений піском кусень поля, сіножаті
мирЕц, -рц'А покійник, мерлець
мирлИни, -н посидіння при покійникові
мИсочка, -и мищинка жолудя
митлА, -И мітла
мИчка, -и жмуток волосся в коня з-заду над копитом
миш, -и миша; *летУча миш* кажан; *лиснАйа миш* лісова миша
мИшкаги, -айу перебирати при їді, не хотіти їсти (поросята)
мйАтий пом'яттий; *мйАта солОма* мервиця
мл'чйАк, -А оселедець з молочком
місцЕвий тутешній
мішАнка, -и протрясене з соломою сіно чи корм
млин, -А млин; *млинОк*, -нкА віялка віяти зерно вдруге
мл'йн // *мл'он*, Г¹ *мл'онА* жорнівка, жердка обертати верхній ка-
 мінь жорен
мнйго багато
мн'Ата, -и м'ятка Mentha
мог(и)лиц'і, -ц' кладовище
мода, -и взір(ець)
мозок, *мйзку* мізок
молодУха, -и молода (на весіллі)
молод'Іж, -и молодь
молОзиво, -а молозиво, перше молоко після отелення
молотОк, -ткА молоток (і клепати косу)
молот'Ірник, -а молотник
молочйАй // -чІй, -у кульбаба, молочай Taraxacum off.
мол'о, -а // *мол'а*, -і дит. молоко
мон'кати, -айу випрошувати (згїрд.); *мон'кало*, -а докучайло,
 прошакувата людина (згїрд.)
моргот'Іти, -очУ мигтіти (світло)
морґ, -а міра поверхні поля (*пйвтора мОрга — дес'атИна*)
морда, -и писок (коня); обличчя (згїрд.)
морочІти: дошч *морочИт'* мжити, сіяти

морхл'Ак, -А морщина
мОршчигис' перхнути (мокра шкіра на тілі), бабчитися
мотилИц'і, -ц' мотилиця овець
мотлошИти, -шУ бити п'ястуками
МОток // мйток, Г¹ мйтка міток пряжі з 20 пасем на мотовилі,
 півторах
мотовИло, -а мотовило; ткацькі віяшки
мотОхатис' // мотужАтис', -айус' суетитися, йорзатися, неспо-
 кійно сидіти чи лежати
мотошИтис' маяти, розвіватися на вітрі
мотузОк, -зкА очкур штанів
мохомОр, -а мухомор *Amanita muscaria*
мумритАти, -ичУ, -Ичеш бурмотіти; **мумринУти** забурмотіти
мурАха, -и муравель; **мурашен'А, -Ата** мурашка (*йес'ц'* *малИ-*
йе, червОни)
мУрза, -и брудас
МУшл'а, -і скойка, шкалька
набамБУлитис', -л'Ус' ображено надутися
набЕдрики, -йв ремінні шори при хомуті (до *хамутА булИ зрОб-*
лени набЕдрики і нашИти)
нАбил(н)иц'і, -ц' прибивальна ляда кросен
навижйАти, -Айу провозати покійника на кладовище
нАвит' навіть
навІс, -у прибудівок, повітка на сільськогосподарську снасть
навЛИ (мАйет') на думці
нАволочка, -и насипка в подушці на пір'я, інлет
нагабАти, -Айу натрапити, зустріти
нагавИц'і, -ц' штани (*вЕрхн'и*); підштанці (*нИжн'и*)
нагрОбник, -а дерев'яний хрест на могилі
надвечйрок, -рка передвечір
нАдовбн'а, -і // нАдолобн'а дошка в санях над копилами уздовж
 полоза
надОвжити, -жУ розволочити оранку перед сівбою
назмеркУ ввечері
нАмс'кий четвЕр четвер післявеликоднього тижня з поминан-
 ням покійників на кладовищі
накАвкатис', -айус' (згїрд.) наїстися
накиц'їкати, -айу полоскотати
накопИчити, -чУ надбати, настарати (майна)
накрохмАлити, -л'У пошліхтувати нитки основи
накувІтис', -Ійус' напрацюватися важко
наливАтис' (зернО) дозрівати, наповнюватися
нал'акАти, -Айу настрашити

нал'Ушник, -а залізний півперстень з двома кільцями на ручку
й люшню воза підтримувати драбину
нАмац'ом напотемки, не бачачи
намИсно зумисно
намУл'ати (черевик) наглодати, натерти ногу
намУчитис', -чус' втомитися
нАмша, -и заплачена богослужба в якомусь наміренні
напЕрсток, -стка наперсток; перстень коси
наподобЕнство на лад, подібно (*Ужча дОшчечка*, а *наподобЕн-*
ство цЕйї другАйа)
наврИтитис', -чУс' заповзятися
напУгатис', -айус' налякатися
нАпуск, -а скап стріхи (між стіною й берішком даху); широка
над халявою чобота штанка шараварів
нарочИтий спеціальний
нарйжник, -а налігач, воловід
насАд, -у скрут з ручками над віссю воза; дошки над передньою
віссю воза (*кружОк — де лежИт' однА половИна насАда і*
другАйа)
наскУбсти, -бу наскубти; назношувати
нАставка, -и риболовний стіжкуватий кіш накидати на запри-
мічену в воді рибу зверху (її тоді витягувано рукою, а взим-
ку щипцями)
настйльник, -а скатертина
насийшник, -а окуття сошника в сосі
натворИти, -рйУ наробити дива
наточИтис', -чУс' (згїрд.) наїстися
натУрливий норовистий
на-ц'у! приманка собак
нашерОшаний розкудйовчений
небОшчик, -а покійник
невдйбний (земл'А) невжиткований, яловий
невжИток, -тку неужиток (ґрунт)
нЕвод, -а велика рибальська сітка
неглУмний непоганий, нічого собі
нег'Едлий нікудишній, нездалий
недбАйлошчи, -йв недбальство
недос'Ів, -у пропуск при сівбі
нед'Іл'овати, -уйу проводити неділю
ненАджаний несподіваний
нЕндза, -и нужда, біда
нетЕча, -и непрохідне місце
нИби ніби

нИва, -и поле (поліська земл'І)
низковзОрий короткозорий
низ'Ога, -и низовина
нит, -а // **нит'**, -і нитчаниці кросен
ничОгий нікудишній; **ничОга**, -и дит. поганий, нечемний
новинА, -И свіжовикорчований ґрунт
нозгрі, -йв ніздрі, храпи (коня)
норИц'а, -і рід недуги товару
носОк, **нйскА** кінчик; капа черевика; гострий кінець яйця; ніс
 човна
нос'Ілки, -лок дві жердини переносити сіно
ночОвка, -и // **нОчви** ночви
нУдити, -джу тужити, сумувати
нйж, **ножйА** ніж; чересло плуга; різак січкарні (Н³ **ножИ**)
н'Ан'а, -і дит. м'ясо
обарАнок, -нка бублик
оббивАти, -Айу (л'он) молотити прачем сім'я льону
обгатИти, -чУ поставити на зиму загату довкруг стін хати
обгортАти, -Айу підгортати плужком (картоплю)
обдЕрти, -рУ (лускУ) обмолоти гречку на крупи
обдУматис', -айус' передумати собі, надуматися інакше
обичАйка, -и дерев'яний обруч
обІдви обі, обидві
обколотИти, -чУ (снійп) обмолотити ціпом
обнйжки, -жок гірша (коротка) вовна
обОра, -и хлів
оборйг, -рОга оборіг (на штирОх стовпАх)
обрУс, -А // **обрусОк**, -скА брусок гострити косу
обрУч, -чйА обруч возового колеса; прутяний каблук, за який
 тягнуть борону
обрйк, -рОку корм коням
Обуд, -бода одностайно гнутий з жердки круг колеса; дзвона ко-
 леса (**Обуд** накладАвс'а на шпИц'і)
обтесАти, -шУ затіскою помітити дерево
обцАс, -а закаблук, підбор
обцЕн'ги, -йв кліщі (великі)
обшал'йвка, -и шальовання
овАд, -А (Н³ **овадИ**) овад, гедзь
овЕс, **овсА** овес; **овс'Аниско**, -а вівсище, де ріс овес; **овс'Ана**
 солОма вівсянка; **овс'Уга**, -и вівсюг, дичок
оглОбл'а, -і (Н³ -л'І) бокова жердка-дишлик при однокінному
 запряжі
огорОд, -у горбд

огорОджа, -и (з жердЕй) вориння, обгородження з жердок
 Огер, -а жеребець, огер
 одволОжити, -жУ звозчити
 одд'Іл'но окремо, відокремлено
 одкладАний кОвмир обшивка, ковнір-викладанець (сорочки)
 одлІга, -и відлига
 одностАйний однаковий, однорідний
 одопрАти, одперУ попобити, відлущувати
 одробИти, -бл'У відробити
 одрОсток, -стка пагін
 одстановИтис' бути заплідненою (кобила, корова)
 одтарАшкатис', -айус' відчепитися, дати комусь спокій
 одтУхнути стахнути (спухлина)
 одходИти (штани) подертися, віноситися, вповісти службу
 одтУкати, -айу ледве врятувати від смерти
 ожинаА, -И ожина
 Ожог, -а ожіг до вогню, патик поправляти вогонь
 озАд'д'е, -а гірше зерно, послід
 окенИц'і, -ц' віконниці, ставні
 окЕнко, -а вічко вулика
 окЕц'ати (глИнейу) обмастити, поліпити
 Око, -а дірка жорнового верхняка, куди сиплять зерно для мелення; отвір в жорнах, звідки сиплеться мука; очко сітки рибалок (Око порвАлос')
 околОта, -и оклепок, обмолочений сніп
 окрАйец, -йц'а цілушка з буханки; скибка хліба
 окрийАти, -Айу виздоровіти після важкої недуги
 окрУжчик, -а кусень хліба
 Окун', -а окунь *Perca fluviatilis*
 олАдки, -док рід пиріжків
 олИвка, -и сорт грушок
 ол'шИна, -и вільха
 ондарАк, -А // андарАк споднИц'а ткАна із сукнА у кйл'канА-цат' кол'Орув
 опалАти, -Айу (просо, логАзу) відвіювати полову, луску, підкидаючи в ночвах на вітрі
 опановАти, -нУйу заволодіти
 оперезАти, -жУ вдарити, шмагнути
 оплУтати, -айу обмотати
 опл'Аскати, -айу обмовити когось
 опоросИтис' привести поросята
 Опратка, -и одіяло
 опрІсн'ачок, -чка хлібчик на похорони

опйлок, -лка опілок, крайня півкругла дошка
опйвзник, -а кізлина, опівзина притискати солому на гребінці
 стріхи
орАти: *орУ*, -Еш орати до складу, до середини (*у сплoшнУйу*);
 в розгін, з розпругою по середині (*на рОзкид'*); *орат'т'Е*, -А
 оранка; *орАч* — шчо *орЕт'*
орІх, -а горіх; *о. лиснИй* ліщина, лісковий горіх; Г¹ -у огріх
 при оранці (вилишена смужка)
Орчик, -а орчик (до вОза або в плУз'і)
оселЕдец, -дц'а // с'л'едз' оселедець
осИна, -и осика
осипАти, -Айу сапати, підгортати сапою; *осипАчка*, -и сапа для
 підгортання; *осипАйец'ц'а* кОлос у жИт'і сиплеться, проро-
 стає зі стеблових пір'їн
осИта, -и надгнила, здрогнавіла деревина; *осИтовий* струпіші-
 лий, дрогнавий, зогнилий в середині
ослйн, -лОна хатня лавка; *ослйнчик*, -а малий стілець
осмАлок, -лка обгорілий кінчик патика
осокА, -И болотяна різоча
осОт, -У будяк; осот
ос'т'Ак, -А остюк у колоску жита, ячменю
отАва, -и отава
отрАва, -и отрута; *отрАвити*, -вл'У отруїти
отрЕпи, -йв триння, дрібна костриця з льону
от'йс, -Оса // от'Оса, -и залізний прут від передньої осі воза до
 оглоблі
охвАт, -у охват, колік у коней
охил'Ати оберігати (*хай бйг охил'Айе* хай Бог боронить)
охлАпок, -пка остаток, рештка
очерОт, -у очерет
Ошолоп, -а дурень
пагУрок, -рка горбок
паз, -а вирізаний рівець у дощці, клепаці
пАкул', -й пачоси з льону
палахот'Іти палахкотіти (*палахотИт' огОн'*)
палИтис'; *коБИла палИц'ц'а* до *Огера* відчувати полове збуд-
 ження
пал', -А стовп
пал'тО, -А плащ
памидОри, -йв помідори
пАмолодок -дка пагін; *пАмолод'д'е*, -а пагінці
панпУха, -и (Н³ -Ухи) пампушок з муки на дріжджах
пАпа, -и дит. хліб

пар, -у обліг
 пАрити (молоко) варити, парити (пАране молоко)
 паркАн, -А тин з товстих колів
 паровИна, -и запрута, хаволода
 пас, -А (Н³ пасИ) декілька дараб-плотів на річці, зв'язаних разом
 пАсербиц'а, -і нерідна дочка
 пАсиво, -а паша; пасовище
 пАсинок, -нка пагінець; нерідний син
 пАсмо, -а 12 ниток на мотовилі (двАдц'ат' пАсом звйАзуйут' рА-
 зом у мОток)
 пасовИк, -А дарабник на «пасах»
 пасовИско // -ствИско, -а // пастивн'А, -І пасовище
 патЕл'н'а, -і // пе- сковорідка
 паУк, -А павук; пауТИн'н'е, -а павутина
 пахт'Іти, -хчУ, -хтИш пахнути
 пац'Ори, -їв коралі (на шию)
 пАчоси, -їв волокна льону; вичіски з гладінки, що остаються на
 чесальній щітці
 пашИна, -и фашина, в'язка хворосту (як кріплення берега)
 пАшн'а, -і пооране поле
 пашчЕнка, -и вилиця коня
 пел'Ушка, -и пеленка
 пенх'Ір, -А мочовий міхур
 пергА, -И пилок з квіту, збираний бджолами на віск
 перебЕндз'овати, -уйу тікати від праці, не хотіти працювати
 перебирАти, -Айу ткати з узором
 перевЕсло, -а перевесло
 перЕгородка, -и стійло на товар без ланцюгів; відгороджене міс-
 це в хліві для свиней, телят
 перегйн, -гОну поперечні скиби на кінцях ораної ниви
 передОк, -джА перед воза
 перелАз, -у кладка переходити через тин
 перЕметуш, -у суматоха, метушня
 переорАти поорати вдруге на весну
 перепІлка, -и метелик; нетля
 перепІчче, -а (де посУда) піл-виступ в кухні напроти печі уз-
 довж поперечної стіни
 перепйй, -пОйу рогачка світі молодого задля могоричу
 перестойАти (збйжже) переспіти на пні, що аж зерно сиплеться
 з колосків
 пЕрити, -ру бити, періщити
 перІстий (корОва) попелястий з темнішими смугами
 перйд, -рОда перед човна (зАвше перйд був Ужчий трОшки, —
 то називАли нйс)

пЕрстен', -а залізний перстень, що кріпить косу до кісся
перУн, -А грім (*грійм* або *перУн удАрив*)
петЕл'ка, -и кобилка-вушко гафтки, гаплика
печЕн'а, -і печінка
печУрка, -и // *печурИц'а*, -і печериця Psalliota; Amanita; Lepiota
(йес'ц' л'існИйе і на синокОс'і, на паствИскові)
пидлОга, -и // *под-* долівка, поміст; *пидлОжина* дошка в під-
 лозі
пидмУрок, -рка // *под-* підмурівок-фундамент з каменя
пидогйник, -а // *подхвОсник* ремінь уздовж хребта коневі й по-
 під хвіст тримати хомут
пИдпен'ка, -и // *пйд-* опеньок *Armillaria mellea*
пил, -у пилюга, порох
пил'новАти, -нУйу чатувати
пИпа, -и дит. вода
питлйвка, -и красна мука
пишчугА, -И пісковий ґрунт, піски
пйатА, -И // *пйАтка*, -и вухо, шийка коси
пйАниц'а, -і п'яниця
пІвен', -вн'а півень
пінжйАк, -А (з *полотнА*) свита
пІс'у дит. мочити; сеч
пІч, **пЕчи** піч
плавЕц, -вц'А поплавець у риби
плАвкий пологий, похилистий
плАкса, -и плаксивець
плат, -А намітка на голову в заміжніх жінок
плЕче, -а (*на плЕчох*) плече; плічко (сорочки)
плИскати, -айу хлюпати
плишнИк, -У аїр, лепехá *Acorus calamus*
плот'анИк, -А плетена загорожа для курей у сінях
площИц'а, -і // *бл'Уска* блощиця
плйт, -Ота пліт (*колОчки опл'ітАли ол'шИнейу*)
плйтка, -и плітка *Rutilus*
пл'Ага, -и сніг з дощем; мокра погода, негода
пл'Ашка, -и пляшка
пл'іш, -У випале місцями волосся на голові; місце в засіві, де
 зерно не зійшло
пл'Отка, -и сплетня
пл'Охати, -айет' булькотіти
пл'Ута, -и сніжниця (*пл'Ута ужЕ в зИму, йак начнЕ с'н'Іг пА-*
дати)
повАл, -у стеля

повІсмо, -а гладінка (з однЕйї жмЕн'ї)
 поводИр, -А погонич волів; поводатор сліпого
 повййка, -и повій Convolvulus arvensis
 повх, -А сивавий кріт малий (нИби шчур)
 повхотОчина, -и кротовиння
 погл'Ад'їти пчОли вибирати мед
 поГреб, -у льох
 подборІд'д'е, -а підборіддя
 подбунтОрити підбунтувати
 подвАлок, -лка підвалинова балка уздовж усеї хати
 подвйр'є, -а подвір'я
 подЕн'н'є, -а поденок у засіках стодоли
 подлАсий білочеревий (масть тварин)
 подл'Іток, -тка підліток
 поднйжже, -а стовба плуга (між санкою й заднім кінцем гряділя)
 подн'Отка, -и підметка, золівка
 подобІдок, -дку передполудне
 подовИско, -а подення (стіжка)
 подОвжний поздовжний
 подпІч, -пЕчи підмуток під пічню; подпІчче, -а підприпічок
 подполОнок, -нка паляничка
 подрІзи // подрІз'з'є, -а залізний прут-підкуття під полозами сая-
 ней, щоб не йшли затоки (в залУбц'ах йес'ц' жел'Ізо пид по-
 лйз'з'єм — подрІз'з'є: пЕрше шИрше, другЕйє Ужче)
 пОдушка, -чи подушка (і в хомуті)
 подсвИнок, -нка кабанець (Н³ подсвин'акИ — йак йїх бйл'ш)
 подсолнишок, -шка соняшник
 подсУсид, -а комірник
 подт'Ажки, -жок підтяжки, шлийки
 подхатИти, -чУ (принагідно) заробити
 подц'укОвовати, -вуйу // под'Уджувати під'юджувати, нацько-
 вувати
 подчерОвина, -и підчеревина, сало з живота
 подчин'Ати, -Айу чинити зерно в решеті
 пожаРиско, -а місце, де стояли погорілі будинки
 позАд'д'є, -а м'якини (при віянні), розбиті колоски в зерні
 поз'н'Г'ї пізніше
 пойАрок, -рку вовна з молоденьких ягнят
 пойаснИц'а, -і поясова частина штанів
 покОрчити (пАлц'ї) повикручувати ревматизмом
 покрИвка, -и верхняк маснички
 покрИти (хАту) пошити (соломою); побити (бляхою)
 покрутИти, -чУ повиверчувати (диркИ в стовпАх покрУчени)

поКут', -і // поКут'т'е, -а почесне місце в хаті: лавка при від-
 причілковій стіні світлиці
 покійник, -а покійник (пор. мирЕц, небошчик)
 покійс, -кОса покіс (склАдений п. подвійний, складний п-с)
 полИц'а, -і бляха, відкладниця плуга; крило плужка (Н³ поли-
 ц'І); полИчка на стіні на посуд
 полОва, -и м'якини, полова; лузиво (з гречки, проса)
 половИна, -и полоть (солонини)
 половІти (жИто) доспівати
 полОвник, -а повітка, де тримають полову
 полОз, -а санка саней (разом: полОз'з'а // полІз'з'е); полОзОк,
 -зкА санка плуга
 полОник, -а вареха
 полОнка, -и ополонка
 полОн'а, -і полянка
 полоскАти, -шчУ виполіскувати
 полОтниц'а, -і полільність, що поле
 полотнО, -А полотно; бляха коси
 полУден', -дн'а полуденок, обід
 полукОпа, -и полукіпок (колИс'а жИто клАли в кОпи і такИх
 тридц'ат' снОпів це полукОпа)
 полУпушок, -шка (з прУт'т'а) плетений полукішок між драбини
 на віз, на сани
 полїска, -и смуга (землі)
 пол'Адвиц'а, -і м'ясо від хребта
 пол'Іток, -тка одна з-поміж нив у тринивній господарці, де пер-
 ша нива засівалася «зимовинію», друга — «яринію», а третя
 «попаробувалася» (лежала облогом)
 поментИти, -нчУ зтягти косу дерев'яною копісткою
 померЕча, -и туман, імла
 помИйник, -а куток у хаті на посуд і воду
 поночи темно
 понійж, -ножИА підніжок у кроснах
 попАр, -у переліг; попаровАти залишити лежати облогом
 попАроститис' покільчитися (зерно)
 попЕн'катис' порозтріскуватися
 попередн'А, -І в'яз на корсах саней (шчо скОрси звйАзовали, то
 вйаз називАли, або попередн'А); ланцюг напереді збіжжового
 воза для прирублювання (ланц'Уг зпЕреду)
 поперЕчка, -и (Н³ -Ечки) бантина крокви; порплИця в верхняку
 жорен, на яку спирається кінчик веретена; (дОвбл'ана) спо-
 лучний дрючок між копилами двох полозів саней (вйАзи бу-
 лИ гнУти і дОвбл'ани з диркАми); (зпЕреду і ззАду ребрИни)

дощечка скріплювати кінці драбини; сполучна дощечка між чепигами; шинка і валок (*подОвжна п-а*) борони; (*мотовИла*) поперечні палички на обох кінцях держака мотовила; рамена ткацької снівниці

пОплав, -у низовина, поросла травою

поплавЕц, -вц'А поплавок вудки

пОпл'уска, -и кілок-продовження щабля драбини підтримувати вантаж на возі

попОйїни, -н п'яничення

пополОкини, -и п'яничення; перший день посту після масниці

поцОпкатис' поплентатися, важко йти (згїрд.)

пОпрїади, -дїв прядки (1—3 дні в гостях), збори на прядіння

попрїАдуха, -и пряжа (*шчо прїадЕт'*)

попрУга, -и // *прис'їд'Олник*, -а попруга сідла

порЕпатис' потріскати (шкіра)

порожн'овАти, -Уїу бездільничати

порОн, -А пором

порОсна л'Оха запліднена льоха

порос'А, -Ата поросля (і: *дИке п-а*)

пОрох, -у // *пил* тилюга, порох

порохн'Ак, -А порохнаве дерево

порт, -у полотно

порїг, -рОга порїг; підставка перед вічком вулика

поскварИтис', -рУс' посваритися

поскрїбтуха, -и хлібець з решток тіста

пОсох, -а ожїг

поспїшїАти, -Аїу спішитися

постЕл'а, -і підстїлка під снопи в клунї

постолИ, -лїв (з *лИка*) личаки, лапті

пострОнки, -кїв посторонки упряжі, бокові мотузки хомута, шлїї

посУд'д'е, -а посуд

пОсУха, -и посуха (*колИ рїк засуХїй*)

посхОдити (засїв) зїйти

пОс'л'а потїм, опїсля

пос'л'їд, -у отруби, м'якини, дрібне засмічене вимликуване зерно, скружини

пОтак, -а сукало навивати на цївки пряжу з мїтка

потАти, -Ану // *потонУти* потонути

пОтереб, -у просїка в лїсі

потирусИти: (*потирусИв с'н'їг*) падати злегка

потрохн'Ати бутнїти, дрогнавїти

похлУдити, -джу закостенїти від холоду

походно вигідно йти
похОжий, на *кОго* подібний до кого
поЦ'ух, -а мочовий міхур
пошивАти покривати сніпками дах
пошОв вон! вигук проганяти собаку
прАвий простий (*прАва солОма* — рівна, витрясена з буряну со-
 лома околота)
правИло, -а платва уздовж стін під кроквами; *правИла* ополі-
 ни оборога
правовАтис', -вУйус' вести процес
прАжити, -жу підсушувати
прАжка, -и спряжка пояса
прас, -у утюг; *кАмен' від прАса* душа в утюзі; *прасовАти* гла-
 дити утюгом
прач, -чйА праник; *дерев'яна плескачка* обмолочувати головки
 льону; *десять гладінок*
привАбити, -бл'у приворожити собі
приворотнИй здібний, спосібний
призЕмковатий присадкуватий
прИз'ба, -и приспа; загата
приз'Іл, -у ворожба, ворожіння
прИйАти, -Айу бажати кому добра
приласкАтис' // *приматкобОжитис'* прив'язнути, причепитися,
 примилюватися
примачУлити, -л'у привабити
прИмовиско, -а помівка, поговірка
примУрок, -рка гзімс довкруг димаря, печі; *прибудівок*
примйрок, -рка заснічене яйце під квочкою
приОровати приорювати (*гнйй*)
припЕндити, -нджу пригнати (товар)
припИч, -печи // *припИчок*, -чка припічок; *припІчна лАвка*
 лавка біля печі
припл'Ушчити прижмурити (око)
припйл, -пОлу подолок, припіл
прирОсток, -рйстка відросток дерева; допливний потічок
присвирІпитис', -пл'ус' прив'язнути, причепитися, пристати до
 кого
прИси, -йв вуса (в ката)
прискАл'аний прижмурений
прИсок, -ску грань, жаринки; гарячий попіл
пристУпа, -и // *притУла* приймак
прис'айбОгу! їй-бо!
прис'ід'Ельник, -а: *рамИн' шчо прохОдив через сид'Олко*; *в томУ*

сид'Олкови булО з однЕйї сторони ухО, а з другЕйї п-к за-
чИпл'увавс'а кол'цЕм за прАву оглОбл'у і допІру л'Іву ог-
лОбл'у подимАв йак грЕба

прИтити, -чу тащити

прит'Акнути, -ну підсохнути, протряхнути

приусАдйбний присадибний

прихати, -айу чхати

прихлУдити, -джу попобити, провчити

причавИти, -вл'У придавити

причйлок, -лка солом'яний причілок будинку (його вужчого
боку)

пр(й)адИлниц'а, -і пряха

пр(й)амовАти, -Уйу правцювати (йти напрашкИ)

пр(й)Аник, -а солодкий коржик

прІсний (водА) солодкий

провАл'л'е, -а пропасть

провЕндитис' пройти, минути

провЙовати (зернО) віяти

провожйАти відпроваджувати

прОдух, -у отвір для провітрювання

пройн'Ати, -ймУ прошити голкою

прорвАтис': прорвАлас' хмАра хмаролім

прОруб, -у ополонка

проспАтис', -спл'Ус' пробудитися

прос'анИско, -а поле, де зжато просо; прос'Ана солОма про-
сянка

протереБИти, -бл'У висікти хащі

прОтор, -а тонке шило

прот'Ока, -и протока

прузАк, -А ремінець підперізуватися; ремінець від ціпового дер-
жака до бияка

прус, -а // таракАн тарган

прут, -а прут; товстіший задній край полотна коси

пруткий гнучкий

пручатис', -айус' борсатися, кидатися

прйс'ма просячи, благаючи

псік! вигук проганяти котів

пташен'А, -Ата пташка

пувтрет'А півтретя

пУжално бичивина, держак батога

пузАтий животатий; бухнатий

пУприц'а, -і веретено жорен, що піднімає їх верхняк

пустЕлниц'а, -і пустеля, пусте місце; пустИн'а, -і неужиток

пустИй пустоголовий, дурноверхий
пУстка, -и порожня, опущена хата
пустовАти (поле) лежати облогом
пухА, -И тупий кінець яйця
пухИр, -А бахур, дітлах (згірд.)
пучОк, -чкА жменя, горстка; в'язка (хворостУ)
півзини, -н півзини (з берези) на гребінку стріхи притискати
солому

підклАдка, -и подушка в хомуті
пійжн'А, -І стерня
работИн'н'е, -а ластовиння
рабрИна, -и // ре- драбина
раднО, -А ряднина на сінник ліжка, простирало
рад'Ушка, -и (зо старОго раднА) дерга накривати коня
рАма, -и рямка вікна
рамІн', -Ен'а поясок
ранЕта золотАйа і с'Іра сорти яблук
ратАй, -А орач
рвАти (зуб рвет') сіпати, боліти
регул'Атор, -а наставлювач сошника сохи
редкйвка, -и гірчиця (на полі)
рЕд'ка мІс'ачна редиска, редьківця
рЕпатис' сідатися, тріскати (шкіра); рЕпаний посіданий, по-
трісканий

рЕски, -сок // р(й)Аски каблуки з сіткою носити сіно товарові
решйтка, -и решето
рибАк, -А (котОрий бйл'ш ужЕ зай.мАвс'а рИбойу) рибалка
рИдко колОти шити грубими штихами
рИжец, -жц'у жовтий пісок; (Г¹ -жц'а) різець-долітце вистру-
гувати ложки

рИжий рудий
рИжик, -а рижик *Lactarius deliciosus*
рИло, -а // лич рило
рИс'с'у вскок
р(й)ад, -у шар сніпок на стрісі; р(й)адОк, -дкА низок коралів
р(й)Аска, -и волоть вівса
р(й)Ахва, -и широкий перстень на голові возового колеса (ко-
лодиц'і булИ окОвани рйАхвами, то такИйі жел'Ізни обручІ)
р(й)Ашка, -и круглий цебер кормити свиней
рІзан'н'е, -а пиляння дерева, дров
рІпа, -и ріпка
робАк, -А глиста
робйтка рОбит' жито цвіте

робітник, -а робітник, (в'язати снопи) в'язальник
 роговик, -А наріжна сніпка (стріхи)
 рожа, -игорода рожа
 рожон, -жнА ожіг
 розбирати (свин'У) патрошити
 розвидн'увати, -ує світати
 розвора, -и // розвірка поздовжна підвозова жердина, що сполучує зад і перед воза; розворовати в'їз розтягати розвору воза
 розкАл', -і болото; розкАл'їя, -і болотище (від дощів)
 розкид': орати в ~ орати в розгін (з розплогою посередині)
 розкошаний розкудйовчений
 розкошлАчаний (нитка) скудйовчений
 розогнати, розженУ нагнати, прогнати
 розпростати з чимс'а звільнити від чогось
 розп'їрка, -и розпора, пазушка штанів
 розгел'бушити, -шУ порозкидувати жужмом; розпатрошити
 розтр(й)астИ (гній) розкинути перед оранням
 розтопнати, -пчУ (постіл) сходити, зносити
 розходитис' розкритися
 розз'аблИти, -л'У (п'їжн'у) поорати стерню, полуццати
 роковати прожити рік
 рол'а, -і нива
 ропУха, -и ропуха
 рохкати, -айу хрюкати
 рочн'Ак, -А однорічна товарина, тварина
 рубашка (вЕрхн'а) сорочка
 рубел', -бл'А паузок притискати снопи на возі
 рудий (полотно) небілений
 рукзАк, -А наплечник
 румн'аний рум'яний
 румн'Онок, -нку ромашка, ромен *Matricaria chamomilla*; *Anthemis*
 рУно, -а вовна, острижена з одної вівці
 русАлка, -и уявна дівоча істота на полі пізньою весною й літом
 (не йди в жито, бо р-а зйіс'ц' або забере)
 ручйАйка, -и починок, напружене веретено пряжі
 ручка, -и (Н³ -И) ручиця воза; вдовбаний у кісці кривий держак;
 звисний тримач бльокових коліщат, на яких ходять нитчаниці кросен;
 (Н³) чепиги, плуга, плужка, сохи
 сАжавок, -вка (рибний) ставок; сАжовка, -и став
 самопАс без нагляду
 самотУж волоком; самотУжки, -жок ручні санки
 саночки, -чОк (рибакИ мАли) малі санки

сардЕл'а, -і сераделя, кормова рослина
сарн, -а сарнюк; *сАрна*, -и сарна; *сарнен'А*, -Ата сарнятко
свербйАчка, -и сверб, короста
свЕдер, -дра светер
свердлО, -А частина возової розвори від переду
свЕрд'ол, -дла свердел
свершчИти цвіркотіти
свершчОк, -чкА цвіркун
свидОвий (жИто) свидний, ще недоспілий
свинИнец, -н'ц'а саж, свинюшник
свин'(н')А, -І свиня; *дИка с-А* дик
свИрон, -рна шпихлір; *свирОнок*, -нка: *частИна засторОнка*, *алЕ*
там йес'ц' стИна і стЕл'а
свИснути, -ну хльоснути (прутом, батоном кого)
свИта, -и рід чоловічого плаща
свіс'т', -сти жінчина сестра
сЕдорко, -а // *бОжа корОвка* бедрик, зозулька-жук (*сЕдорко-пЕдорко*, *чи пен' чи колОда*, *скажИ вс'у прАвду*, *чи БУде зАв-тра погОда? йак БУде погОда*, *то пушчУ*, *а йак негОда*, *то за-бйУ* — *примовл'Али д'Іти*, *йаг зловИли*)
сЕлезен', -з'н'а // *сЕл'ох*, -а // *кАчур* качур
сервитУт, -а велике пасовище
серн'Ага, -и сукмана (из *свогО сукнА*), чоловіча свита
сЕрце, -ц'а конусове устя риболовної сіті
сивБА, -И засів
сидИба, -и обійстя
сид'Олко, -а сідельце в шорах (*накладАли на кон'А*)
силлИк, -А повітка на сіно
сімйА, -І сім'я, родина
синИчка, -и синиця
синокОс, -у скошена сіножать
син'Ак, -А синець, знак на тілі від удару
син'Атло, -а пелюста воза, куди входить дишель
силкИй м'який для їди (картопля, яблуко)
сирОватка, -и сир(о)ватка
сиройІжка, -и сироїжка, голубінка *Russula*
сИта, -т! рафи-решета віялки
ситнИк, -У ситняг *Juncus*
сич, -чйА сич, квич *Athene noctua*
сичкАрн'а, -і січкаря
скалИти, -л'У жмурити (очі); *скалоОкий* з прижмуреними очима

скваржІ, -жйв скрутки на туго скручуваній пряденій нитці
 скИба, -и відкидувані плугом при орці глиби землі; скИбка, -и
 крімка хліба
 скИрда, -и скирта
 склеповАн'н'е, -а // скл'і- склепіння (печі); склепОваний склеп-
 лений (піч)
 скл'уд, -а велика (тесельська) сокира
 скмЕтити, -еЧУ завважити, помітити
 скОбл'а, -і скобель у дверях і одвірку
 сковзнУтис', -нУс' сховзнутися
 скопЕц, -пц'А // скйп, скопА кастрований баран
 скорж, -жйА хлібчик з примішкою товченого льняного сім'я,
 печений на Купала
 скОрса, -йв загнуті вгору переди санкових полозів (с-а шчо за-
 дЕрти санкИ)
 скосИтис' // скрутИтис' вивіритися, викривитися (двЕри, дно)
 скотИна, -и рогата худоба, товар
 скрИн'а, -і сундук (на одяг, на збіжжя); футрина вікна; гара воза
 скрУжини, -н вичинене в решеті й викидане лихе зерно та решт-
 ки полови й колосків
 скУбсти, -бУ скубти, микати; розчіхрувати вовну
 скУла, -и // скул'Ачка, -и чиряк
 скул' звідки
 скУл'бйаний скорчений
 скУп(ч)итис' зібратися разом
 слиВка, -и сливка (овоч); сливковЕйе дЕрево слив(к)а
 слиЗкий ховзкий
 слиз'Іти (рАна) ропіти
 слимАк, -А слимак (і його шкаралуца)
 слипАк, -А рід овада *Naematopota pluvialis*
 слипн'д'А, -І (згїрд.) сліпуга, сліпак
 слиповАтий короткозорий
 слипотА, -И первоцвіт *Primula veris*
 слотА, -И сльота (йес'ц' надвОри, йак ужЕ дошч прот'Агнец'ц'а)
 смолинА, -И живичне дерево
 сморОдина чОрна і червОна порічки чорні й червоні
 снас'т', -ї сітки, риболовне знаряддя
 снит'Ій, -тийУ головня, снітий, сажка (у зернах пшениці)
 сновАлниц'а, -і ткацька снувалка; снйвниц'а, -і позема ткацька
 снівниця
 собАка, -и пес; собачен'А, -Ата собачка, песя; собАчки, -чок
 скрипці-бльочки, на яких ходять нитчаниці у кроснах; собА-
 чи гУби неїстівні гриби

сова, -И сова; пугач; совен'А, -Ата маленька сова; сич
 сОвпатис', -айус' вовтузитися, возитися
 сОйка, -и сойка Garrulus
 сокорИти кокотати (курка)
 соловЕй, -вйА соловій
 солОмн'аник, -а сінник
 сон'н'Уга, -и сплюх
 сосна, -И сосна; сОсонка, -и хвощ Equisetum
 сохА, -И соха дерев'яна; сошнИк, -А окований бляхою башмак
 сохи; леміш плуга; сйшка, -и підгортальний плужок
 спалахт'Іти бухнути полум'ям
 спАтки дит. спати
 спИна, -и спина; хребет тварини (сАло зо спИни)
 сплав, -у дерево, що пливе по воді (і після повені)
 сплоснИй: орАти у сплоснУйу орати до складу, до середини
 (з бороздами обабіч ниви)
 споднИц'а, -і спідниця
 сподовИско, -а подення (стіжка)
 спорохн'Авілий здрогнавілий, збутвілий
 спосудИтис', -джУс' роздобути, постарати, отримати
 спренжинйвка, -и драпачка, культиватор з залізних прутів пух-
 чити оранину (спУрл'овати зЕмн'у, шчоб мн'акчІла); спрен-
 жиновАти (пОле) пухчити культиватором
 спУрл'овати, -л'уйу пухчити культиватором оранину
 спушчАсто похило
 ставл'Ати, -Айу ставити
 ставОк, -вкА став
 стАдо, -а (вовкйв) тічня
 стАйн'а, -і (де кОн'і) стайня
 статИвки, -вок статиги, побічніці кросен
 стАток, -тку товар, худоба
 старопОлиц'а, -і здавна управлявана нива
 стегно, -А стегно; бедро; стегн'Ак, -А шинка
 стЕл'а, -і шар укладених снопів стіжка
 стел'вагА, -И поперечна до дишля жердина при пелюстах воза
 стЕл'мах, -а майстер, що робить вози (пор. колеснИк)
 стина, -И стіна, мур; с'т'Інка, -и границя між ґрунтами двох
 сіл
 стИшчити, -чу посміти, поважитися
 стовп, -А стовп; оборожина; шуло в хатньому зрубі
 стовпАк, -А стовбур; бадиллина
 стовпЕц, -пц'А палик, рогова підтримка бовдура (до нього дітям,
 що вчилися прясти, причіпляли ключця)

стогнОта, -и колька (у прокльоні)
 стожОк, -жкА стіг (сіна); купка
 стоптАтис' (чОботи) сходитися, подертися
 стрАва, -и варена їжа
 страх (йомУ с.) лячно; страханУд, -а боягуз, трусливець
 стрижІн', -жен'А серцевина бузини, дерева
 стрикотАти (сорОка стрикОчет') чикотати
 стрімголОв стрімголов, коміть головою
 стрІха, -и солом'яний дах
 строкАтий красивий, чорно- й червоно-білий
 стрОмий стрімкий
 строповАти, -пУйу накривати мервицею гребінку стріхи
 стропОк, -пкА вершок, чубок (стіжка, копиці); стрійп, -опА гре-
 бінка стріхи, даху
 стрУга, -и потічок
 стругАч, -чйА вісний, дворучковий ніж
 струмкОм цюрком (лється піт)
 стручОк, -чкА стручок
 стужІти, -їйу стверднути
 стУпа, -и дерев'яний ручний моздір
 стійка, -и стільчик на коліщатах з отвором підтримувати дітей,
 що вчаться стояти й ходити
 сувАлок, -лка звій полотна
 сУма, -и гроші
 сумЕжник, -а сусід щодо поля
 сундУк, -А скриня складати білизну
 сунЕл', -пл'А сопель (з носа); льодова сосулька
 сунОн'а, -і ремінець стягати хомут, наклавши його запряженому
 коневі на карк
 сужОта, -и лихо, горе
 сУчка, -и підсанки при перевозі кльоців
 сшАван', -і сшовок
 сшаменУтис', -Ус' передумати собі
 сшолОнуги, -нУ прохолонуги
 с'Айнути блиснути
 с'Імйе, -а насіння конопель
 с'Іни, синЕй сіни
 с'Інник, -а сінник
 с'іраК, -А сукмана (дЕкатори називАли серн'Агу с'іраКОм)
 с'Іт', -і риболовна сітка
 с'л'едз', -а // оселЕдец оселедець
 (мо)тАл'ка, -и моток (фабричних) ниток
 таракАн, -а // прус тарган

тарАхати, -айу // тарахт'Іти, -хчУ калатати (калаталкою)
тас' — ~! приманка качок
тАто, -а // бАт'ко батько
тЕбел', -а кілок (в оборожині затримувати дах); великий свердел
тел'буховАтий черевАтий, пузАтий
тел'бушИти, -шУ патрошити
тепстИ, -нУ телепати, трясти
тЕрен, -рну дерен
тЕрниц'а, -і терлиця отіпати коноплі
тернійвка, -и свято восени (між Покровою й Михаїлом)
тетрАд', -і зошит
тинковАти, -Уйу штукатурити, виправляти вапном
тин'Атис', -Айус' плентатися, заваджати
тиц'нУти, -нУ тикнути (в руки; під ніс)
тичйАти, -чУ стирчати
тИчка, -и відрова жердка криничного журавля
ткАчка, -и ткаля
тлумИтис', -мл'Ус' товктися, пустувати (діти)
товАр, -у корови й коні
товканИц'а, -і пюре з картоплі, пом'ята варена картопля
товкАч, -чйА товчок ручної ступки
тОвстий масний, товстий
товкчИ, -чУ опихати (просо, ячмінь); підлігувати, грати до сонця (комарІ товчУт' прОсо); тОвчений йачмІн' логаса, (і на кутю)
толокА, -И гуртова допомога при жнивях за погощення
тОнкий тонкий
тОн'а, -і глибінь (називАли, йаг дес' мйцно глубОке мІсце в риц'І)
топір, -порА топір (колоти дрова); *топорИше* держак топора
торгати, -айу дергати, чесати льон
тороплИвий поквалупций
торОчити, -чУ (згїрд.) розказувати
трепАлн'а, -і сторчова дошка з визубиною, на якій *трепАчкою* витріпують виотіпане льняне клоччя; *трепАчка, -и* рід пра-ча витріпувати льняне клоччя
тривАлий тривкий (*тривал'Ічй* тривкіше)
трІска, -и щїпка розпалювати вогонь
тройАн, -а // тройчакИ, -йв тризубі вили
тронйжски, -жок триніжок під казан; сковорідка на трьох ніжках (*жйАрити сАло*)
тростА, -И триння з отіпаного льону

труднЕча, -и трудність; трудно
трунА, -И домовина
трУска, -и обшук, ревізія
трускаВка, -и полуниця, трускавка; лиснАйа т-а суниця
трус'- ~! приманка кролика
трушкОм підтюпцем
тУзати сіпати, боліти (рана, зуб)
тйк, тоКу глиняна долівка; молотний тік клуні
тхйр, тхорйА дхір
т'ажйАр, -У // ц'енжйАр тягар, вантаж; т'ажИрний дуже важ-
кий; т'інжйАрка, -и олив'янка, тягарець вудки
т'Ікати (сУка т'Ікайет') гонитися
т'мйАний імлистий
т'От'а, -і дит. тітка; чужа жінка
т'у-т'у! приманка курей
т'Ут'а, -і дит. курка
уверЕдитис', -джУс' намучитися коло чого
Угла, -йв вуглові зарізи на схрещенні балок двох стін хліва
угОльник, -а угольниця муляря
угОр, -грйА рід в'юнів (угрІ то йакАйас' другАйа рИба)
удйбний (пОле) плодовитий
уж, -жйА великий вуж (на 1,5 м довжиною)
ужИ, -йв напинальні шворки від дуги до споду хомута
ужИшче, -а (ззАду вОза) прирублювальний мотуз
ужйвка, -и ув'язь ціпа (сполучує ціпилно з бияком)
уздЕчка, -и вузда
Узкий вузький
уз'Упен'кий малесенький
Улий, -а вулик, (дОвбаний — з деревного пня)
урожйАй, -у врожай
урУна, -н сходи, врунь (на засіяному полі); урунИтис' зійти,
посходити (засів)
усАтий з остюками (ячмінь, пшениця); Уси, -йв остюки пше-
ниці, ячменю
успІйн'е, -а Успення Богоматері (28. VIII.)
Уставка, -и (Н³ -кИ) вишитий нараменний уставок жіночої со-
рочки; наткАна У-а уставок з мережкою
Ус'т'е, -а бовдур над челюстами пічної печі
Ус'алка, -и одна з 4 мотузок, на яких завішена колиска
утОк, -у піткання, поперечна нитка полотна
утОри, -йв рівець у клепаках для дна
ут'-ут'! приманка качок

ухО, -А вушко голки; *Уха*, -х кочети в борті лодки, кілки, між які вкладають весло при веслуванні

Учйпка, -и пришитий шнурок зав'язувати мішок

ушкО, -А дит. вухо

файІрка, -и перстень у кухонній плиті (з *файІрками*)

фартУх, -А запаска, квартух

фастРика, -и тимчасове зшиття штихами; *фастриковАти*, -Уйу зчіпати тимчасово грубими штихами

фЕдер, -а паз для шибки у віконній рамі

фОрточка, -и кватирка у вікні

фундАмент, -у мурована підвалина

фуфАйка, -и ватована велика камізелька

хавкнУти, -нУ швидко жадібно проковтнути

хамУла, -и неповоротна людина

хамУл' - ~ тишком-нишком

хамУт, -А хомут

хАтниско, -а місце, де стояла хата

хвал'овАти (*вода хвал'Уйет'*) хвилювати

хватАтис', -Айус' поспішати

хворІти, -Ійу довго слабувати

хворОст, -У ріща

хвостАч, -чйА пошивальний сніпок, в'язаний при колосі; *хвостачИ*, -йв гузір снопа

хвошчИй, -У болотяний хвощ

хиб, -у похребтина, сало й м'ясо коло хребта

хлОпотен', -тн'а наджорнова куна, дощина з отвором притримувати жорнівку

хлопчУрниц'а, -і дівчина, що грається з хлопцями

хл'апанИна, -и дощова погода

хл'ібОва пІч пічна піч

хл'ів, *хливА* (де *коровИ*, *свИн'і*) хлів

хмУрний хмарний

хОванки, -нок хованка, дитяча гра

ходУл'і, -л' дйби, щудла

холоднЕча, -и студінь

хол'Ава, -и халява

хомн'Ак, -А хом'як

хоровИтий слабого здоров'я, слабовитий

хорОми, -йв // *хорОмина*, -и господарські будинки

хоронвА, -И церковна хоругва

хрАпа, -и (*кон'А*) ніздря

хрОл'ок, -л'ку хльор білити полотно

худОба, -и скот, товар
хУра, -и віз (з соломою тощо)
цабарАк! хватать!
цАца, -и дит. щось гарне
цвЕкно, -а головний корінь сосни
цвилИй запліснілий, покритий цвіллю
цвИсти, -итУ цвісти (*цвИтЕт' жИТо*, л'он)
цвИтИ, -йв квіти
цвІгел', -Іл'а цвиколь, підпахвовий клин сорочки
цЕбер, -бра цебрик
цЕгла, -и цегла, цеглина
цЕркнутИ видоїти
цилУх, -А нетоптаний сніг
ципИлно, -а (*ц'Іпа*) ціпилно, держак ціпа
ципОк, -пкА щабель
цитринйвкА, -и сорт грушок
цИц'кА, -и дійка (*порос'йА зпод цИц'кИ* сосунець)
цмАкати, -айу прицмокувати
ц'вйАкнутИ, -ну хльоснути (батогом, прутом)
ц'енжйАр, -у // *т'ажйАр* вантаж, тягар (*прОсти санкИ*, *котОри*
до *вОжен'н'а ц'енжйАрйв*)
ц'Івка, -и коток з пряжею
ц'у- ~! приманка собак
ц'ув- ~! приманка свиней
ц'Уц'а, -і дит. собака
чарІн', -і дно пікної печі
частокйіл, -кОла тин з колів, переплетених лозою (*йак заплЕт'а-*
но з нИзу)
чачовИц'а, -і сочевиця
чвЕн'д'ати чадити
чЕл'ус'т'е, -а челюста пікної печі
чепел'Іти, -Ійу ледве дихати
чепЕц, *чйпц'А* чіпець (з ниток)
червА, -И черва бджіл
червйАк, -А хробак; дощівниця; (Н²) тягові валки січкарні
червОний бурАк борщовий буряк
червоноголОвец, -вц'а рід сироїжки *Russula*
черепИц'а, -і дахівка
черЕшн'а, -і черешня (дерево, овоч)
черОвка, -и канянка, повитиця *Cuscuta*
черонОк, -рйнкА ручка, держак (ножа, тощо)
черпАк, -А вареха
чесАти, -шУ (л'он) чесати мичку на дергалці

чигУн, -А залізний горщик
чиж, -жйА чижик
чикилдАти, -Айу шкутильгати
чИколодок, -дка колінце стебла
чиновАтина, -и обрусове полотно, ткани в «4 нИти»
чирИкати цвірінькати (горобець)
чйАйка, -и чайка (птаха)
чміл', -ел'А джміль
човЕн, -внА човен (котОрий був дОвбл'аний из соснИ; човнИ булИ мйцно спиччйАсти)
чоловІчок, -чка зіниця
чорнИц'а, -і борівка, чорниця *Vaccinium myrtillus*
чугУнний // чи- залізний (чугУнна бл'Аха плита кухні)
чУчало, -а дит. уявна страшна істота, щось страшне
шал'анйвка, -и святкова хустина на голову
шал'вІа, -і шавлія *Salvia off.*
шал'йвка, -и (і Н³) дошка на віконній футрині та на одвірках
шаравАри, -рйв широкі штани
шаргА, -И сльота з вітром
шаровАти, -Уйу шурувати, мити піском
шаст'Іти шелестіти (лИс'т'е шастИт')
шАти, -т святковий одяг
шАфа, -и шафа
швАгер, -гра // шУрин жінчин брат, шурин
швІрний проворний, спритний
швОрен', -рн'а // швОрник, -а залізний сворінь (воза, криничного журавля)
шевЕрити, -рУ базікати
шел'Охнути, -ну жлюпнути; бухнути
шЕрхнути злегка замерзати (вода)
шЕршен', -а шершень *Vespa crabro*
шИба, -и // шкл'Інка віконна шибка
шИйа, -і шийка коси, де її прикріплюють до кісся
шиковАтис', -кУйус' готуватися
шИколитис', -л'Ус' з'їжуватися від зимна
шИло (прОсте) шило, шпіляр; (кривЕйе) швайка, шило
шИна, -и колесовий обруч (Обуд тАкож був нат'Агн'аний жел'Ізом — шИнойу)
шипшИна, -и дика рожа, шипшина *Rosa canina*
шИтик, -а ремінний пояс до штанів
шиховАти (йомУ шихУйет') щастити, везтися
шйАпка, -и накривальний верхній сніп полукіпка з 9 снопів; капа оборогового даху

шкарал'Упа, -и шкаралуца (і слимака)
шкварчйАти (сл'Ози) бриніти, стояти в очах
шкло, -а скло; циліндер нафтової лампи; шкл'Інка, -и шіба
шкорУпливий з позасиханим болотом на собі
шкрагетАти (жйАба шкрагЕче) шкректати; скреготати
шкрйАга, -и скупар
шкУра, -и шкіра
шлейА, -І шлія; шлЕйки, -йок підтяжки
шлхтовАти, -Уйу змазувати основу на кроснах відмасткою з
молока й вареного сім'я
шл'Ага, -и дерев'яний молот
шмал'нУти, -нУ міцно вдарити (п'ястуком)
шмаровИдло, -а коломазь
шмАта, -и ганчірка
шморгнУти (нОсом) підтягти соплі
шнурОк, -ркА шворка; жилка вудки; пасемник перев'язувати
пасма на мотовилі
шнурйівка, -и шнурівка до черевика
шоломОк, -мкА шапочка-пищик у машинці нафтової лампи.
шОпа, -и повітка (де синокОс)
шОпл'а, -і віячка, шуфля
шпагАт, -у фабрична пряжа шити рибальську сітку
шпак, -А шпак Sturnus
шпАрина, -и // шчйАйна тріщина, шпара, щілина
шпИл'ка, -и графка; шпил'кИ, -л'Ок чатиння, хвоя
шпИц'а, -й (і Н³) спиця в колесі
шпін', -а вісь у потокові, на яку настромлюють цівку
шпУга, -и поперечна дошка кріпити поздовжні дошки дверей
шпУл'а, -і (в коловрОткови) цівка для пряжі в прядільному ко-
лесі; шпУл'ка, -и коток фабричної пряжі
шрУба, -и наосева мутра в возі
штахЕти, -т тин з доземо прибитих пиляних дощок
штирорОги, -йв чотирозубі вили
шУл'а! вигук проганяти шуліку, яструба, ворону
шУл'ак, -а шуліка
шУрик, -а повіточка
шУрин, -а // швАгер жінчин брат
шут-шут! приманка вівці
шУт'а, -і дит. овечка
шйпка, -и повітка
шйхл'а, -і малярія
шчавИти, -вл'У здушити, стиснути
шчавйУх, -У щавель Rumex

шчиГлик, -а щиголь Carduelis
шчИнок, -нка оберемок (сіна)
шчИпти дріб(оч)ку
шчипці, -йв (рАкови) клешні
шчит', -ї причілок хати (з дощок)
шчйАйіна, -и // шпАрина щілина
шчодрУха, -и Маланка, навечір'я Нового року
шчотн'Ак, -А // шчотИна, -и рід твердої трави (мйцно твЕрда
травА, на вИшчому мІс'ц'і ростЕт', йейІ косА не берЕ)
шчУка, -и // шчУчка, -и // шчупАк, -А щука, щупак
шчур, -рйА щур, пацюк
шчйтка, -и щітка чесати льон

DIE UKRAINISCHE WESTPOLIŠSAER MUNDART VON OSTRÓMYČI
(EHM. BEZIRK KÓBRYŃ) MIT EINEM VOKABULAR
DER DIALEKTAUSDRÜCKE

Das dialektologische Material wurde in den JJ. 1952—1969 bei Roman Martyńúk, einem Kleinbauer, geb. 1900 in Ostrómyči, 12 km NO von Kóbryń (ab 1944 in Deutschland) in Göttingen aufgezeichnet. Der Gewährsmann hat seine heimatliche Ma. während seines Deutschlandaufenthalts gut bewahrt, wie dies in gewissen Zeitabständen wiederholte Kontrollabfragen bewiesen.

Einer kurzen Beschreibung der Besonderheiten der Phonetik, Phonologie, Morphologie, Syntax, Wortbildung, Betonung, Lexikologie sowie der Topo- und Anthroponymie folgt ein Wörterverzeichnis mit ca. 2000 Dialektwörtern aus dem Bereich der Landwirtschaft, Fischerei, Pflanzen-, Tier- und Naturwelt sowie des Brauchtums.

Der Wesenszug des nordukr. Dialekts, die Vokale **ě*, **ē*, **ō* anders in betonten als in unbetonten Silben auszusprechen, tritt in der Ma. von Ostrómyči als die akzentbedingten Phonemvarianten '*ie*', '*ü*', '*ü*' bzw. *y/i*, *e*, *o/u* auf. Die betonten Phonemgruppen *ča*, *ša*, *ža* werden als *čja*, *šja*, *žja*, die Phonemgruppe **ča*, **čva* als *ra/rja* und das postvokalisches tautosyllabische *ɣ* als ein bilabiales *w* (bzw. *v*) ausgesprochen. Als weißruss. Einfluß darf der sporadische *e* > 'o-Übergang angesehen werden. Der Wortakzent steht dem ostukr. Akzentsystem nahe.

Die Morphologie weist unverkennbare Parallelzüge mit den westwolhynischen und Pidl'aššja-Ma. en auf (Tendenz zum Zusammenfall des D¹ und L¹ der Maskulina und Neutra sowie des palatalen und velaren Typs der Substantiva in den einzelnen Kasus des Sg.). Bei Adjektiven treten im NA¹ n. f. sowie im NA³ Langformen bei Oxytona und Kurzformen bei Nichtoxytona auf. Die Konjugation weicht nur in wenigen Fällen von der ostukr. (und schriftsprachlichen) ab.

In der Lexik finden sich Übereinstimmungen mit dem Westpolišsaer Wortschatz von Symonóvyči bei Drohýčyn (bei ca. 350 Dialektwörtern aus den Aufzeichnungen von F. D. Klimčuk, 1968), mit der ukr. Pidl'aššja-Ma. um Bila/Biała (bei über 50 ma. Ausdrücken aus den Aufzeichnungen von I. V. Bessaraba, 1903) sowie mit der Mittelpolišsaer Ma. von Lystvyn im Gebiet Žytómyr (bei über 60 Fällen aus den Aufzeichnungen von N. V. Nikončuk, 1968).

Daher sind die Behauptungen der weißruss. Autoren (Linhvistyčnaja heahra-fija i hrupoŭka belaruskix havorak, Minsk 1968, S. 258) unbegründet, die Pho-

netik der (West)Poliśsaer Ma.en sei ukrainisch, ihre Morphologie und Lexik dagegen weißrussisch. Einen tendenziös politischen, unwissenschaftlichen Charakter trägt das Einbeziehen der Westpoliśsaer ukr. Ma. en in das weißrussische Sprachgebiet (wie dies in Dyjalektalahičny atlas belaruskaj movy, Minsk 1963, sowie in Belaruskaja dyjalektalohija von Ė Blinava u. E. Mjacel'skaja, Minsk 1969, geschehen ist).

An Lehnwörtern werden vor allem Polonismen (über 60), einige Russismen sowie rund 25 Parallelen zum Litauischen angeführt.

ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ
НА -«УК», -«ИК», -«АК» ТА НА -«ЧУК», -«ЧИК», -«ЧАК».

У своїй статті «Походження деяких типів українських та інших слов'янських прізвищ», уміщеній у моїй кн. «Нові знадоби до етногенези слов'ян та інших народів» (Нью-Йорк, 1967 р.), я, з'ясовуючи виникнення форм на -«ук», -«ак», хоч і спирався вже на адигейські мови, але ще пов'язував їх, ці форми, з процесом назалізації — деназалізації в слов'янських мовах, а в питанні про форму на -«чук» ще не міг відірватися від розуміння її як форми тюркського походження.¹ Та коли я здобувся на інше розуміння питання про носові голосні в усіх східньо-слов'янських мовах, то це дало мені змогу вивести перші три форми безпосередньо з адигейських мов, без стадії назалізації — деназалізації, як також з'ясувати й три інші на ґрунті тих же таки адигейських мов.

Розгляну спочатку форми на -«ук», -«ик», -«ак», приєднавши до них ще й форму на -«ок» («Боброк», «Вовчок»). У сучасних адигейських мовах є вислови «къом ыкъу», що значить «синів син», та «пхъум ыкъу», що значить «доччин син», а разом ці пари слів означають «онук».² Перші слова в цих парах означають «син» і «дочка», а -«м» у їхньому складі — це закінчення адигейського ергативно-непрямого відмінка. Друге слово в цих висловах — «ыкъу» значить «син», а в його складі є приросток «ы», що походить від вказівного займенника «ы», який тут має значення присвійности «його, її», та «къуэ», що само значить «син», тільки в ньому кінцевий редукований звук «э» закономірно відпав. Ці два вислови можна б достеменніше перекласти так: «сином (дочкою) став (є) син».³

¹ Цей погляд висловив недавно в українському мовознавстві П. Чучка, а І. Мірчук не дуже впевнено його заперечив, бо зробив це у супроводі висловів «мабуть», «як здається» (зб. «Українська діалектологія і ономастика», Київ, 1964 р., стор. 208, 209).

² «Русско-адыгейский словарь», Москва, 1960, слово «внук».

³ Між іншим, з цієї функції займенника «ы», поєднаного з «ј» у двозвуковій «и» (фонетично «јы») походить перший складник англійської й

Оце «ыкъу», що значить «його син», і було прототипом наростків -«ук», -«ик», -«ак», -«ок». Таким чином, «Ничипор-ук» значить «Ничипорів син», «Антон-юк» — «Антонів син» («Антонюк» — від «Антонь»), «Павлик» — «Павлів син», «Гриц-ак» — «Гриців син» (тверде «ц» з говору, де його вимовляють твердо), «Степан-як» — «Степанів син» («Степаняк» — від «Степань»).

Ці три типи, як бачимо, відрізняються один від одного тільки різними голосними перед «к», — тож треба з'ясувати походження цих голосних.

Отой адигейський голосний неповного творення «ы» та взаємозамінний із ним адигейський же звук неповного творення «э», очевидно, мали в собі певні фізіологічно-акустичні передумови для перетворення на ті звуки повного творення, що наявні у досліджуваних наростках, тобто в «у», «і» (українське «и»), «а». А той факт, що із звука «ы» постало два різні звуки «у» й «і», як також і з «э» виник не тільки звук «а», а й «о» та не засвідчений у цих українських наростках звук «е» (українське), підказує думку про залежність цих звукозмін від певних фонетичних умов. Які були ті фонетичні умови, на це може натякати сучасна східнослов'янська субституція цих двох адигейських звуків неповного творення. Субституція ця стається внаслідок того, що тепер у східнослов'янських мовах немає прямих відповідників для редукованих «ы» та «э», але певна співвідносність тих і тих звуків таки натякає на ті еволюційні звукозміни, що відбувалися на ґрунті давніх мов, до яких, за моїм припущенням, належали й мови предків сучасних адигейців. Ось приклади тих субституцій: «Сосрыкъуэ» — «Сосруко», «Гъущъпс» — «Гучипс» (у першій парі звук «ы» передано через «у», у другій — через російське «и»); «Ашэмэз» — «Ашамез» (тут перше «э» передано через «а», а друге — через російське «е»).⁴

«Роздвоєння» звука «ы» на «у» та «і» (українське «и») засвідчене здавна в індо-європейським «сын» — «sunus».

Очевидячки, різна рефлексія на східнослов'янському, ба й багато ширшому, як побачимо далі, ґрунті тих самих звуків залежала від різних ступенів сильних позицій, в яких вони перебували, — кажу «сильних позицій», бо в слабких позиціях вони не

німецької сполучки (copula) «i(s)», «i(st)», а з його взаємозамінника «э», поєднаною з йотом же у двозвуковій «е» (фонетично «jэ») — українське «е», «е(сть)», як і відповідні слов'янські «е(смь)», «е(си)» тощо, а в складених словах типу «оч-е-видець» з нього постав сполучний звук «е».

⁴ Ці адигейські ймення та їх російську передачу беру з видання: «Кабардинско-русский словарь», Москва, 1957 р., стор. 555. З цього ж видання я беру й нижче наведені адигейські слова.

давали ніяких рефлексів, а пізніше й повипадали. Наведені приклади з російської передачі адигейських іменнів (а я їх міг би більше навести) свідчать про те, що «ы» переходило в «у» під наголосом, а в «і» («и») в сильній позиції перед складом із редукованим голосним у слабкій позиції (у йменні «Сосры къуэ» звук «о» в складнику «къуэ» виник особним порядком — як у самостійному слові, у йменні «Гъущдыпс» кінцевий редукований закономірно відпадав, але свого часу він зумовив сильну позицію попереднього складу). Аналогічно звук «э» під наголосом давав рефлекс «а», а в сильній позиції перед складом із слабким редукованим — «е» (у йменні «Ашэмэз» кінцевий голосний відпав). Рефлекс «е» у наростку типу -«ак» в українській мові не засвідчений, а польська та чеська форма типу «Radek» та «Malek» пов'язується вже з іншим типом українських утворень — із типом «Пелешок», «Вовчок» тощо.

Проте ця польсько-чеська форма-якось перехрещується з українською формою на -«ик», бо в українців є прізвища «Малик», «Родик», «Рудик». Пояснювати виникнення цих форм впливом аналогії не можна, бо прізвище «Малик» саме в такій формі — з «і» перед «к» є не тільки в українців, а й у кавказьких народів, ба й взагалі в Азії, аж до Індонезії включно (це прізвище сучасного індонезійського міністра закордонних справ). А походить воно від слова «мэл», що в сучасних адигейських мовах значить «баран», і первісно, мабуть, означало «чоловіча стать», а в застосуванні до людей — «муж», як про це свідчить англійське «male», польське «małżonka» — «чоловікова жінка», як звичайно, відповідно до цього кажуть по-українському. І «мэл», і «муж» постали з первісного «мэ» та «мы», з додатком у першому адигейського «лы», що значить «чоловік» (написання «мэл», а не «мэлІ» — тут «ы» могло відпасти — пояснюється незнанням етимології цього слова), а в другому «жь», що значить «старий» (наявність носового голосного в польським слові «maź» не є перешкода для цієї етимології, бо я інакше розумію історію носових у польській мові, як це досі розуміли). Але й слово «малюк» постало з «мэл» (тут «л» м'яке) як рівнобіжне до отого прізвища «Малик», що первісно означало «малий Мал» чи «Малів син», а ймення «Мал» мав деревлянський князь, що сватався до київської княгині Ольги. Від нього ж походить і російське слово «мальчик» (є й західно українське прізвище «Мальчик»), якому відповідає середньоазійське тюркське «баранчук» як назва хлопця.

З цим широким переплутанням етимології утворень на -«ик», очевидячки, в'яжеться й деяке хитання в наголошуванні цього наростка. Як я зазначив вище, цей звук «и» виник у ненаголо-

шенім складі, і ця ненаголошеність зберігається, але в Галичині прізвище «Павлик» вимовляли з наголосом на «и», а й східноукраїнське слово «гвоздік» (форма здрібнілості від «гвозд») з таким же наголосом, не кажучи вже про тюркські мови, в яких наголос взагалі на останньому складі. Але через те, що тюрки цю форму могли запозичити чи успадкувати від якоїсь іншої мови (напр., середньоазійське слово «арик» — зрошувальний рівчак етимологізується за допомогою адигейських мов: «ар» — заглибина плюс визначена вище форма здрібнілості), наголос у цих утвореннях, наявних у тюркських мовах, необов'язково тюркського походження.

Форма українських прізвищ типів «Канюка», «Тертика», «Гомоляка» постала внаслідок збереження кінцевого голосного «э» в складникові «къуэ» через приєднання до нього вказівного займенника «е» («јэ»), який, втративши своє кінцеве «э», своїм «ј» асимілював попереднє «э» і перетворив його на звук повного творення «а». ⁵

У зв'язку з питанням про наголос у досліджуваних прізвищах на «-ук», «-ак» виникає питання, чому в них зберігається голосний повного творення і в непрямих відмінках, тобто тоді, коли наголос із них переходить на закінчення. На це питання дає відповідь той факт, що ці форми є не тільки в українській мові,

⁵ Може бути й інший варіант етимології цих голосних. Вони могли витворитись не з редукованих шляхом їх еволюції, а за «посередництвом» двозвуків, як їх називають у підручниках адигейських мов, «у» (фонетично «ўы»), «и» (фонетично «јы»), «е» (фонетично «јэ»). Це, звичайно, були не просто двозвуки, а оті вказівні займенники з присвійним значенням «його, її». Коли двозвук «у» опинявся безпосередньо після «ы» першого складника, то він втрачав своє «ы», потім асимілював попереднє «ы», перетворюючи його на звук повного творення «у». Так поставало «-ук». Коли в такім становищі опинявся двозвук «и», то він, втративши своє «ы», асимілював попереднє «ы» і перетворював його на звук повного творення «і» (українське «и»). Так поставав наросток «-ик». Коли в такій позиції був двозвук «е», то він, втративши своє «э», асимілював попереднє «э» і перетворював його на звук повного творення «а» або «е». Виникнення того чи того з цих двох звуків залежало, либонь, від характеру сильної позиції: під наголосом виникав «а», а перед складом із слабким голосним — «е». Так виникли наростки «-ак» та «-ек» (російське «крёшек», польське «Radek», чеське «Malek»). Український наросток «-ок» виникав із «зустрічі» голосного «э» з вказівним займенником «у» («ўы»), що аналогічним способом давав голосний повного творення «о» («Боброк», «Починок»). У слабкій позиції голосний повного творення не витворювався, а редукований після занепаду їх зникав. (Про ці фонетичні закономірності див. у згаданому кабардинсько-російському словнику, стор. 493, 494).

Але таке чи таке з'ясування етимології цих голосних не порушує основного в етимології досліджуваних наростків: в обох варіантах залишається в силі оте «(ы)къу» як прототип цих наростків.

не тільки в слов'янських, а й в індо-європейських взагалі, а також в адигейських і тюркських мовах. З XVI в. відоме прізвище кабардинського князя «Темрюк», який після московського завоювання Астраханського царства переселився до Москви, і московський цар Іван Лютий мав другу жінку з цього роду — Марію. Було ще ймення «Мамстріук». Біля м. П'ятигірського є гора «Машук», а це значить «ведмежа» (ведмідь по-адигейському «мьпцэ», звідки походить російська прозивка ведмедя «Мишка», а також польське «miś» — ведмедик). У середньоазійських тюрків мореля зветься «урюк», «орюк», а це етимологічні варіанти утворення «арик», тільки в той час як «арик» — це внутрішня обсяжність — заглибина, то «урюк», «орюк» — зовнішня обсяжність — опуклість. Адигейська назва орла-могильника «къиякъ» має в своєму складі «къий», що відповідає українському «кий», та отой наросток «-ак». У кримських татар був титул чи звання «мурзак», що, мабуть, означало «менший мурза» чи «син мурзи».

Якщо мова про східні народи, то треба сказати, що ці форми сягають у глибоку давнину, бо у шуммерів було місто «Урук» поряд із містом «Ур», а це такі утворення, як «урюк» і «ур» (в сучасних адигейських мовах це «довбня», а місто «Ур» — це гора й укріплення, як «кий» і «Київ»), був мідійський цар на ймення «Кіак-сар» («сар» — «цар»). У Камбоджі є прізвище «Матак», схоже на українське «Матяк». Форма на «-uk-as», «-iuk-as» є в литовській мові: ankliukas — «коник».

Є ці форми і в західноєвропейських мовах. Це французькі прізвища «Бержерак», «Бальзак», в англійській мові назва риби сайди «pollack», «pollock».

З цих фактів можна зробити той висновок, що й в українській мові утворення на «-ук», «-ак» дуже давнього походження, вони утворилися ще до витворення морфологічної системи слов'янських мов, і поява наголошеного закінчення не могла викликати випадку вже готових голосних повного творення.

Іншим порядком виникли форми на «-ек», наявні в отих польсько-чеських утвореннях «Raděk», «Našek», як також у російському «краешек», та на «-ок», що її маємо в таких українських прізвищах, як «Починок», «Пелешок». Наявність у цих формах чергування голосного повного творення з нулем звука виразно свідчить про те, що їхнє утворення пов'язане з занепадом глухих «ъ» та «ь»: «Починок» — «Почин(ъ)ка», «Пелешок» — «Пелеш(ь)-ка», і ця зміна мусіла статися пізніше, коли вже було наголошене закінчення «-а», що поставило редукований «ъ» та «ь» в слабку позицію (перед складом із голосним повного творення). Але виникнення звука «о» в наростку «-ок» якимось пов'язане з адигей-

ською формою типу «Анчокъу», що в російській передачі звучить «Анчок». Отже, ще там, у тому субстраті чи адстраті можна шукати початку появи «о» відповідно до «е».

Окремого розгляду потребує форма на -«чук», -«чик», — -«чак». У дотеперішніх досліджах висловлювано думку, що це нащодження отих -«ук», -«ик», -«ак» на утворення типу «Донець», «Панько», в яких постало чергування «ц» — «ч» та «к» — «ч», а це й дало форми «Дончук», «Дончик», «дончак» (дінський козак), «Паньчук», «Паньчак», «Паньчик», від «Василько» — «Васильчик» тощо. Це дуже спокуслива думка, але, поперше, на перешкоді трохи стоїть те, що форми на -«(е)ць», -«(ь)ко» самі собою вже дають відтінок здрибності, а подруге — і це головне! — в українській мові є самостійні слова «чук», «чик», «чак».

Це вигук «чук!» при «чукиканні» дитини, що первісно, як побачимо далі, означав «маля», вигук «чик!» коли «чикають» ножем (щось ріжуть легко), прізвище «Чак», що його має сучасний український мовознавець (жінка) і що воно первісно, мабуть, теж означало «дитина», є й прізвище «Чаковський». Нарешті є в українській мові й слова «цок!», «цокати» (легко рубати сокирою), а перше з них ще значить і «чогось трошки» («горілки в барилі ані цок»), і воно приводить нас до прототипу усіх цих слів,⁶ — до адигейського слова «цЫкІу», яке означає «маленький», «малюк» (це значення збереглося в українських прізвищах «Мицик», «Мицок», що означають «не малий», бо «мы» в адигейських мовах — заперечна частка «не»). Сюди можна приєднати ще й англійське слово «chicken» — курча, пташеня, а також англійське «chick» — дитина, крихітка і теж курчатко. Зіставлення англійських слів показує, що саме «цЫкІу» не є нерозкладне. І, справді, в ньому перший складник «цЫ», що входить до складу інших, адигейських слів на означення дрібних комах, наприклад, «цЫв» — жук, а в фонетичному варіанті «цІэ» — воша. Очевидячки, воно входить і в слов'янське слово «птиця» як його складник -«ця», що могло дати й форму -«чь» («пътичь»). Таким чином, ясно, що семантично це слово «крутиться» навколо значення «малий», «маля». Щодо звуків «ц» і «ч», взаємозамінних у словах «чик!» і «цок!» то це цілком закономірне для адигейських мов явище, і оце «цЫ» — чи «цІэ» співвідносне семантично із словом «цІэ», що значить «молодий», а в оформленні «щІалэ» значить «юнак». Кабардинська назва для онука, побудована аналогічно до отого «кЪом ЫкЪу», має його в своєму складі: «кЪуэ-

⁶ Усі ці слова є в виданні: «Словарь української мови»... упорядкував Борис Грінченко, у Києві, 1909 р.

рыльху щІалэ».⁷ Це «щІэ» у східнослов'янському звучанні «чь» увійшло до складу називання по-батькові: історичне «Ігор-ев-(и)чь», що означало первісно «Ігор-його-син», у твердому варіанті «Володимир-ов-(и)чь». Складники «-ев»-, «-ов»- — це вказівні займенники із значенням приналежності, що поєднували двослів'я у цілість. У польській мові відповідно до «(и)чь» збереглося «ц(с)»: «Kmicisć». В українській мові «цІэ» збереглося як наросток здрібнілості, напр., у західно-українському «календар-(е)ць» відповідно до східноукраїнського «календарик». Але й у східноукраїнській мові цей наросток має значення здрібнілості: «Степанець» («малий Степан»), хоч і з значенням уже зневажливості. У слові «стілець» («малий стіл») це значення вже забуто.

У формі «-чІэ» цей наросток дає значення, близьке до значення форм на «-ак», «-чак», але з виразнішою семантикою здрібнілості: «Максимчá», «Кухарчá». Ця форма дуже поширена на Січеславщині, зокрема в моєму рідному селі Миколаївці, хоч і не фіксується як прізвище, бо вказує тільки на приналежність до родини «Максимової» чи «Кухаревої». Можна сказати «Кухарча» або «(Юхим) Кухарівський». У формі «Кухарча» є семантичний відтінок деякої зневажливості, хоч і необразливої. Звук «а» виник з «э» під наголосом, тобто так, як і в «Грицак», «Максимчак», «дончак».⁸

Другий складник у слові «цЫкІу» — це адигейський наросток «-кІу» (чит. «к»), уже тепер непродуктивний (на жаль, значення

⁷ «Русско-кабардинско-черкесский словарь», Москва, 1955, слово «внук».

⁸ До речі тут буде відзначити, що складник «Дон» — чи «Дан» — , наявний у багатьох українських прізвищах, як от «Доник», «Донець», «Дончук», «Донченко», «Данченко», навіть «Донцов», не означає, що предки цих людей вийшли з дінських козаків, хоч вживане нашого часу слово «донець» і означає дінського козака, як це правильно відзначив у своєму словнику Б. Гринченко. Ці прізвища споріднені із назвою р. Дін тільки через віддаленого етимологічного «предка», що ним було значення «дна»: у річці це було, справді, дно, а в назві людини це було значення «матірнє лоно», що дало пізніше значення «народжене» — «дочка» (пор.: «доня», «донька») чи «син», яке в більшості українських говорів диференціювалось так, що слово «доня» стало означати тільки дочку. Але в західноукраїнських говорах воно ще має й значення «син». Якось я почув у Нью-Йорку з уст галичанки звернення до малого хлопчика: «донцю!» яке, очевидно, означало «синку!». «Та й пам'ятай, донику, абись ніколи людського язика не забував», — казала гуцулка-нянька малому полякові, майбутньому авторові твору «На високій полонині» Станіславу Вінцензові. (Подая за «Українським самостійником», ч. 162, лютий 1971 р., стор. 29). І навіпаки: в Галичині до дівчини могли звертатись: «синцю!». Значення «син» збереглося в прізвищі «Дон», що від нього пішли й назви села «Ракитодонівки» та хутора «Донівка» на Полтавщині, де це прізвище й досі є, як про це свідчить М. К. в журналі «Нові дні», ч. 243—244 за квітень—травень 1970 р.

його в приступних мені посібниках не визначено). Але й той факт, що кінцеве «к», з одного боку, в наростках -«ук», -«ик», -«ак», а з другого — в -«чук», -«чик», -«чак» різного походження, свідчить також про різне походження цих типів наростків, тобто про те, що другий тип не є тільки нарощенням першого на наростках -«(е)ць», -«(ь)ко». Та й не завжди можна «вилущити» ці останні в утвореннях на -«чук», -«чик», -«чак», як от у слові «бунчук» або в прізвищі «Осінчук» чи «Оренчук».

Підсумовуючи все сказане про походження обох цих типів українських прізвищ, можна з певністю сказати, що хоч ці утворення були чи й є в різних мовах, але найбільша частота їх уживання в українській мові робить їх притаманною особливістю української мови. А що їх зовсім немає в російській мові, як немає й прізвищ на -«ко» та -«енко», як це я також з'ясував за допомогою адигейських мов, то це один із доказів того, що українська мова має дуже давне і окреме від російської «коріння». Ясно також, що ці форми не могли бути запозиченням із тюркських мов, з якими українська мова «зустрілася» зовсім пізно, бо й такі слова, як «бунчук», «канчук», зовсім добре етимологізуються на адигейському ґрунті.

Vasyl Chaplenko

ETYMOLOGY OF UKRAINIAN FAMILY NAMES

Summary

In this article, basing himself on his discovery — the key significance of contemporary Adyghean, in particular Circassian, languages for the etymologizing of the Indo-European linguistic phenomena — the author explains the origin of Ukrainian family-name forms ending in “-uk”, “-yk”, “-ak” and “-chuk”, “-chyk”, “-chak”, which till now were considered by a majority of researchers as borrowed from the Turkic languages. He discovered the Adyghean word “(y)k'ue”, which means “son”, and having justified the reflexion of “y” as “y”, “i”, “a”, at the same time proved that suffixes “-uk”, “-ak”, “-ik”, (“-yk”) stem from that Adyghean word.

Similarly, he discovered the Adyghean word “tsIykIu” (read: “tsyk”), meaning “small”, in which “ts” could also sound as “ch”, and thus deduced the origin of the suffixes “-chuk”, “-chyk”, “-chak” (the vowels in these suffixes having arisen in the same way as in the first type). Moreover, he ascertained that both types of suffixes have a very ancient origin, their history dating back to the Summerian times, when such word construction as “Uruk”, later “Kiak”

(Median "Kiak-sar") were common. The territory of their present-day prevalence is very broad, for there is the family name "Malik" in Indonesia, just as it is common among the Ukrainians ("Malyk") and the Czechs ("Malek"). In Cambodia, there is the name "Matak", similar to the Ukrainian "Matyak". These forms are also to be found in Lithuanian, even in French ("Balzac", "Bergerac") and in English ("pollack" — name of a fish). The presence of these forms in the Turkic languages is explained by the author by the fact that they were borrowed from some substratum, most probably from the Adyghean itself. For this reason, the ancestors of the Ukrainians could not have borrowed them from the Turkic languages. The fact that the ancestors of Ukrainians came in contact with the Turks the latest, already in historic times, also speaks against this possibility.

Although these forms have been and still are to be found in various languages, the frequency of their use is greatest in Ukrainian. In addition, among Ukrainians they specialized themselves as forms of family names, and therefore it is one of the conspicuous characteristics of the Ukrainian language. And the fact that they are completely absent from the Russian language is one more pro that in the past the Ukrainian language had the least in common with the Russian.

ІВАН ФРАНКО І ТВОРЧІСТЬ ГАЙНРІХА ГАЙНЕ

Життя та творчість Гайнріха Гайне займає важливе місце в творчості Івана Франка. Крім численних перекладів, які ми тут коротко проаналізуємо, знаходимо теж сліди впливу Гайне у Франкових творах. У Франкових перекладах із творчості цього великого німецького поета відбився до певної міри і творчий шлях самого перекладача, який у різні періоди свого життя цікавився різними творами Гайне. Це явище дещо віддзеркалює не тільки процес формування естетичних поглядів Франка, але й формування його суспільно-політичних поглядів та його світогляду назагал. Загально кажучи, молодий Франко цікавився сантиментальною, романтичною лірикою Гайне з *Buch der Lieder* (1827). Пізніше, після звільнення з тюрми 1878 року Франко захоплюється віршами Гайне політичного і соціального змісту з критикою суспільного ладу.

З раннього періоду зацікавлення поезією Гайне (1874—1875) збереглися в архіві рукописів Франка переклади із циклу *Книги пісень* під назвою *Ліричне інтермецо*. З 65 ліричних п'єс цього циклу Франко переклав *Пролог* і пісні 1—25, при чому тільки *Пролог* був надрукований у його першій збірці *Баяди і розкази* (1876). Решта перекладаних п'єс залишилися в рукописах і згодом ніколи не були опубліковані. Слід ще зазначити, що мабуть з цього самого часу походить переклад однієї строфи з вірша Гайне *Nachts in der Kajüte* із циклу *Die Nordsee*, яку Франко включив як «чисте і побожне бажання непобожного поета» до тексту

¹ Наступні твори цитуємо в тексті під такими скороченнями:

Франко, Іван. *Твори в двадцяти томах*. Держвид., Київ, 1950—1956; подаємо як *Твори*, означаючи том римською, а сторінку арабською цифрою.

Франко, Іван. *Твори*, «Книгоспілка», Нью-Йорк, 1956—1962 (20 томів), подаємо скорочено *КН*, означаючи том римською і сторінку арабською цифрою.

Літературно-Науковий Вістник — скорочено на *ЛНВ*, рік, том, книгу і сторінку подаємо в тексті в тім порядку.

Всі інші скорочення, вжиті в тексті, пояснені у примітках.

свого власного вірша *Прискали пречисті звуки*.² Хоч, як ми вже зазначили, в пізніших роках Франкове зацікавлення було зосереджене на політично-соціальних творах Гайне, він не відкинув цілком *Книги пісень*, а перекладав з неї свіжу Гайнівську лірику, немовби відсвіжувався від суто тенденційної, революційної сатири німецького поета. До цих пізніших перекладів з різних циклів *Книги пісень* належать *Сосна* (*Ein Fichtenbaum steht einsam*) перекладений 1878; *Любиці* (*Du hast Diamanten und Perlen*); *Любив хлопець* (*Ein Jüngling liebt ein Mädchen*); *Скін Богів* (*Götterdämmerung*), всі 1879 року. Вірш *Похорони* (*Die alten bösen Lieder*) був опублікований за життя поета (Зоря, 1883), всі інші залишились в архіві Франка.³ Закінчив Франко свою перекладчу творчість поетичної спадщини Гайне перекладом вірша *Die Grenadiere* (1819), який цілком протривить соціалістичному світоглядові перекладача. *Гренадири* (1904), ще один доказ того, що Франко у своїм виборі віршів з Гайне не кермувався суто політичними мотивами, але й естетичними.

Мотиви, які спонукали Франка займатися сатиричними віршами Гайне, двоякі: В листі до Драгоманова (21 серпня 1878 року) в справі видання журналу *Дзвін* знаходимо ось такий вислів: «Я не знаю, чи не надрукувати би дещо жаркенського з Гайне?» (*Твори*, XX, 37). Коли візьмемо до уваги, що тільки чотири місяці перед тим поета звільнили з тюрми,⁴ тоді легко зрозуміємо, що його настрої вимагав щось «жаркенського» з поезій Гайне, сатира якого була тоді дуже актуальна для політичних обставин у Галичині. Тільки рік пізніше в 1879 р. Франко видає в серії *Дрібної бібліотеки* окремою книжечкою першу збірку своїх перекладів *Думи і пісні найзнатніших європейських поетів*, серед яких найбільшою кількістю поезій був представлений Гайне своїми сатиричними та суспільно-критичними віршами.⁵

Другу причину свого зосередження на цім аспекті поезії Гайне подає сам Франко у передмові до своєї збірки *Вибір поезій Генріха Гейне* (1892), в яку крім великої сатиричної поеми *Німеччина Зимова Казка* (*Deutschland, Ein Wintermärchen*) ввійшла ціла низка коротких сатиричних віршів.

² Я. Я. Ярема, «Іван Франко і творчість Генріха Гейне» у: *Радянське Літературознавство* (1960), I, 23 і примітка, в якій поданий цитований вислів Франка.

³ Там же, стор. 23.

⁴ Франко був засуджений на шість тижнів суворого арешту й на кару 5 гульденів за недозволений кольпортаж. Свою кару Франко відбував від 12. червня 1877 до 5. березня 1878 року. Див. Михайло Возняк, *Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка* (Київ, 1958), стор. 105.

⁵ Ярема, я. в., стор. 24

«Генріх Гейне — пише Іван Франко в цій передмові — належить до тих заграничних поетів, котрих у нас найбільше перекладають, хоч досі якось односторонньо. Маємо вже чимало творів сього поета, перекладаних на нашу мову, а сього року рівночасно з оцею книжкою, виходить і друга книжка його віршів по нашому, іменно один із найкращих циклів його ліричних творів *Ліричне інтермецо* . . . Та, як сказано, наші перекладачі досі халпалися виключно тільки за його дрібні ліричні твори, за *Buch der Lieder, Junge Leiden, Heimkehr* і т. ін. При всій свіжості, оригінальності і красоті тих дрібних перлин німецької поезії не можна сказати, щоб вони ще й нині мали таку перворядну стійність, яку мали колись в часі боротьби з романтизмом і псевдоклясичною надутістю. Натомість ті твори, в котрих нинішня критика бачить головний титул Гейне до безсмертної слави, його поезії з останньої доби життя (*Zeitgedichte, Atta Troll, Deutschland. Ein Wintermärchen i Romanzero*) досі якось не нашли перекладачів. Оцей томик має хоч вчасти поповнити сю недостацу і вказати нашій громаді Гейне вже не як закоханого трубадура, не як автора любовних поезій, але як борця за широку свободу людської одиниці, її громадського ділання, її думок, переконань і сумління» (*Твори*, XV, 598). Кінчаючи свою передмову, Франко дає коротку аналізу форми свого перекладу: Перекладаючи Гейне, я дбав про те, щоби передати якомога вірно не тільки думку, але також форму, тон, розмір первотвору. Відси пішли трохи незвичайні куплети в перекладі *Німеччини*. Гейне написав сю поему не шкільним розміром, утвореним на подобу греко-римського, а точнішим музикальним. В його куплеті перша і третя стрічка складається з 4 арзісів (слогів, на котрих тон підноситься); між одним і другим арзісом буває один або два тезиси (слоги, на котрих тон понижується); друга і четверта стрічка має 3 арзіси з так само довільним числом тезисів, напр.:

Im traurigen Monat November war's
Die Tage wurden trüber,
Der Wind riss von den Bäumen das Laub
Da reist' ich nach Deutschland hinüber.

Щоб хоч трохи наблизитися до сього розміру, що надає оповіданню велику свободу і натуральність, а не втомляти уха одно-стайним амфібрахічним розміром, як се бачимо, напр., в російськ-ім перекладі Заезжого, я зважився перемішувати стрічки амфібрахічні з ямбічними . . . В додатку до *Німеччини* подаю групку віршів епічних, перемішаних з ліричними, а вибраних із

Zeitgedichte, Nachlese та *Hebräische Melodien*, що становлять частину *Romanzero*. Я дав їм може, трохи самовільно титул *Байки для дітей* для того, що між ними є кілька байок, котрі Гейне справді писав для дітей свого накладця Кампе (*Твори*, XV, 598—599).

Як бачимо, Франко виступає тут проти одностороннього підходу до поетичної творчості збоку українських перекладачів, маючи на увазі головню переклади Лесі Українки і Максима Стависького (псевдонім Максима Славинського), які цього ж самого року вийшли друком з передмовою Олени Пчілки, як і цілу низку менше вартісних перекладів лірики Гайне.⁶ Оправдання «самовільного» заголовка збірки *Байки для дітей* у вище наведеній передмові Франка, теж вказує на його намір познайомити українську публіку з сатиричною сторінкою творчості Гайне, маючи тут на оці своїх земляків з «дитячим» ще світоглядом, які дотепер знали Гайне тільки як автора *Льорелляй*.

Сам переклад *Німеччини*, у якому Франко перемішував стрічки амфібрахічні з ямбами, дуже вдалий, головню через те, що такий поетичний розмір, оснований на арзісах і тезісах, є в дусі української мови. Осип Маковей у своїй згаданій статті правильно зауважує, що «трохи чи не більша частина наших дум основана на арзісах і тезісах»,⁷ і апробує думку Франка перекладати тим музикальним розміром *Німеччину*. Як саме цей розмір виглядає у строфі, бачимо вже з перекладу вище цитованих перших стрічок поеми („Im traurigen Monat November war's..."), які Франко переклав чистим амфібрахом:

Сумним падолист був, коли вже деньки
І сльотаві й млисті бувають,
З дерев опадали листки, коли я
Прибув до німецького краю. (*Твори*, XV, 508)

Або строфа, в якій у першій стрічці ямб, а в інших амфібрах:

Легенький дощ почав кропить,
Холодний, мов коле шпильками,
А коні зопрілі в болоті бредуть
І сумно махають хвостами. (*Твори*, XV, 536)

⁶ Перегляд та оцінку українських перекладів з творчості Г. Гайне до цього часу подає Осип Маковей у своїй статті «Про руські переклади поезій Г. Гайного», *Зоря* (1892), річник XIII, ч. 19, стор. 376—378; ч. 20, стор. 395—397; ч. 21, стор. 414—416. Про порівняння франкових перекладів з Гайне з перекладами Лесі Українки див.: І. Журавська, *Леся Українка та зарубіжні літератури* (Київ, 1963), стор. 197—201.

⁷ Маковей, я. в., стор. 415.

Подібно зустрічається в другій, третій або четвертій стрічці ямба, наприклад, у цій строфі глави V:

Так жалувавсь бідний мій батенько Рейн
В великому своєму горю;
Я взявся його потішати, як умів,
І так йому говорю. ... (ямба) (Твори, XV, 518)

Є в перекладі також кілька строф, написаних самим ямбом, наприклад, перша строфа V-ої глави:

Пішов я на великий міст,
Оперся о поруччя, —
Долом мій батько Рейн пливе,
До місяця блискучий. (Твори, XV, 517)

Закінчуючи наш короткий огляд метричної форми Франкового перекладу *Німеччини*, цитуємо уривок з статті Маковея, де критик, підсумовуючи висліди своєї аналізи Франкового перекладу, говорить дещо про характеристику поетичних розмірів взагалі, про проблеми перекладання поетичних творів з чужих літератур на тодішню українську літературну мову та про ці по формі «незвичайні» куплети, згадані Франком у передмові до його збірки, з чого ми подали кілька прикладів. Маковей розпочинає свої міркування з'ясуванням Франкових «незвичайних» куплетів: Незвичайні вони (куплети) для нас тим, — пише Маковей, — бо се у нас новина, писати таким розміром поезію. Та невже-ж — питає хто — одностайний греко-римський чи т. зв. шкільний розмір томить і навкучить ся? Се як про який розмір мова. У менших поезіях жаден не томить, коли відповідно дібраний, а в більших декотрі таки томлять, на пр. гексаметер, амфібрах. Томлять вони своєю одностайністю, коли не перемішувані іншими відповідними розмірами, або коли не уривають ся при кінці стрічок (закінчення каталектичні і акаталектичні). Коли-б зобразити сю річ словами, то можна-б сказати, що читаючи такий одностайний розмір немов ідеш-ідеш гладкою дорогою, не спотикаючись ні на груді, ні на вибоїні, аж млістю стає чоловікови. А коли на пр. в амфібрахічній строфі найдеш ямбом писану стрічку, то немов на груді спотикнеш ся, або в вибоїну зле ногою ступиш, стрепенеш ся і протверезиш ся. О скільки взагалі різнородність займає чоловіка, о стільки й мішаний розмір поезії може більше подобатись, як одностайний. Впрочім суд такий — річ зовсім суб'єктивна. Коли-б такі розміри прийняли наші поети і вмліли ними орудувати, вийшла-би з того нова і ефектна форма поезії. Народна поезія

дала-би до того дуже багато навчаючих прикладів. Тільки — нігде правди діти — треба вміти читати такий розмір так, щоб він справді видав ся гармонійним, значить: треба знати наголоси, а ті у нас хиткі і не усталені, через що такий тонічний розмір видаєсь нераз неправильним.⁸

Переклад Франка щодо самого змісту дуже близький до оригіналу. Лише у деяких місцях Франко надає поемі Гайне українського кольориту та часом вносить від себе натяки на сучасні йому політичні обставини, а додаючи або змінюючи деякі рядки, надає віршові більшої політичної гостроти. До свого перекладу Франко додав, як це він сам каже, «значно більше пояснюючих приміток ніж се зробив Ельстер» (*Твори*, XV, 599), тобто видавець того видання, яким Франко користувався. Крім того Франко все старається так перекласти німецький текст, щоб український текст був простіший та більш зрозумілий ніж оригінал. Це пояснює маленькі різниці між оригіналом та перекладом, які на перший погляд видаються не важними, але їх постійне повторення дає читачеві можливість без труднощів схопити зміст поеми.

Наприклад, у Гайнівським творі знаходимо часто слово «Stadt», яке, як видно з тексту, відноситься до якогось певного міста. Франко завжди подає назву цього ж міста про яке йде мова. У першій стрічці XXI-ої глави читаємо у Гайне: «Die Stadt, zur Hälfte abgebrannt» (II, 473)⁹ у Франка «До пів погорілий наш Гамбург тепер» (*Твори*, XV, 547), теж саме у одинадцятій строфі XXVII-ої глави у Гайне знаходимо загальне «Preussen» (II, 493) у Франка це звужено до Берліну (*Твори*, XV, 564), що точніше відповідає змістові цієї ж глави. Подібно пояснює Франко у тексті незнані українцям вулиці чи частини німецьких міст. У XXI-ій главі читаємо у Гайне: «Und der Dreckwall, wo ist der Dreckwall hin?» (II, 474) Франко передає назву, але додає й атрибут, який пояснює відразу що це таке «Дрекваль»: «А Дрекваль, де Дрекваль жидівський подівсь?» (*Твори*, XV, 547); пояснення, яке Ельстер подав у своєму виданню у примітці, тут цілком не потрібне. При допомозі цього ж самого означення, вияснює Франко типово жидівську інституцію «високий совіт» (*Твори*, XV, 532), до якого Гайне відноситься тільки не дуже значними словами «Die Herren vom hohen Rate» (II, 457). Конкретизує Франко теж інші загальні вирази Гайне, щоб зробити твір більш приступним для українського читача. Пишучи про пруський герб, Гайне вживає тільки слово

⁸ Там же, стор. 415.

⁹ Всі цитати з творів Г. Гайне взяті з видання Ельстера, яким користувався Франко: *Heinrich Heines Sämtliche Werke*, hrsg. v. Ernst Elster (Leipzig und Wien, o. J.). Том і сторінку подаємо в тексті.

«Vogel» у V-ій главі, Франко натомість зазначає, що то «пруський орел» (Твори, XV, 514), а відтак називає його «птахом» або «птицею», що не тільки робить цілий кінець цієї глави більш зрозумілим, але й надає йому змогу передати з загостреною іронією стереотипний виклик Гайне, яким поет закінчує V-у главу — «Es lebe der König!» (II, 437); у Франка: «Віват королю курковому» (Твори, XV, 514), додаючи знову означення, щоб досягнути бажаного ефекту. Подібно і в останніх двох стрічках XXI-ої глави, Гайнівський «Vogel» (II, 476) перекладає Франко «зозулька» чи там «зозуля» (Твори, XV, 549), що дуже вірно віддає іронію вірша Гайне, бо, як вже Ельстер згадає у примітці, у не пруських країнах північної Німеччини існував звичай прозивати пруського орла зозулею (II, 476).

Подає теж Франко певний рід птахів при перекладі п'ятої строфи XI-ої глави, де Гайне завважує, пишучи про Йоганна А. В. Неандера (1789—1850), професора теології в Берліні, що коли б не Герман Херускер, німці були б римляни, а Неандер був би авгуром і глядів би за «стадами птахів» («Vogelschwärmen», II, 453). У Франка ця стрічка перекладена «Неандер авгуром би був і глядів, / Куди літають сови» (XV, 529). Причина зміни «Vogelschwärmen» на «сови» подібна до загаданих вище. Вираз глядіти «куди літають сови» в українській мові гостріше віддає стан безпутнього філософування, яке Гайне закидував Неандерові.

Як ми вже бачили на прикладі рядка «Віват королю курковому», Франко при допомозі прикметників характеризує гостріше та яскравіше людські постаті. Говорячи про романтичного композитора та диригента Фелікса Мендельсона-Бартольдї (1809—1847), Гайне пише:

Der Abraham hatte mit Lea erzeugt
Ein Bübchen, Felix heisst er,
Der brachte es weit im Christentum,
Ist schon Kapellenmeister. (II, 464)

У Франка:

Абрамко той з Леею сплотив сінка,
Звесь Фелікс, живе він філістром,
І вже в християнстві повуха, і став
Найбільшим капельмістром. (Твори, XV, 539)

Дімінутивний наросток «ко» (Абрамко) загострює характеристику сина Мойсея Мендельсона Абрагама. Слово с и н о к віддає

добре німецьке «Vübchen», а отверта характеристика «живе... філістром», не лишає жодного сумніву щодо наставлення автора до цієї особи. Типово німецький вислів «brachte es weit im Christentum» Франко віддає українським «в християнстві повуха», що не означає те саме, бо німецький вислів має значення «добитися до чогось», а український «застрягти в чімсь». Зате остання фраза перекладу цієї стрічки «став найбільшим капельмістром» вжитком суперлятива компенсує цей брак і віддає цілість вірно та точно.

Такий спосіб перекладу — вірного віддання цілоти коштом зміни в деяких деталях є частим засобом для перекладної праці І. Франка. В цій же самій цитованій строфі стрічаємо теж ще одну загальну характеристику перекладної праці того періоду, а саме його передачу німецьких ідіомів українськими. Ця властивість, відноситься до більшості його перекладів і надає їм українського кольориту.

Франко частенько вживає українські народні прислів'я, та типово українські любовні вирази в позитивному чи іронічному значенні. Наприклад, він перекладає Гайнівське «mein Junge» (II, 440) українським «моя зірко» (Твори, XV, 517) та додає такі вирази як «а, пташку» (Твори, XV, 543) та «голубко» (Твори, XV, 557) там, де у Гайне вжитий звичайний займенник «Du» (II, 469 і 485). Часто натрапляємо на цілі народні приповідки, які Франко додає до Гайнівського тексту, щоб загострити його та зробити німецький твір більш приступним своїм землякам. Цей спосіб перекладання доводить Франка до того, що він українізує навіть імена людей та вживає галицизми, віддаючи німецькі слова. У цитованій строфі ми бачили як Франко з Абрагама Мендельсона зробив Абрамка. Подібно із Ніколяуса Беккера (1810—1845), автора славної тоді антифранцузької пісні «Sie sollen ihn nicht haben...» (написаної 1840 р., коли французи хотіли зайняти лівобережжя Рейну), він робить «Беккер Миколка» (Твори, XV, 517). Вислови, як галицизм «штира шустки» (Твори, XV, 530), бойківське слово «теметів» (Твори, XV, 565) замість німецького «Gelichter» (II, 494), «наложив головою» (Твори, XV, 544) «з сим світом попрощався» (Твори, XV, 550), які відповідають звичайним німецьким реченням, сильно підкреслюють намагання перекладача надати своєму перекладові українського духа. Це саме роблять народні українські приповідки, як «правда в очі коле» (Твори, XV, 532), «не завтра збересь, що днесь сієсь» (Твори, XV, 538), що змістово вірно віддає німецьку приповідку, вжиту в Гайне «Gut Ding will haben Weile» (II, 463). Народні прислів'я «очей у Сірка позичати» (Твори, XV, 517) замість Гайнівського «politisch kompromittieret» (II, 441), «ні то пси, ні коти» (Твори, XV, 542), яке віддає німецьке «weder

Fleisch noch Fisch» (II, 467) і «пана на мотуз надіти» (Твори, XV, 542) замість німецького «den Adel hängen» (II, 467), та такий типово український вислів, як «у дурні пошитись» у III-ій главі два рази «римляни у дурні пошились» та «німцями ми пошились» (Твори, XV, 529), навівають цей справжній німецький твір українським духом.

У деяких випадках Франко перевищує Гайне в змалюванні поетичного образу або у віддачі поетичного враження, а певним добором слів надає своєму перекладові більше сили та гостроти ніж це є у самому оригіналі. Це осягає він цитуванням народніх приповідок та змінами деяких слів, а то і виразів оригіналу. Говорячи про Арістофана, Гайне пише, що коли б він тепер жив у Берліні, то йому поводилося б погано (Dem... Aristophanes, dem ginge es schlecht" (II, 493) через те, що він написав *Жаби*; Франко натомість пише, передаючи це пряме ствердження Гайне, що Арістофан був би «безпечний, мов муха в окропі» (Твори, XV, 565) і тим способом яскравіше представляє гіпотетичну долю грецького драматурга. Подібне знаходимо теж і у XIV-ій главі, де Гайне, пишучи про заснувших воїнів Барбаросси, просто каже «Sie liegen fest und schlafen» (II, 459); Франко уживає тут епітет ще з творчости кийвської доби для того, щоб схарактеризувати сон цих лицарів: «сном богатирським дрімають» (Твори, XV, 535) і таким чином далеко яскравіше віддає цей поетичний образ ніж Гайне. Те саме бачимо у VIII-ій главі, де Гайне виявляє відношення людей до небажаного окупанта міста Мюльгайм у травні 1831 року.

Sie dachten: „Die magere Ritterschaft
Wird bald von hinnen reisen,
Und der Abschiedstrunk wird ihnen kredenzt
Aus langen Flaschen von Eisen! (II, 449)

Франко, перекладаючи цю стрічку, загострює її типовим українським висловом:

А ось що гадали: «Лицарство худе
Піде собі геть к чорту в зуби,
Ось-ось на прощання заграють йому
Залізні, огнисті труби. (Твори, XV, 525)

Замість німецького стандартного виразу «von hinnen reisen» маємо тут сильніший козацький «к чорту в зуби», який з психологічного боку далеко краще віддає правдиві почуття мешканців міста. Гайнівську метафору («Abschiedstrunk... aus langen Flaschen

von Eisen») Франко замінює своєю («на пращання заграють... залізни, огнистії труби») більш конкретною, сильнішою й яскравішою. Таке саме загострення мови тексту знаходимо теж у XVI-ій главі при дискусії поета з цісарем Барбаросою. Не хочаючи нічого знати про гільотину, Гайнівський цісар перебиває поетову мову словами «Schweig still, von deiner Maschine / Will ich nichts wissen, Gott bewahr» (II, 465); у Франка він натомість викликає: «Мовчи! Нехай чорт побере її, / Машину твою! Щоб не чув я о ній» (Твори, XV, 540).

Подібний спосіб загострювання значення слів при допомозі заміни одного слова або і кількох слів іншими знаходимо в кожній главі. Тут обмежуємося до кількох прикладів, які разом з попередніми творять головну частину тих складників, що відрізняють переклад *Казки* від оригіналу. Говорячи про бога будучности у II-ій главі, Гайне відноситься до нього словами «великий Незнайомий («... des grossen Unbekannten», II, 433), у Франка прикметник «великий» замінений прикметником «грізний» (Твори, XV, 511); подібно теж у III-ій главі пише Гайне про короля, що буде він «даремно деклямувати» («wird vergebens deklamieren», II, 439), а Франко перекладає: «задеклямуєш до смерти» (II, 516). Три царі у Гайне належать минувшині («der Vergangenheit», II, 447), у Франка «до архіву» (Твори, XV, 523). Часами Франкові загострювання межують з вульгаризмами і через те затрачують свою іронічну закраску. Гайне в XXVI-ій главі говорить про запах німецької будучности («dieser deutsche Zukunftsduft», II, 490), у Франка цей вираз знаходимо як «смірід той німецької прийдісти» (Твори, XV, 561). Те саме у XXI-ій главі в описі пожежі міста Гамбург Гайне пише, що згоріла стара біржа, де «unsere Väter gewandelt, / und miteinander jahrhundertlang / So redlich als möglich gehandelt» (II, 474). Цей вислів («so redlich als möglich»), вносить в текст приховану, але їдку іронію, яка у Франка цілковито затрачується в вислові «Взаїмно себе шахрували» (Твори, XV, 548).

Найсильніше відчувається Франкове загострювання Гайнівського тексту у XIV-ій главі, де Гайне повторює рефреном стрічку «Sonne, du klagende Flamme!» (II, 457 і д.), що Франко передає: «О, сонце, ти меснику ясний» (Твори, XV, 533). Сильно політично загострена теж наведена нами розмова поета з Барбаросою, яка доходить до кульмінаційної точки в передостанній строфі XVI-ої глави. Гайне каже до царя:

Auch deine Fahne gefällt mir nicht mehr,
Die altdeutschen Narren verdarben
Mir schon in der Burschenschaft die Lust
An den schwarz-rot-goldnen Farben. (II, 466)

Гайне виявляє лише своє невдоволення стягом, який колись йому подобався («gefällt mir nicht mehr... verderben mir... die Lust»); у Франка він грубо відрубав цесареві, не виявляючи жадної попередньої пошани, ба, навіть натякаючи, що знайдеться щось краще:

«І стят оцей собі сховай,
В нас інша чень барва найдеться!
Ся чорно-червоно-золотистая вже
Нам аж вухами леться.» (Твори, XV, 541)

Іронія та сарказм тексту Гайне затрачуються у Франка, коли він передає деякі рядки в формі травестії, хоч Франко очевидно руководився бажанням як найгостріше віддати Гайнівську сатиру. Наводимо тут для прикладу дві строфи: В XVI-ій главі Гайне з байдужістю і легкістю описує спосіб відтинання голов гільотиною:

Man zieht eine Schnur, dann schießt herab
Das Beil, ganz lustig und munter; —
Bei dieser Gelegenheit fällt dein Kopf
In einen Sack hinunter. (II, 465)

У Франка ця строфа звучить ось так:

Потягнуть за шнур, а топорик шургуць!
Любисько летить у долину —
При тій же спосібности впаде якраз
Твоя голова у торбину. (Твори, XV, 540)

Описуючи цензора Гоффмана при виконанні його обов'язків, Гайне пише в XXVI-ій главі:

Die Schere klirrt in seiner Hand,
Es rückt der wilde Geselle
Dir auf den Leib — er schneidet ins Fleisch —
Es war die beste Stelle. (II, 492)

Він ценькнув ножицями — ой!
Дібрався вже до тіла —
Шасьт-прасть, і найкрасніша часть
Відтята відлетіла! (Твори, XV, 563)

Обидві строфи, хоч описують зовсім інші ситуації, є до певної міри тематично споріднені, бо обидві представляють процес

відтинання: перша — голови, друга — паперу. У Франка вони споріднені теж поодинокими словами, які надають їм травестійного характеру. До цих належать оклики, як «шургучь», «ой», і «шасть-прасть», які могли б бути взяті із якихнебудь творів Котляревщини, як і здрібніле «топорик» та вирази «любісько» і «ценькнув».

Ці всі наведені різниці між перекладом та оригіналом відрізняють Гайнівську *Казку* від Франкової не тільки в поодиноких місцях, але й впливають на цілість перекладу. Через ці постійні загострення висловів і вульгаризацію іронічних натяків Франків переклад не віддає любови Гайне до Німеччини. Годі тут наводити стільки цитатів з оригіналу, щоб виявити в текстах, що така любов у Гайне існує, однак сам дух *Казки* хоч і як їдкий іронією та гострим сарказмом вказує на це кожному уважному читачеві. У Франковому перекладі цієї любови відчутти не можна і це, на нашу думку, найбільше недотягнення перекладу.

В переклад *Казки* Франко вложив багато праці, постійно переробляючи та удосконалюючи його. Про це свідчать його листи, між іншими лист до А. Кримського, писаний в березні 1892 р. вже після надрукування перекладу *Казки*: Ваш суд про мій переклад Гайне дуже для мене прихильний. Що *Німеччина* трохи не рівна по мові, сьому не подивуетесь, коли Вам скажу, що зачав її перекладати ще в 1876 році, докінчив переклад 1880, відтак переробляв разів зо два частки, а тепер перед друком усю роботу зробив майже наново (*Твори*, XX, 445).

Відносно приміток та численних пояснень, які — як ми вже згадували — перекладач частенько включав у текст свого перекладу ради більшої зрозумілості тексту, писав Франко до М. Драгоманова під кінець 1880 р. після першої редакції перекладу таке: У мене є готова вже *Німеччина* Гейне, котру д. Іосиф просив прислати на Ваші руки, кажучи, що там би (в Женеві) її можна надрукувати. Тільки одна біда, — до неї треба б додати кільканадцять об'яснюючих приміток, а у мене нема матеріялу. Якби у Вас там було дещо, то я зашлю й так, а там би хтось найшовсь, щоб поробив примітки (хоч би після лексикона, який є у Лиманського), Ви, може б, написали передмову й значення Гейне, абощо (*Твори*, XX, 121).

Але вже в вересні 1882 р. він просить Драгоманова повернути йому переклад, сподіваючися, що після перерібки вдасться йому опублікувати його в журналі *Сьвіт*, бо плян видати *Німеччину* окремою книжечкою та оплатити друк гонораром за переклад *Фавста* не здійснився. Журнал *Сьвіт* відкинув *Казку*, бо один з редакційних рецензентів, Ж(елехівський?), скритикував її як

«застарілу». Франко у своєму листі до редактора журналу І. Белея гостро відповів на закид невідомого рецензента і виказав чому саме *Казка* для українців актуальна: Сьмішний закид, що *Німеччина* Гайне застаріла. Ж. певно не читав її та думає про *Германію* Тацита. ... А *Німеччина* Гайне — *Meisterwerk* по часті політичної поезії і яко така без пари в німецькій літературі — і вона застаріла? А між тим зло, на котре вона кидається — квасний шовіністичний патріотизм, се іменно слабість, на котру готується у нас багато людей заслабнути.¹⁰

Отже в цьому ж листі Франко підкреслює універсальну вартість *Казки*, називаючи її єдиним шедевром політичної поезії в німецькій літературі, а у своїй статті «*Причинки до оцінення поезій Шевченка. II. Темне царство*»,¹¹ порівнює він її з *Сном* (1844) Шевченка щодо форми, спрямовання та стилю.

Пошана до цього німецького політичного архитвору залишилась у Франка на все життя. Двадцять п'ять років після опублікування цієї статейки Франко радить талановитому сатирикові В. Самійленкові «покусити ся на ширшу гумористично-сатиричну поему, що давала б панораму нашого суспільного, політичного та духовного життя, описаного з певної точки, щось в роді іспанського *Дон Кіхота* або поеми Гайне *Німеччина*» (ЛНВ, 1907, I, 32).

Але аж у 1892 р. вдається Франкові при допомозі товариства «Академічного братства» видати *Німеччину* у вже згаданій збірці *Вибір поезій Генріха Гайне*, до якої ввійшла низка перекладів з Гайне під заголовком *Байки для дітей*. До тих перекладів належить чотири, вже раніше опубліковані або написані, а тепер наново перероблені вірші і п'ять нових перекладів. До нових перекладів належать: *Поетові* (*An einen politischen Dichter*) із збірки *Zeitgedichte*, *Ослячі вибори* (*Die Wahlesel*) та *Вхід до неба* (*Himmelfahrt*) із збірки *Letzte Gedichte* і *Диспути* (*Disputation*) та *Цар Давид* (*König David*) із циклю *Romanzero*. Раніше опубліковані або лише написані були *Мандруючі щури* (*Die Wanderratten*), *Король Довговух I* (*König Langohr I*), *Осторога* (спершу *Заказані книжки* в оригіналі — *Warnung*) із збірки *Zeitgedichte*, друковані вперше в збірничку *Думи і пісні найзнатніших європейських поетів* (Львів, 1879), і *Enfant perdu*, вірш із збірки *Romanzero* в оригіналі тої ж самої назви. Крім тих поданих п'яти нових перекладів з Гайне були тоді у Франка ще й інші готові до друку, однак матеріяльні умови змусили його їх відложити. Про це і про свій труд над пе-

¹⁰ М. Возняк, «З життя і діяльності Івана Франка в рр. 1881—1883. Його листи до Івана Белея», *Культура* (1925), № 2, стор. 56.

¹¹ *Сьвіт* (1881), № 11—12, стор. 196—199.

рекладом *Казки* згадує Франко вже у цитованому листі до А. Ю. Кримського (*Твори*, XX, 445).

Всі ці переклади з поетичної спадщини Гайне, як і решта, про які ми тут згадуємо, є сатиричного та суспільно-критичного характеру. Багато з них — це вже не переклади, а переспіви й перерібки, зукраїнізовані або змінені щодо схеми, ритму та розміру. До інших доступних нам перекладів належать: *Розмова царя з швабом* (*Die Audienz. Eine alte Fabel*), *Грішні душі* (*Jammerthal*), *Вічне питання* (*Zum Lazarus I*), *Тарган* (*Der Wanzerich*), *Конституція* (*Aus Krähwinkels Schreckenstagen*) і 1649—1793—??? — всі із збірки *Letzte Gedichte*, перекладені в 1878 р. (*Твори*, XV, 597).

З інших Гайнівських збірок є *Поступовий рак у Парижі* (*Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris*), переклад з 1877 р. із збірки *Zeitgedichte*, *Похорони* (*Die alten, bösen Lieder*) переклад із *Lyrisches Intermezzo* 1883 року, *Тестамент* (*Vermächtnis*) і *Бабуся Грижя* (*Frau Sorge*) із *Romanzero*.¹²

Переклади цих віршів виявляють всі ці властивості, що й переклад *Німеччини*, але — як ми вже зазначили — вони перекладені вільніше, а іноді це вже не переклади, а переспіви: як і в *Німеччині* Франко часто українізує зміст народними висловами і надає Гайнівським віршам українського кольориту. Прикладом такої українізації є *Бабуся Грижя*, вірш, якого наголовок надає йому певного українського характеру, і *Грішні душі*, що лежать «в бідній, темній хатині» («Dachstube» у Гайне, II, 124), чекаючи, щоб прийшов «заприсяглий цирулик» та оглянув їхні трупи. Вірш *Похорони* теж цілковито зукраїнізований перенесенням дії з Німеччини в українське середовище. Труна, у яку поет складає свою любов і свій біль, у Гайне більша як «Heidelberger Fass» (I, 95), у Франка вона «більша, як Зелемінь-гора» (*КН.*, XVIII, 269). Тим самим словом замінив Франко теж інший Гайнівський льокальний елемент «Dom zu Köln am Rhein», а третю стрічку, де Гайне порівнює труну до моста коло Майнцу, Франко опустив і тим очистив вірш від всякого німецького кольориту.

Подібно й вірш *Тарган* (*Der Wanzerich*) очистив Франко від німецького кольориту й від особистого натяку. Гайне тут насміхається із віденського композитора Йозефа Десавера (II, 81 примітка,) який хвалився, що в ньому кохається одна славна французька письменниця; Франко, перекладаючи тільки першу частину віршу та змінюючи останні стрічки, надав віршеві більш універсального характеру.

¹² Точні дати писання та друкування згаданих перекладів подані у: *Твори*, XV, стор. 596—598.

Універсальнішого значення надав Франко теж віршеві *An einen politischen Dichter* самою зміною наголовку *Поетові*, як і логічною заміною слова «Schlachtgesang» (II, 168) на звичайне «пісні» та подібними узагальнюючими словами.

В перекладі вірша *Erinnerung aus Krähwinkels Schreckenstagen* всякий німецький кольорит затратився узагальненням назви вірша в перекладі на *Конституція*. *Конституція* це вже більш перестіп ніж переклад з підбором натяків на галицькі обставини, які особливо яскраво приходять на думку при останній стрічці вірша: «*Morda na guzik, ta ŷ uže*» (КН., XVIII, 267).

Інші засоби, що виразно українізують переклади — це народні приповідки, як «згинеш, наче муха» у вірші *Осторога* (КН., XVIII, 261) замість німецького «*du bist verloren*» (I, 360), «карк скрутить» (КН., XVIII, 285) з твору *Цар Давид*, «впень . . . рубати» з вірша *Розмова Царя з швабом* (КН., XVIII, 261), «пішов на прічки» (КН., XVIII, 280) з вірша *Король Довговух I*, де теж знаходимо вислови як «до шпунту» та «носа не втиркайте» (КН., XVIII, 281) замість стандартного німецького «*bekümmert euch nicht*» (II, 195), «Мурлика» замість німецького «*Kater*», «дух гайдамацький» (КН., XVIII, 280) у ослів замість німецького «*Argroganz*» (II, 194). Декількома зворотами Франко ще гостріше віддає іронічний дух вірша епітетом «ослячий»: замість Гайнівського «*die malkontenten Esel*» (II, 192) Франко вживає «ослячу опозицію» (КН., XVIII, 278) у Гайне «*in meiner Brust*» (II, 194) у Франка «в ослячій груді» (КН., XVIII, 279). Подібне загострення знаходимо теж у перекладі тематично спорідненого вірша *Die Wahl-Esel* (*Ослячі вибори*), де вислів Гайне «*ich bin als Esel geboren*» (II, 197) передав Франко «я з прадіда, діда ослиюка» (КН., XVIII, 276), підкреслюючи тим тяглість осличого роду. Переклад вірша *Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris* (*Поступовий рак у Парижі*) теж показує намагання Франка відльокалізувати та узагальнити німецький оригінал. Слово «*Deutschland*» з другої стрічки опущене як і «*ein deutscher Mann*» (I, 362) з третьої. Назви як «*Hohenzoller*», «*Habsburg*» і «*Wittelsbach*» пояснені як «пруський цар», «австрійський» і «баварський» (КН., XVIII, 265), а Гайнівське порівняння, що слово царське, то скарби «*Wie tief im Rhein der Nibelungshort*» (I, 362) замінено загальними словами «то мов скарб, закопаний в землі» (КН., XVIII, 265). Рівнож у перекладі вірша *Die Audienz* (*Розмова царя з швабом*) Франко нехтує вибраний ним самим заголовок на основі останньої стрічки вірша і перекладає головні слова героя, його заклик до царя («*O geben Sie, Sire, dem deutschen Volk / zurück seine Menschenrechte*» (II, 209), цілком не згадуючи німецького народу: «О царю, дай нам той скарб дорогий, / которий зоветься свобода» (КН., XVIII, 263), так

що заклик шваба набирає більш загальнолюдського значення і не відноситься тільки до визволення німецької нації. Шваб у Франка не є репрезентантом поневоленої Німеччини, але, до певної міри, взагалі поневоленого людства, хоч поодинокі його слова надають йому теж характеру поневоленого хлопа русина.

Виразно виявляється теж намір Франка позбутися німецького кольориту при перекладі слів з кулінарної ділянки «Gesunde Nahrung». З останньої стрічки *Jammerthal* (II, 124) передає Франко як «печена свинина» (КН., XVIII, 264), «Göttinger Wurst» і «Knödel» (II, 204), з *Die Wanderratten* як «ковбаси копчені» і «галушки» (КН., XVIII, 274), «Sauerkraut und Rüben» з *Die Audienz* (Розмова царя з швабом) у Франка «борщ та буряки» (КН., XVIII, 262), як і «magre Wassersuppe» (II, 219) з *Himmelfahrt* у не так то святобливому і тому меншіронічному перекладі *Vxid* до неба є український «борщ до хліба» (КН., XVIII, 283). Часом вдається Франкові через заміну одного слова змити весь німецький дух оригіналу та надати йому універсального значення, наприклад, у перекладі вірша *Vermächtnis* (Тестамент, КН., XVIII, 269), де Франко усунув означення «preussisch» і тим позбавив вірша всякого льокального кольориту.

До інших важливіших властивостей стилю перекладів Франка належать часті повторення тих самих слів задля драматичности афекту, наприклад, у перекладі вірша *Zum Lazarus I* (Вічне питання) «вічно, вічно так питаєм» (КН., XVIII, 265) і «здоров, здоров» у *Поступовий рак у Парижі*, «дармо, дармо» (Твори, XV, 481) і «Штурм! Штурм!» (Твори, XV, 482) у *Скін богів* (*Götterdämmerung*). В перекладах часто трапляється засіб ономастоїї, хоч його немає в оригіналі, наприклад, «а там стук, стук в високі брами» (КН., XVIII, 281) з *Vxid* до неба, що передає німецьке «Dort klopft sie an die hohe Pforte» (II, 217), чи то «шляп, шляп! Пантофлі чути в ганку» (КН., XVIII, 281) замість німецького «Man hört Pantoffelgeschlarpe jetztund» (II, 217). Рідше вже трапляється паралельна конструкція, як у *Zum Lazarus I* (Вічне питання), де німецьке «Warum schleppt sich blutend, elend . . .» (II, 92) перекладено повторенням «чом у нужді, чом у крові» (КН., XVIII, 264).

Характерний є теж для Франка постійний вислів «братку» чи «брате» або і «мій пане» або «синку», вживаний звичайно як «Verlegenheitswort», звернений або до читача, (як «мій пане» у 1649—1793—???) або до якоїсь дівої особи вірша. Наприклад, вислів «а propos» з *König David* Франко передає «синку любий» (КН., XVIII, 285) в розмові однієї дівої особи (Давида) з другою (Соломоном). Це саме слово зустрічається в перекладі *Himmelfahrt* сказане св. Петром у небі до новоприбулого Прусака: «Слухай, брат-

ку!» (КН., XVIII, 284). Отже переклад того слова є релятивний і залежний від змісту. У перекладі *Die Audienz* цар каже до шваба «Лиш сміло, синку, сміло» (КН., XVIII, 262); переклад *Die alten, bösen Lieder* закінчується вигуком «о, браття» (КН., XVIII, 269); висловом «мій небоже» звертається поет до читача у перекладі *Zum Lazarus I* (Вічне питання, КН., XVIII, 264), хоч в оригіналах ніяких таких зворотів немає; натомість там, де у Гайне такий зворот є, наприклад, «Teurer Freund, du bist verloren» у вірші *Warnung* (I, 360) (що з уваги на паралельну конструкцію виступає в першій і в останній строфі) у Франка він пропускається.

Треба ще зазначити, що Франко в останньому своєму перекладі з поезій Гайне *Die Grenadiere*, що своїм національним духом гостро відрізняється від усіх інших тут обговорених віршів, дещо послаблює емоційну динаміку вірша, зміною останніх стрічок. Гайнівський гренадир обіцяє встати з гробу, щоб боронити свого цісаря, за якого він загинув: «Dann steig' ich gewaffnet hervor aus dem Grab / Den Kaiser, den Kaiser zu schützen!» (I, 48) а Франків гренадир воскресає «На нові перемоги і бої» (КН., XVIII, 272). Це закінчення позбавляє вірш його завершення, до якого ступнево прямує цілий зміст, і це саме дещо послаблює переклад.

Франкові переклади з поетичної творчості Гайне дають нам можливість краще пізнати і Франка-поета і Франка-майстра слова. У вільних перекладах і переспівах виблискує творчий геній Франка під надхненням Гайнівських мотивів, натомість, більш дослівні переклади виявляють хист перекладача відтворити в рамках встановлених оригіналом даний естетичний твір, який в висліді зберігає майже всі суттєві прикмети оригіналу, а рівночасно не є його механічною переріркою. Вірний своїм естетичним принципам Франко у своїх перекладах з Гайне ніколи не виходить з перекладом довшим від оригіналу, а навпаки часто стареться подати цю саму цілість в коротшій формі. З другого боку слід зазначити, що більшість Франкових перекладів з творчості Г. Гайне не вповні відповідає його поглядам про мистецтво перекладання, висловленим у його критичних статтях¹³ з огляду на частеньку зміну місця дії, українізацію змісту, соціальне загострення, гіперболічні перебільшення, а то і зміну змісту оригіналу. Між Франком, теоретиком перекладу, і Франком перекладачем існує певне протиріччя, але це вимагало б окремої студії.

¹³ Маємо тут на увазі численні передмови Франка до його перекладів, як і статті про переклади з Шекспіра (Куліша, Федьковича) та рецензії на переклади різних авторів, як: Старицького, Ніщинського, Кримського, Крушельницького, Шпойнарівського та інших.

Наявність численних супротивних елементів саме у Франкових перекладах з творчості Гайне, можна бодай до деякої міри пояснити молодим віком перекладача.

Праця над творами Гайне відбилася так у Франкових літературно-критичних писаннях, як і в його поетичній творчості. Це мабуть відчув сам Франко, коли писав в 1906 р. вступне слово від редакції до перекладу М. Лозинським статті А. Ліхтенберга «Гайне і Сен-Сімонізм»: Вся Німеччина... і можна сказати, вся поступова і вільнодумна частина людськості сьвяткувала в початку сього року пам'ять п'ятидесятих роковин смерті Генріха Гайне. З огляду на те, що ім'я Гайне не чуже й нашій літературі, а його твори мали не малий вплив на розвій нашого письменства особливо в останній добі, присвячуємо й ми... його пам'яті декілька сторінок (ЛНВ, 1906, XXXIV, 132).

У сатиричній творчості Франка з 80-их років відчувуються творчі імпульси та мотиви Гайне, зачерпнуті згодом у нього під час перекладчої праці над віршами німецького поета.

Наприклад, вірш Франка *Ужас на Русі* (1880) тісно споріднений з *Verkehrte Welt* Гайне, з чого Франко запозичив парадокси і сатиричний спосіб висміювати заскорузле суспільство, пристосовуючи його до галицьких обставин. Для ілюстрації вистарчить протиставити деякі рядки з обох віршів:

Гайне:

Das ist ja die verkehrte Welt,
Wir gehen auf den Köpfen!
Die Jäger werden dutzendweis'
Erschossen von den Schnepfen.

Die Kälber braten jetzt den Koch,
Auf Menschen reiten die Gäule;
Für Lehrfreiheit und Rochte des Lichts
Kämpft die katholische Eule. (I, 375)

Франко:

Все перевернуть униз головами:
Учні професора стануть навчать,
А як азбуки не вміе — різками,
Як він їх нині, будуть його прать.

Вірні тоді парастас будуть править,
Але поклони піп битиме сам;
Купчик над склепом цей напис поставить:
«Хто дасть найменше, товар йому дам».

Суд буде також для них відповідний:
Неук судитиме вчених панів.
Хто вкрав та хитре, той вийде свобідний,
В цюпу, хто вкрасти хотів, та не вмів. —

Не хлоп державі з кривавого поту
Буде, як досі, податки зносить,
Але держава за хлопську роботу
Премії буде рік-річно платить.

(КН., XV, кн. 1, 124—125)

Ярема зазначає, що у вигляді Гайнівської «байки» написані такі політичні сатири, як *Звірячий парламент*, *Уривок політичної байки* (1883), *Воронізація* (1882) і *Меморандум будяків* (1883). Ці вірші, на думку Яреми,¹⁴ й інші писані в цьому часі різняться більшою ляпідарністю вислову та легкістю стилю, удосконаленого в школі Гайне від ранніх сатиричних віршів Франка, наприклад, *Дума про Маледикта Плосколоба* (1878) та поема *Наші чесноти* (1876), які є ще багатословні та розтягнені.¹⁵ Поетичну форму подорожі-мандрівки, мабуть набуту у Гайне, вживає Франко у своїй *Студентській мандрівці* (1884) і пізніше в творі *Мандрівка Русина з Бідюю* (1893). Віршований розмір Франкового перекладу *Німеччини*, зустрічається і в його сатиричній хроніці *Сучасний літопис* (1884).

Найбільший з тих років сатиричний твір Франка — поема *Ботокуди* (1880) — часто виявляє мотиви з *Німеччини*, над перекладом якої Франко тоді саме працював.¹⁶ Спільний тут мотив сну —

¹⁴ Ярема, я. в., стор. 30—31.

¹⁵ Хоча й ці вірші стоять під сильним впливом німецького поета. Дума про *Маледикта Плосколоба*, наприклад, має як мотто таку строфу з Гайне:

Пропав дух революції!
Кричать старі незнайки:
«Не тра нам конституції,
Лиш бука та нагайки!» (КН., XV, кн. 1, 173)

¹⁶ Апатія та сонність ботокудів дуже подібна до німецької пасивності та лінивства у *Німеччині*:

В німецьких перинах чудово так спать
І сні такі сняться чудові!
Тут чується вольним німецький наш дух,
зриває всі земні окупи. (Твори, XV, 521)

і:

Тільки в ботокудським краю
Не чувати бою, стуку,
Тільки храп; часом лиш сонним
Сниться битва за азбуку.

— — — —

і Ботокуди і воїни Барбаросси сплять спокійним сном, коли на світі є переворот, як і численні інші мотиви. Обмежуємося до одного конкретного прикладу, до протиставлення кількох рядків з обох поем, у яких висловлюється думка про прихід нового кращого типу людства. В останній главі перекладу *Німеччини* читаємо:

Щезають уже, хвала богу, старі
Брежливі покоління,
Помаленьку чахнуть, хиріють вони
І мруть на сухоти сумління.

Нове покоління росте, підраста,
Без фальші, не бите у тім'я,
З думками свободними, з вільним чуттям,
Йому то усе розповім я.

(Твори, XV, 563—564)

Подібне зустрічаємо в кінці поеми *Ботокуди*:

Повстає кругом по світі
Плем'я сміле, войовниче,
Що для люду права, хліба,
Волі і освіти кличе.

(КН., XV, кн. 1, 150)

Як бачимо вже з тих кількох наведених тут стрічок, між обома творами існує сильна спорідненість мотивів, що свідчать про вплив Гайнівської поезії на оригінальну творчість Івана Франка.

Сильно споріднений з Гайнівським «мовчазним незнайомим» Кельну, що йде вслід за поетом і в каплиці святих трьох царів розбиває «старі кістяки забобону» (*Німеччина*, VI і VII) є теж Франків *Рубач*, як у прозовому, так і у віршованому варіанті.¹⁷

У деяких своїх літературно-критичних працях Франко звертається теж до Гайне, щоб зобразити свої цілі. У статті «Гергарт

Спіть, моральности підпори:
Світ так красний і багатий! . .
З чистим серцем у перині
Так солодко любо спати! (КН., XV, кн. 1, 151)

¹⁷ Є два варіанти *Рубача* — віршований і прозовий. Поема *Рубач*, яка складається з 36 терцин, була написана з початком 80-х років, але не опублікована за життя поета. Пізніше написане оповідання появилось друком спершу польською мовою у *Przegląd Społeczny* (1886, II, № 9), а українською вперше в 1900 р. у збірці *Сім казок*. Обидва варіанти різняться тільки в деталях.

Гауптман, его жите і твори» з рубрики «Із чужих літератур» Франко, пишучи про драму Гауптманна *Die Weber* (1892), наводить Гайне, який «присвятив шлеським ткачам одну з своїх найострійших пісень», цитуючи в оригіналі першу стрічку цієї пісні (ЛНВ, 1898, I, кн. 2, 124—125).

В статті «Із секретів поетичної творчости» (ЛНВ, 1899, кн. VI) Франко, полемізуючи з теорією Лессінґа *Laokoon oder Ueber die Grenzen der Malerei und Poesie* (1766), подає як приклад Гайнівський вірш *Am fernen Horizonte*, доказуючи, що поезія може створити «живописне» враження. В той час, коли з певністю можна сказати, що праця Франка над перекладами із поетичної спадщини Гайне сильно відбилася на поетичних творах поета, нечисленні переклади Франка із прозових творів Гайне не виявили значнішого впливу на його творчість.

Першим перекладом із мистецької прози Гайне на українську мову був переклад *Die Harzreise* (Подорож на Гарц) О. Черняхівського, виданий в 1902 р. з передмовою і пояснювальними примітками І. Франка. У своїй передмові Франко знову висловив свою пошану до Гайнівського генія і виявив надію, що даний переклад буде «першим почином» у перекладанню мистецької прози Гайне на українську мову: «Із прозаїчних творів сього автора — писав Франко у передмові — які свого часу не лише в Німеччині, але скрізь по Європі лунали мов алярмові дзвони лібералізму та радикалізму, а надто визначаються блискучим дотепом та незрівнаними фейерверками стилю, який перед Гайне не писав ніхто в Німеччині, у нас досі не було перекладено нічого і отсей переклад являється першим почином у тім напрямку».¹⁸

Другий з черги переклад з прозових творів Гайне подав сам Франко в 1906 р. до 50-річчя смерті поета. Це оповідання *Florentinische Nächte*, що його Франко у вступному слові («Від редакції») до статті Ліхтенберґа «Гайне і Сен-Сімонізм» характеризує як «одну з найінтересніших повелістичних проб Гайне... не лише задля свого блискучого та багатого стилю, але також задля порушених у ній психологічних проблем, яких оброблюване аж при кінці XIX в. знайшло собі талановитих представників і витворило цілу школу чи групу психологів імпресіоністів та символістів» (ЛНВ, 1906, XXXIV, кн. 1, 132).

Оповідання Гайне поділено на дві частини — «Перша ніч» і «Друга ніч». Франків переклад вірно передає Гайнівські ідеї без суттєвих змін. Однак — дві головні властивості його перекладчого процесу того часу — українізування і популяризування висловів

¹⁸ Цитуємо за статтею Яреми, я. в., стор. 29.

сильно відбилися на перекладі. У своїм запалі передати зрозуміло українським читачам цей твір Гайне, що його, як ми бачили, Франко так високо цинив, він зробив надто кольоквіяльними деякі Гайнівські вислови і цим позбавив переклад так характерних ніжних відтінів, а подекуди довів до вульгаризації оригіналу, цілком нівечачи елегантний стиль німецького письменника. Найбільш некорисно відбивається цей процес в українізуванні «або в перекладанні» чужомовних фраз, якими Гайне перчить своє оповідання.

Французькі вислови, що підвищують елегантність Гайнівських персонажів та взагалі додають *savoir faire* до цілого оповідання, Франко або дослівно переклав на українську мову або віддав якимсь українським висловом. Наприклад, у першій частині («*Erste Nacht*» у Гайне) Гайнівський «*homme à bonne fortune*» (IV, 332)¹⁹ у Франка «чоловік щасливий на руку» (ЛНВ, 1906, XXXIV, кн. 1, 151); «*à quatre épingles*» (IV, 335) стає «защиплений на всі гужики» (стор. 154); «*en éscarpins*» (IV, 336) віддано як «в лякерках» (стор. 154); «*Coq-à-l'âne*» (IV, 336) натомість перекладано досить вдало як «благотупість» (стор. 154).

Подібно і у другій частині Франко продовжує свій спосіб перекладання чужомовних слів чи то фраз. «*Bureau des passeports*» (IV, 351) Гайне — це звичайне паспортове бюро» (стор. 317) у Франка, «*Éntrechats*» (IV, 357) зукраїнізовано на «присюди» (стор. 322), «*carrefour*» (IV, 377) на «перехрестя» (стор. 340), а «*soirée*» (IV, 365) на «вечорниці» (стор. 328). Англійські назви і вислови як «*Old-Baylie*» (IV, 353) та «*Stage-Coach*» (IV, 354) теж зукраїнізовано на «судовий будинок» (стор. 318) і «повоз» (стор. 319). Дальша українізація показується при перекладі вислову «*Madame Mutter*» (IV, 358—59), який Франко віддає українським «пані матка» (стор. 323), теж «*Mademoiselle*» як «панна» кілька разів у першій та другій частині. Неменш вражає теж переклад слова «*Famulo*» (IV, 340) як звичайний «ученик» (стор. 158) особливо тому, що тут (стор. 158—160) є певне порівняння Паганіні із Фавстом.

Часто Франко змушений віддати одно німецьке складене слово трьома українськими або й цілою фразою. Наприклад, читаємо у Гайне «*gespenstischhell... leichenweiss*» (IV, 346) а у Франка «бліде як мара... біле як труп» (стор. 163); «*tatensüchtig*» (IV, 338) у перекладі «з дикою енергією» (стор. 156); «*das Totenhafte*» (IV, 337) є «все назначене п'ятном смерти» (стор. 155) і т. д. Помимо того Франків переклад кількісно звичайно не є більший від оригіналу

¹⁹ Користуємося даліше цитованим виданням творів Гайне Е. Ельстером. Цитати з перекладу є з ЛНВ (1906), XXXIV, 143—165, 316—341. Том та сторінку подаємо в тексті.

завдяки Франковій економіці слів в інших випадках й незначним пропуском.

За винятком вище наведених недоліків переклади Франка віддають вірно Гайнівську творчість і становлять цінний вклад в українську перекладну літературу, як теж обзнайомлюють українську читацьку публіку з великим німецьким поетом і прозаїком.

Leonid Rudnytzky

IVAN FRANKO AND HEINRICH HEINE

(Summary)

The works of the German poet Heinrich Heine (1797—1856) occupy an important position in Franko's development as a poet and as a social critic. In his early, formative years Franko translated individual poems from Heine's youthful, romantic lyric poetry (e. g. the collection *Das Buch der Lieder*) and later translated a great number of Heine's poems dealing with social criticism. The reasons for Franko's involvement with Heine's social lyric are twofold: to begin with, prior to Franko's translations Heine was known in Ukraine almost exclusively as a sentimental romanticist. Franko's attempts therefore, were geared to present a more balanced view of the German poet to the Ukrainian public. The second reason for Franko's interest in Heine was the fact that he considered the latter's irony and satire quite applicable to conditions prevailing in Western Ukraine during his time. As a result of this view, Franko often embellished his translations with various references to Ukrainian history, customs, traditions, and locality and thus imbued them, to some extent, with an Ukrainian ethos. In many instances Franko also eliminated specifically German references contained in the originals so that his translations were often more universal in tone and content than Heine's original works. This *modus operandi* rendered Heine's poetry more relevant to the Ukrainian reader, but, at times, it definitely diminished the aesthetic value of the translation.

The translations of Heine's works left an indelible imprint on Franko as poet, critic, and social thinker. Many Heinesque motifs can be found both in his prose and his poetry, and Heine's élan, his manner of expression, his biting irony and satire, are often present in his poetic and his theoretical writings.

Franko's interest in Heine remained unabated throughout his entire creative life. His work on the great German poet over the years reflects, in effect, the development of his own *Weltanschauung* and his growth as a thinker, translator, and poet.

ОЛЕКСА ДОВБУШ В ОПОВІДАННІ «ГАЙДАМАК» ЗАХЕР-МАЗОХА

У нашій розвідці «Українська тематика в творчості Захер-Мазоха»¹ ми обговорили також оповідання з 1882 р., що знайомить читача з гуцульським побутом, опришківським рухом та переказом про легендарного ватажка Олексу Довбуша, яке автор надрукував під назвою «Гайдамак».² Це оповідання має чіткий нарисовий характер і містить в рамках розповіді самого автора про його прогульку в Карпати з вибраним австрійсько-польським товариством властиво два сюжети: історію гуцула Миколая Оброка, колишнього опришка, що після скасування панщини в 1848 р. кинув опришківство і став газдувати в горах, та історію Олекси Довбуша. При нічній ватрі в чорногорській стаї гуцул Оброк розказує авторові та його міським знайомим пригоди свого і Довбушевого життя.

Життя самого Оброка накреслене від бідного безземельного парубка почерез опришківство в ватазі Довбуша до вирішального перелому, що його приносить скасування панщини. Оброк, в похилому віці сам ще опришківський ватажок, може після 1848 р., «висповідавшись» командантові жандармерії, спокійно відійти в приватне життя і за здобуті розбоем гроші купити ґрунт. Автор вложив в історію цього гуцула свою власну інтерпретацію опришківського руху, порівнює його з бунтом козацтва проти сваволі польської шляхти й вважає цю боротьбу легальною. На думку автора панщина була єдиною причиною цього бунту, хоч він свідомий і національних та політичних факторів у цій боротьбі. Однак ми залишаємо на боці ці питання, бо щойно архівні студії допоможуть висвітлити вповні авторову інтерпретацію української національної, соціальної і політичної проблематики, яку заторкують, як ми це показали, деякі його твори.³

¹ Наукові записки УТГІ, том XXIII, Мюнхен, 1971—72, стор. 81—94.

² Der Hajdamak, Nouvelle von Sacher-Masoch, Leipzig, 1882.

³ НЗ УТГІ, «Українська тематика в творчості З.-М.»

Тут ми хочемо зосередитися виключно над легендарним ватажком гуцульських опришків у Захер-Мазоха.

Герой повісти Миколай Оброк іде в молодих літах після смерті батьків, що йому залишили злидні і довги, в гори до Довбуша, який тоді панував немов король на Верховині, при імені якого кожний хрестився, що мав щось до втрати, бо він був героєм, що не мав собі рівного та був строгим суддею над гріхами панів та багачів».⁴ Починаючи властиву історію Довбуша, автор використав цілий вахляр переказів надприродного характеру, щоб підкреслити віру українського населення в надзвичайність появи Довбуша серед народу. При накопиченні всіх цих надприродних явищ, що пов'язані з дитинством Довбуша та його опришківством, автор не тільки спирався на переказах про самого Олексу Довбуша, але й широко використав елементи української народної казки та демонології.

Не зважаючи на те, що Захер-Мазох був істориком, він, як і польські романтики української школи (у його творчості можна знайти сліди впливу саме цих польських романтиків, від них він перейняв козакоманію, інтерпретацію українсько-польських взаємин впродовж 14-18 віку, знання про гайдамацький рух, уманську битву тощо), не дуже зважав на історичну та льокальну точність і зіставляв на той сам час постаті, що жили і діяли в різних часах. Миколай Оброк, за авторовими словами, автентична постать, він ніби опришкував разом з Довбушом і пережив ще скасування панщини, а ми знаємо, що Олекса Довбуш помер від смертної рани в 1745 р. Таку ж історичну неточність зустрічаємо в польських романтиків української школи, де Богдан Залеський зіставляє поруч Хмельницького — Мазепу, як на це вказав у своїй праці Г. Гернот Германн.⁵

Розповідь про малого Довбуша починається надприродним виявом сили героя, що в колісці задушив вовка, який увірвався в бідну хатину його матері-вдови. Далі автор вбудовує мотив народної казки про ходження по землі Ісуса Христа та апостола Петра в жебрацьких одягах для випробування людської доброти (мотив поширений особливо на Покутті та в Північній Румунії). Довбушева мати приймає їх у своїй скромній хатині на ніч, після того як польський шляхтич вигнав їх псами зі свого двору. Ісус Христос та апостол Петро винагороджують вдову двома чудодійними дарунками: груша посеред її двору носитиме в літі і в зимі солодкі плоди та матиме силу того, щовилізе на

⁴ Der Haidamak, стр. 72.

⁵ Hans Gernot Herrmann: Studien über das Kosakenthema in der polnischen Literatur vom 17. Jh. bis zu Vertretern der „Ukrainischen Schule“, Frankfurt, 1969, стр. 147.

дерево, затримати при її бажанні на собі, доки вона не звільнить його від цього полону.

Слідує третій казковий мотив, що його автор влітає в розповідь про дитинство Довбуша. По малого Олексу приходиться смерть і хоче його забрати на другий світ. Мати спокушує її солодкими грушками, смерть лізе на дерево і воно на бажання матері не пускає її вниз. Смерть проситься й нарешті обіцяє матері так довго залишити Олексу на землі, аж не трафить його свячена куля. Після цієї обіцянки смерть може злізти з дерева і відійти.

В 20 років Довбуш вже легінь небувалої сили і краси. Перед його відходом у гори автор влітає ще «Жельмана» в свою історію: Мошко має ключі від церкви й не хоче людям відкрити двері храму, доки вони не заплатять високого викупу. Люди збирають гроші, але їх все ще замало. Довбуш хапає Мошка за плечі й кидає його поза церковну огорожу. Тоді виломлює церковні двері і впускає народ до середини. Автор згадує цей мотив Жельмана ще й в іншому місці цього оповідання. Змальовуючи польсько-австрійському товариству соціальні й політичні утиски збоку польської шляхти, гуцул Оброк каже: «Коли ми стали підданими цісаря — це сталося, здається тому сто років, бо мій дід мені дещо про це розказував — тоді польські страхіття, що правда скінчилися, але була ще кріпаччина, був ще батіг мандатора над нами та була ще жмінка жидівських жартів з нашими церквами...»⁶ До цього епізоду з життя Довбуша автор подає таку замітку: «Всі тут розповіджені казкові риси з життя опришка Довбуша живуть в народі, що став героєм цілого циклу переказів і пов'язав з його особою багато спогадів з поганських часів.»⁷

Ми маємо підставу припускати, що про самого Довбуша автор мав відомості з поліційних актів, як він це сам згадує в книжці нарисів, що їх написав на підставі мемуарів власного батька⁸ та народньої балади, яку почасти переспівав у тексті. Порівнюючи записи про Олексу Довбуша у «Гуцульщині» В. Шухевича⁹ зі Захеровим текстом, стверджуємо, що вони без виїмку подають, що Довбуш свою надзвичайну силу та лік проти смерті (крім від свяченої кулі) дістав від ангела у винагороду за те, що

⁶ „... und es gab noch allerhand judische Späßchen mit unseren Kirchen...“. Der Haidamak, стор. 53.

⁷ Der Haidamak, стор. 76.

⁸ L. von Sacher-Masoch: „Soziale Schattenbilder“. Aus den Memoiren eines österreichischen Polizeibeamten. Halle, 1873.

⁹ Huculszczyzna, napisał Włodzimierz Szuchiewicz. Tom czwarty. Muzeum imienia Dzieduszyckich we Lwowie, 1908, 248—269.

забив під час бурі чорта, який передражнювався з Богом. Отже Захер самого переказу не знав.

Далі автор вплітає кілька жорстоких деталів з боротьби Довбуша проти польських панів та клеру, над яким мститься за кривду, що її вони заподіяли народові. Захер-Мазох порівнює Довбуша з Іллею Муромцем, якого називає селянським сином та народнім героєм староруського циклу багатирських пісень. Польського ксьондза, що нацькував у зимі псів на жебрака, Довбуш велить облили нагого водою і ставити біля костюлу як ледяну статую. Інший епізод з його життя — це напад на польський шляхетський двір та розправа з самим шляхтичем, що позбиткувався над молодого українською дівчиною після того, як видав нареченого до 12-літньої військової служби та прогнав її батька з хатини і ґрунту. Довбуш велить цього шляхтича повісити догори ногами над муравлицем, а дівчина намазує йому голову медом. Далі йде анекдота, як Довбуш виманив гроші від скупого єпископа з міста Галича.

Романтичним мотивом прикрашує автор дальшу історію Довбуша, коли в його життя входить Дзвінка. Він вплітає сюди повір'я про злого духа, так звану «летавицю», зорю, що злітає з неба і перетворюється в хлопця або дівчину невимовної краси, якої любов приносить згубу. Отже коли Довбуш зі своїми хлопцями лежить літньої ночі під голим небом, злітає саме така зоря. Довбуш питає хлопців, чи хтось з них вимовив відповідні заклиналині слова. Щоб протидіяти чарам летавиці, автор їх не називає, але вони звучать: «Баран-третек голову зломив тай ти!» Коли він довідується що ніхто цього не зробив, то висловлюється фаталістично, що хтось з них стане жертвою цього демона.

В доступному нам українському фолклорному матеріалі про «летавицю» читаємо в Оскара Кольберга, який зазначає, що має цю відомість від Вагилевича, що записав це повір'я на Стрийщині.¹⁰ Тут важко сказати, звідки Захер-Мазох взяв свої відомості: чи знайшов він їх вже в своїй польській романтичній лектурі Б. Залеського, чи потрапив в його руки згаданий Кольбергом чеський журнал, в якому Вагилевич надрукував свій галицький етнографічний матеріал про летавицю,¹¹ чи врешті він знав особисто Вагилевича, що на початку 1860-их років, коли Захер-Мазох перебував у Львові, був директором міського архіву. Демонологічна постать летавиці відома з Покуття, з польського терену та виступає в румунів під назвою «збуратор — збуратоаре».

¹⁰ Oskar Kolberg: Dzieła wszystkie. Tom 31. Pokucie, część III, стор. 103, Kraków, 1888.

¹¹ J. Wagilewicz: Časopis česk. Museum. 1840.

Після ночі, в якій злетіла зловіща зоря, до Довбуша добирається з Космача якийсь Стефан і просить його допомогти охоронити його жінку від напастей пана, що хоче вигнати її на панщину, хоче Стефан готовий відробити за неї приписану роботу. Довбуш настрашує шляхтича, стрічає Дзвінку і стверджує, що вона має всі прикмети перевертленої «летавиці» — русяво-золотаве волосся і неземну красу. Тут автор вплітає любовний роман між Довбушем і Дзвінкою та наділює її типовими для його жіночих постатей рисами: красою, пристрасстю і жадобою панувати над мужчиною і його упокорювати. Довбуш збуджує в Дзвінці жадобу до влади й золота, а вона в п'яного від меду і кохання опришка виманює таємницю його сили, яку передає своєму чоловікові. Заздрісний Стефан готовий стати знаряддям демонічної Дзвінки і задля її повернутих ласк служити їй як останній раб. Він виливає срібну кулю, вирізує в ній хрест і несе її до священика святити. Ця магічна дія відбувається в трьох днях. На четвертий день він засідає на свого суперника. Дальший перебіг подій нам відомий з балади: Довбуш вривається до Дзвінки, яка йому не хоче відкрити двері і стає жертвою свяченої кулі. Опришки підпалюють Стефанову хату і хочуть кинути Дзвінку і Стефана в вогонь, але Довбуш велить залишити їх живими і виплатити Дзвінці з закопаного скарбу дві тисячі золотих. Після похоронів в горах хлопці розходяться по світі.

Від зустрічі Довбуша з Дзвінкою автор тримається вже строго подій, які передає народня балада, що існує в різних записаних варіантах. Сам автор переклав початок балади та її кінець. Початок переданий чотиривіршовими строфами коломийкового розміру з паристими римами. Ці вірші передають початок Довбушевої драми й автор вплітає їх у свій текст.

<p>1. Auf dem grünen Bergesgipfel,
Unterm schwarzen Tannen-
wipfel,
Unterm goldnen Sternenzelt
Dobosch steht, der junge Held.</p>	<p>3. Schön und festlich wie zur
Hochzeit
Halten wollen wir die Hochzeit,
Nachtmal essen, fröhlich sein,
Trinken goldnen Ungarnwein.</p>
<p>2. Auf den Topor, auf den hellen,
Stützt er sich, ruft die Gesellen:
O! Ihr Burschen, kühn und
mächtig
Zieht euch festlich an und
prächtig.</p>	<p>4. Tanzen zu dem Kriegsgesang,
Zu des Cymbals süßem Klang,
Bei des Stephan liebem Weib,
Schön von Antlitz, stolz von Leib.</p>

Як вдало Захер-Мазох зумів передати німецькою мовою початок народньої балади, подаємо для порівняння український

текст, що йому може стоїть найближче з усіх чотирьох нам доступних варіантів.¹²

Гей попід гай зелененький
Ходить Довбуш молоденький,
Топірцем си підпирає,
На ноженку налягає
Тай на хлопців покликає:

Ми підемо лісом свистом,
Бо запала стежка листом,
Тай підемо лісом слідом,
Бо запала стежка снігом.

Ану, хлопці, ви молодці!
Підемо разом в гості,
Всі раненько повставайте
І файно си повбирайте.

Нам би Кути не минути,
До Косова повернути
Й у Космач нам до Дзвінки,
До Стефанової жінки!

Як бачимо, автор випускає мотив осени та першого снігу, який стрічаємо в багатьох варіантах балади, також не локалізує місця, де проживає Дзвінка, за те вносить мотив «весілля», який не слід брати дослівно, а радше як «пирування». Після цих чотирьох строф автор передає далі зміст балади прозою, при чому взорується на тексті нам невідомого варіанту.¹³ Всім нам доступним варіантам бракує мотив орла, який, віщучи зло, літає над хатою Дзвінки й на якого звертає старий опришок Довбушеві увагу. Але ватажко не зважає на цю пересторогу. Цей момент зловіщого знаку стрічаємо і в баладі Федьковича,¹⁴ яка теж взорується на народній пісні. Однак на нашу думку Федьковичева сова, що десь затужила й опришкам віщує нужду, є радше літературного походження, коли зважити, що він перекладав «Слово о полку» та взагалі користувався дуже широко літературними запозиченнями. Заввага Дзвінки, що треба «сім літ сили викохати, мої двері вилупати» стрічаємо в варіанті Хоткевича та Івана Франка. У автора ми її також стрічаємо.¹⁵ Також кінець записаної балади у Франка найбільше схожий на той візирець, що його мусів мати Захер-Мазох: Довбуш велить хлопцям не вбивати Дзвінки, а заплатити їй дві тисячі золотих із закопаного скарбу, самим поділитися сріблом-злотом і розійтися по світі, бо вони осталися без проводу. Цей останній момент стрічаємо

¹² Huculszczyzna, стор. 267.

¹³ Нам доступні 4 варіанти балади про смерть Довбуша: зі записів Г. Хоткевича в «Камінній душі». Твори, том II, стор. 151—158, Київ, 1966; Іван Франко: Народні пісні в записах І. Ф., Львів, 1966, стор. 257—260; П. Лінтур: Народні балади закарпаття, стор. 188—192, Львів, 1966 та зі згаданого запису В. Шухевича.

¹⁴ Юрій Федькович: Твори, том I, стор. 116, Київ, 1960.

¹⁵ „Sieben Jahre muß man seine Kräfte sammeln, um meine Schlösser zu kennen und meine eisernen Schlösser zu brechen an meiner Cederntür“. Der Haidamak, стор. 97.

знову у Хоткевича: «Розійдіться по світочку, не маєте проводочку.» Бажання Довбуша, щоб опришки занесли його в Чорногору, автор передає ритмізованою прозою:¹⁶ «Возьміть мене на топори, занесіть мя в Чорні гори». Під кінець своєї розповіді про Довбуша автор вбудовує знову дві строфи переспіву, що віддаються в розмірах та рими від перших, які спиралися на коломийковий взір:

Und sie fanden Dobosch liegen
Blutig auf der Erde dort,
Sieben Wunden in dem Herzen,
Sieben auf dem Kopf.

Und da sprach er: „Eine Weide
Wächst, wohin man sie nur setzt,
Brüder, trauet nie dem Weibe,
Sonst gehts euch wie mir.“

Звернення уваги читачів на зловіщу роль жінки в житті мужчини підходить до загальної концепції автора,¹⁷ але ми знаходимо відповідник також у Федьковичевій баладі, коли читаємо:¹⁸ «Що хто жінці в світі вірить, мусить марно погибати.»

Маємо отже підставу думати, що Захера варіант балади мав подібний мотив.

Можна ще застановитися над самою формою прізвища: Захер-Мазох вживає форму «Добош», яка нам відома з закарпатських записів. В галицьких записах стрічаємо форми Добуш або Довбуш. Ім'я «Олекса» автор не вживає, воно звичайно в народній баладі не виступає, але стрічаємо його в переказах.¹⁹ Чи Захер уподібнив форму прізвища Добош до малярської форми, а чи радше ужив її під впливом польської форми Добош, що означає теж, як у малярському, «барабанщик»? На нашу думку йдеться тут радше про польський вплив, бо Захерові закарпатський варіант ледве чи був доступний.

Цікаве питання, звідки у Захера назва «гайдамак» на опришка. Чи знав він коломийки типу

«Коли б ми сі бучок розвив,
Дві берізки білі,
Пішов би я в гайдамаки
На штири неділі.»²⁰,

а чи перебрав він цю назву для народніх бунтівників проти чужої влади від згаданих польських романтиків, тим більше, що

¹⁶ „Nehmt mich auf eure Topori, tragt mich auf die Tschorna Hora“. Der Haidamak, стор. 92.

¹⁷ Укр. тематика в творчості З.-М., НЗ УТГІ, том XXIII, стор. 83.

¹⁸ Ю. Ф. Твори, том I, стор. 118.

¹⁹ Див. записи Шухевича, варіант 4 та 7.

²⁰ Коломийки в записах Івана Франка. «Музична Україна», 1970, стор. 100.

вбачав в опришківській русі продовження козацько-гайдамацького бунту проти сваволі шляхти. Питання залишається отверте. Тут виринає ще одне важливе питання: чи знав Захер-Мазох творчість Шевченка і його «Гайдамаків»? Відповідь на це питання можуть нам дати тільки архівні студії, бо в творах таких слідів немає.

На жаль, досі ще не висвітлені зв'язки автора з особистостями українського і польського культурного життя Галичини другої половини 19 ст. З уважної лектури його творів можна вчитати певну обізнаність з творчістю польських романтиків української школи, звідки, як ми вже згадували, він перебрав козакоманію, демократизм та критику польської шляхти, слов'янофільство і зацікавлення народнім життям. Опришківський рух та постать Олекси Довбуша знайшли в Захер-Мазосі хоч не повного, але за те захопленого інтерпретатора. Його прогабзбурзькі симпатії (він походив з дуже впливової урядничої родини) та погоня за екзотичними темами (це останнє притаманне всій його творчості) не дали йому розглянути народне життя в Галичині в реалістичному пляні, чого можна було очікувати від німецького письменника 1870—80-их років: на жаль, він за скоро зманерувався і надто себе повторював.

Anna-Halja Horbatsch

OLEKSA DOVBUŠ IN DER ERZÄHLUNG
„DER HAIDAMAK“ VON L. V. SACHER-MASOCH

(Zusammenfassung)

In der 1882 in Leipzig herausgebrachten Erzählung „Der Haidamak“ hat Sacher-Masoch versucht, dem deutschen Leser die Geschichte und Folklore sowie die Lebensgewohnheiten der Huzulen nahezubringen. Der eigentliche Held der Erzählung, der ehemalige Opryschke Mykolaj Obrok, der nach der Aufhebung der Fron 1848 ein seßhafter Bergbauer wurde, erzählt bei nächtlichem Sennefeuer seine eigene und Dovbušs Lebensgeschichte sowie dessen tragischen Tod durch den Verrat seiner Geliebten.

Von den polnischen Romantikern der ukrainischen Schule übernahm Sacher-Masoch nicht nur die Kosakophilie, die Darstellung der sozial-politischen Beziehungen zwischen Polen und Ukrainern im Laufe der Geschichte, sondern auch die Begeisterung für die ukrainischen Volksüberlieferungen und die Folklore. So schmückt der Autor die Lebensgeschichte Dovbušs mit zahlreichen ukrainischen

Märchenmotiven aus und läßt den Volkshelden glauben, daß Dzvinka eine „levitica“ ist — ein Dämon, der als fliegender Stern vom Himmel herabfällt, um durch Liebe jemanden ins Verderben zu stürzen. Die Motive und Überlieferungen hat der Autor vermutlich von I. Vahylevyč, der Anfang der 1860-er JJ., als Sacher-Masoch abermals in Lemberg weilte, dort Archividirektor war.

Es wird festgestellt, daß Sacher-Masoch keine Prosaüberlieferungen über das Leben Oleksa Dovbušs kannte, wie sie später Šucevyč aufgezeichnet und in seinem Band „Huculsczyzna“ herausgebracht hat, sondern nur die Ballade, die von Dovbušs Liebe zu Dzvinka und ihrem Verrat an ihm handelt. Diese Ballade gibt der Autor teils in Versen, die den Kolomyjka-Rhythmen nachempfunden werden, teils in Prosa wieder. Die negative Rolle Dzvinkas im Leben des huzulischen Volkshelden verführt den Autor, sie mit Charakterzügen auszustatten, die typisch sind für seine Frauengestalten: Herrschsucht, Eitelkeit, Gier, der Wunsch den geliebten Mann zu demütigen, zu unterjochen und zu vernichten. Sacher-Masoch, ein Autor der Zeit des Realismus, hat infolge seiner krankhaften Manie für bestimmte „masochistische“ Konfliktsituationen es leider nicht vermocht, ein überzeugendes Bild des huzulischen Volkshelden zu schaffen.

ПОХОДЖЕННЯ НАЗОВ «РУСЬ», «РОСЬ» ТА СПОРІДНЕНИХ ІЗ НИМИ НАЗОВ І СЛІВ

Хоч які це, здавалося б, «короткі» слова, але вони, як побачимо далі, склалися з висловів, що до них первісно увиходили вільно вживані самостійні слова. Залишки тих слів я розглядатиму далі як складники (не склади й не морфемми) досліджуваних тут утворень (тепер лексем).

Першим складником цих утворень (слів) в найпервіснішому його значенні був дієприкметник «уэ», творений від дієслова «уэн» (через відокремлювання від нього інфінітивного наростка — «н»), а цей дієприкметник у сучасних адигейських мовах значить «те, що впало».¹ Про іншу форму цього дієприкметника в згаданому словнику сказано: «уа», дієпр., те, що впало; «жыг уа» — дерево, що впало (сушняк). З огляду на цей останній приклад значення цього дієприкметника можна б визначити так: «те, що, вирости, впало». Про значення «зростання», що передує «спаданню», свідчить наявність «уэ», «уа» в таких адигейських словах, як от «уэс» (сніг, що «спадає» з «вирослої» вгорі хмари), «уалэ» (хмара й громовиця), «уадэ» (молоток, те, що підноситься вгору й спадає для удару) тощо. Слов'янське слово «вода» утворилося так, як оце «уадэ». До цієї групи належить і слово «вал» (хвиля, фортечний, українська назва товстої пряжі), частини укр. «волічка, рос. «волна́» — хвиля, та «вóлна» — вовна, угорське «vall» плече,² — вони утворені так, як оте «уалэ».

Якщо застосувати «те, що, вирости, впало» до людини, то це могли бути або її високий зріст, або голова на ній (волосся на голові, борода), і, очевидно, в цих двох етимологічних можливостях треба шукати первісної семантики цього першого складника в етнонімі «Русь», «Рось». На користь першої можливості можуть промовляти історичні свідчення про високий зріст «русів». Згідно із записом Захарії Ретора, повтореним ув арабських дже-

¹ Це й далі використані адигейські слова та інші явища я беру з видання: «Кабардинско-русский словарь», Москва, 1957 р. Якщо якесь адигейське слово буде взяте з іншого словника, то це буде зазначено.

² „Magyar-ukran szótár“, Budapest—Uzhorod, 1961. Інші згадані в цій праці угорські слова я беру також із цього словника.

релах, у людей з народу «ῥοος», «el rus» були нібито такі довгі ноги, що коні не могли їх носити, бо ноги вершника досягали землі. Ібн Фадлан писав про купців-русів, які прибували до столиці Хозарії Ітилю, що вони були «високі, як пальми».³

Була відома й легенда, що «руси» немов би то походили від «велетня Руса». Але вся сукупність етимологічних даних схиляє мене до думки, що значення цього першого складника пов'язане з поростом на людській голові та обличчі, бо й сама голова має верх і схилю, як отой «вал» фортечний, і поріст-волосся, як хвиля, що має «гору» й «спади». Цю семантику підсилює й те, що «уэ» чи його варіант «уы» в утворенні (слові) «Русь» має після себе звук «р», флексію назив. в. означених іменників (і прикметників) в адигейських мовах, а це ототожнює цей перший складник з адигейським словом «ур» (про фонетичне співвідношення між «уэ» й «у» буде мова далі), що значить «довбня», тобто річ з «головою», у назві стародавнього міста «Ур» цей складник означав «гора» або «вал» (фортечний). І це «ур» як складник прямо маємо в адигейській назві росіян «ур-ыс», у татарській «ур-ус». Ну, а голову мають не тільки високі люди.

Але для семантики цілоти «урыс», а тим самим і для «Русь» (про «скорочення» цього слова я скажу далі) мала значення й решта складу цих утворень (слів), інакше сказавши, їхні *другі складники*. Ці складники мають різні відмінності в будові, що з них найбільше важать приголосні «с» («Русь» тощо) та «ш» (біблійне «Рош»), але, як побачимо далі, семантично вони тотожні. Перший натяк на їхню семантику дає старослов'янське слово «оборснути», що значить «обголити», а воно, це старослов'янське слово, звуковим комплексом «-орс»- збігається з туркменською назвою росіян «орс». Якже перше «о» в цьому комплексі вважати частиною приростка «обо»-, то тоді можна притягти сербохорватське «обрисати»,⁴ що значить «обтирати», «шмугляти», звуковий комплекс «-рис»- уже збігається з «рис(увати)», тобто «дряпати», а це все близьке до значення «голити». А це ж «рис»-фонетично збігається із другим складником адигейської назви росіян «урыс». А що «р»- належить до першого складника, то семантику голення треба шукати в самому «(ы)с», а це «с» наявне в адигейському дієслові «сын», що значить «згоряти». А як «горіння» й «тертя» генетично пов'язані між собою (бо вогонь «витирали» з сухого дерева), то це вже дає й семантику голення. Звідси походить німецьке «gussen» — коптити, куритися, а також латинське «gus» — рілля, «порите» (а звідси й «село» — ті, хто

³ Подаю за статтею І Свенціцького «Назва „Русь” в історичному розвитку до XIII в.», «Рідна мова», Варшава, 1936 р., ч. 2, стор. 59—61.

⁴ «Цепни српскохрватско-руски речник», Москва, 1970 р.

«рие» землю). Тим то дієслово «сын» увійшло й до складу адигейського дієслова «упсын» (в ньому «уп» — фонетично «ўип(э)» — відповідає складникові «ур» — в «урьс»), що значить «голити». Якщо від «сын» відкинути інфінітивний наросток «-н», то утворюється форма «сы», що її можна розуміти або як наказовий спосіб, або як дієприкметник, оскільки ці дві форми в адигейських мовах творяться однаково. Але це питання я розв'язу далі, коли говоритиму про морфологічне оформлення утворення «Русь» та споріднених із ним слів. Звуки «с» та «ш» в адигейських (та й не тільки адигейських) мовах взаємозамінні, проте з ними можуть пов'язуватися й деякі семантичні відмінності. Отак адигейське слово «шын» хоч етимологічно й тотожне з «сын», але вже означає «дойти», «набивати оскому», «гній». А це дає вказівку на те, що оте «голення» не могло бути цілковите, без останку, бо доення — це таке «тертя» вим'я, що витворює «цівку» молока, а «набивання оскоми» асоціюється з українським словом «оскомелок» (уламок дерева чи каменю), та й гній — це якісь рештки чогось. Таку «обмеженість» голення можна знайти й у дієслові «сын», що має в адигейських мовах ще й значення «надмогильний пам'ятник», тобто щось таке, що стирчить, а в формі «сэн» (звуки «ы» й «э» взаємозамінні) це дієслово має ще значення «сіяти» (тобто прощіджувати крізь пальці набране в жменю зерно, утворюючи з нього «пучок»), «саджати» (тобто втикати живець дерева), ба навіть «піддаватись» муштрі, тобто певному примусовому «оформленню». Сприростковане дієслово «исын» означає «ставити сторч», «настовбурчувати», сприростковане «есын» — пливти.

Усе це підказує здогад, що це таке голення, що після нього залишаються певні «оскомелки», «пучки», певним робом «оформлені». На характер оформлення цих залишків-«оскомелків» указує складник «-ус», наявний у слові «Русь»: він же цілком виразно вказує на слов'янське слово «ус». А це слово (і складник у назві «Русь») походить від дієслова «усын» (це «сын» з приростком «у-»), що тепер в адигейських мовах значить «складати» пісні, вірші, первісно це могло означати «витончувати» голос, «виводити» верх (стога, могили), нитку (в пряжі).⁵ А це значить, що залишений «оскомелок» то була чуприна-оселедець або вуса, які можна було «скручувати» чи «підкручувати». Про таке значення в слові «рус» свідчить англійське слово «ruse», що значить «викрутас», «викрут» (тепер це абстрактне значення) та еспанська назва хліба-плетінки «rosca», як також і угорське слово «orsó», що значить «веретено».

⁵ Ці значення в українському слові «виводити» відзначені в виданні: «Словарь української мови»... упорядкував Б. Грінченко, у Києві, 1907 р.

Труднощі у визначенні, що являв собою той «скрутень» — чуприну чи вус, походять від того, що первісно люди не розрізняли частин поросту на своїй голові й обличчі, напр., бороди й вусів не розрізняли навіть у часи Київської Русі. Тим то неясно, що розумів уторський мандрівник першої половини XIII в. Юліян під словом «борода» (лат. «barba»), коли писав про таке голення в цихів, тобто в адигейців (подаю в своєму перекладі): «Усі чоловіки, за винятком шляхетних, голять геть чисто голови і викохують пишні бороди, а шляхетні на знак свого шляхетства залишають над лівим вухом трохи волосся, а решту голови також голять».⁶ Але вже достеменно написав про це голення Дж. Ітеріано (середина XV в.), що цихи «носять дуже довгі вуса, на поясі, в кисетах (у калитках), які їм вишивають їхні жінки, мають кресала й бритви з брусками, і тими бритвами голять один одному голови, залишаючи на тім'ї довгу чуприну у вигляді коси».⁷ З цього можна зробити висновок, що спочатку слово «рус» означало всякий «скрутень», незалежно від того, де його залишали, на голові чи під носом, таке саме значення могло мати й слово «ус» як синонім слова «рус», і тільки пізніше у слов'ян воно «спеціалізувалось» на вусі як такому. Можливо, що й слово «борода» мало таке «загальне» значення, як про це може свідчити ота «barba» в Юліяна, називання «кабардинців» цим словом («кабарда»), хоч вони, як адигейці, напевно, теж голили бороди, залишаючи тільки вуса та оселедець на голові, а також німецьке «Schnurbart», в якому друга половина слова означає «борода». Лише пізніше переважила чуприна як ознака шляхетства, і її з таким уже значенням мав київський князь Святослав, як це відзначив Лев Діакон.

Про первісно «загальне» значення слова «рус» чи «ус» («вус») свідчать і численні називання цими словами різних явищ природи, рослин, тварин тощо, в яких трудно було розрізнити «чуприну» чи «вуса». Це насамперед будуть гідроніми. От назва гирла р. Німана «Russ» означала просто «намул», що його нанесла, «натерла» вода, «лиман», що, як це я з'ясував, саме й має таке значення — «намул». Звідси походить і німецька назва саджі — «Russ», того, що його наніс дим, «натер» вогонь.

У назвах річок «Рось», «Руса» відбилосся явище стікання джерел та потоків в один «скрутень» течії, що здебільшого «звивається» в закрутах річища. В утвореннях «Орша», «Ворша», «Р'яша», складник «-ш» походить від «шы», розглянутого вище. Цей же складник є й ув адигейській назві металу мельхіору «ар-

⁶ „Archivum Europae Centro-Orientalis“, Budapest, 1937, стор. 29.

⁷ Подаю за працею Губарьова «Книга о казаках», вип. V, Париж, 1957, стор. 271.

шав», що являє собою стоп міді, цини й нікелю, отже, щось таке, як металевий «скруть». Про «росу» прямо кажуть, що вона «впала» або «спала». Слово «русло» має додатковий складник -«ло», що надав йому значення «загорода для течії», бо це «ло» походить від слова «Іуэ» (чит. «ло»), яке в адигейських мовах значить «загорода для худоби». А втім тут міг бути й дієприкметник чи наказовий спосіб від дієслова «Іуэн», що тепер в адигейських мовах значить «молотити», отже, «виминати» з колосків зерно, а вода в річці «витирає» собі річище, русло. Складник -«ло» є в назві річки «Ворск-ло», в якій «Ворс»- збігається із «Ворш-а».

Якщо говорити про назви «Аршава», «Варшава», закарпатське «Иршава», то їх можна досить легко пояснити в світлі вище з'ясованих етимологій, притягнувши сюди ще слова «арш(ин)», «верш(ок)», «варш», «варшалок». Останні двоє слів є в українському вислові «заснула кухарочка, треба їй варшалочка, треба їй варша дати, щоб дала вечеряти». Б. Грінченко в своєму словнику поставив знаки питання після цих слів, а я їх з'ясував як «прут», тобто «обчухрана» гілка, а з таких «прутів» пішли й «аршини» та «вершки» як міри довжини. У назвах «Аршава», «Варшава» та «Иршава» ті самі складники, що й ув «Орша», «Ворша», і розрізняються вони тільки рівнобіжним аканням-оканням, що я його з'ясував раніше в іншій своїй праці. Але в утвореннях «Аршава», «Варшава» та «Иршава» є ще складник, що походить від дієприкметника або наказового способу «еуэ», що надає їм значення «підбите валами, чи палями», тобто «укріплене місто», фортеця. Якщо польські етимологи виводять назву своєї столиці від імення «Варш», то між цим іменням і назвою міста може бути те спільне, що вони належать до того самого етимологічного комплексу: у людини «підбите», підголене волосся, а місто «підбите валами». А що імення «Варш» тільки здогадне, ніде, либонь, не зафіксоване, то моя етимологія певніша. Зрештою, тут може бути аналогія із з'ясованими у моїй праці «Походження назов столиці України міста Києва» іменням «Кий» і назвою «Клів», а також «Куява», що має таке оформлення, як «Варшава».⁸

Назва кольору «русий», «русявий» не походить від «рудого» чи «яснорудого» волосся, хоч такі асоціації витикали ще в давнину з огляду на рудих північних «русів» — норманів («Rusios» у Ліуддранда тощо), та й тепер це значення закріплене за білявим волоссям навіть в українській мові, дарма що для українців «русявість» не типова, бо українці переважно чорняві й

⁸ «Наукові записки» Українського технічно-господарського інституту, XXI, Мюнхен, 1970 р.

темноволосі. Ще недоречніша чорногірська «руса коса» (в значенні «дівка»), згадана в «Чорній раді» П. Куліша. Ключ для з'ясування первісного значення цих утворень маємо в наявності двох українських слів для визначення такого волосся — «русий» і «росий», як також і назов «Русь» і «Рось». А звідси я роблю висновок, що це значило спочатку «росле» (а звідси й «рос-ти»), виросле, довге, як це маємо в пісенному вислові «руса коса до пояса». Оце чорногірське «руса коса» могло спочатку означати «довговолоса», а це прикмета дівчини й жінки на відміну від чоловіків, що голили волосся на голові. «Руса коса» в значенні «дівка», аналогічне до українського історичного «біла челядь» — дівчата, що їх набирали в ясир татари на Україні, як це я з'ясував в іншій своїй праці. Звідси походить і назва «русалка», що первісно означало «довгокоса» без визначення кольору її волосся. Навіть вислів «руський місяць» у значенні «довгий місяць» семантично з цим пов'язаний.

Значення «русого» кольору виникло первісно з явища течії, що часто буває забарвлена глиною, так, як «рудий» колір виник із болотяного кольору, забарвленого залізною рудою (звідси ж походить і назва «руди» взагалі). Назви рослин «русавець», «русянка», «русавка» тощо пов'язані не з кольором квітів, а з формою стебел, листя або й квітів, хоч, звичайно, не виключені й певні пізніші асоціації з кольорами.

Назва рибальського пристрою «верша» (українська), норвезька цього пристрою назва «rûsa» походять від того, що вони «сплетені» з лози. Перший складник у «вер-ша» — це адигейське слово «уэр», що значить «бурхливий», а з його варіанту «уыр» походить українське «вир», тобто «крутіж» води.

Російська назва зайця «русак» пов'язана не з сірим кольором його хутра, яке, до речі, взимі перетворюється на біле, а з його куцим хвостом, як залишком довгого хвоста, що стирчить так на його тілі, як залишок волосся на голові в людини — чуприна. На це може натякати українська приказка: «далеко куцому (тобто собаці з коротким хвостом) до зайця». Сенс цієї приказки такий, що хоч який куций буде собака, але він не може бути такий куций, як заєць. А збільшення цієї заячої «куцости» підкреслено в утворенні «русак» наростком — «к», що тепер в адигейських мовах означає збільшення прикмети (це прикметниковий наросток — «кь»). Це значення збереглося в українській назві чорта «куцак», що в цьому разі означає «короткохвостий». Про те, що слово «русак» не пов'язуване з кольором тіла чи поросту на ньому, свідчить українська назва великого оселедця «русак», що в ній наросток — «к» означає його збільшений супроти звичайного оселедця розмір, а значення

«оселедця» семантично збігається з назвою козацької чуприни, як це я довів у своїй статті на цю тему, надрукованій у ж. «Наша Батьківщина» за квітень-травень 1972 р. Якщо слово «русак» у застосуванні до москалів давнього походження (а не такий новотвір, як, наприклад, виникле під час останньої війни слово «німак», — хоч інше утворення — «німчак» було давніше), то воно означало «чуприндир» і не відносилось до москалів, а до давніх «русів», тільки пізніше, разом із назвою «Русь», «руський» перенесено на москалів.

Слова «рись», «росомаха» теж мають зв'язок із «русь» через короткі хвости.

Перше з цих слів етимологічно цілком збігається з «(у)рыс», а друге, через пухнатий хвіст росомахи, має ще складники «умэ» (довбня) та «хуэ» (чит. «ха», а його значення в адигейських мовах — «рештка»). Пор. це із словом «грудомаха, в якому -(о)маха» теж такого походження.

Є ще чимало слів, що їх можна етимологізувати в цьому комплексі, але це зайняло б багато місця і відвело б увагу читача від «Русі», «Росі». А втім, деякі з не згаданих ще слів доведеться згадати в зв'язку з уточненням морфологічної будови досліджуваних тут слів та з визначенням фонетичних змін у цих утвореннях, без чого етимологізація їх була б не повна.

Морфологічна інтерпретація утворень «урус», «Русь», «Рось» досить складна з огляду, головним чином, на двозначність наявних у їхньому складі форм, як їх можна визначити за допомогою адигейських мов. Ці утворення, як ми бачили, двоскладникові, бо звук «р» не мав лексичного значення, і він належить до першого складника як колишнє відмінкове закінчення означених іменників чи прикметників, причому в утворенні «Русь», «Рось» він тільки й залишився з того першого складника. Цей перший складник, як це я відзначив на початку цієї статті, був спочатку дієприкметник «уэ», «уы», але трудно сказати за яких умов до нього приєднався звук «р», — чи тоді, як він був у вільному вислові керованим від другого складника, що в такому разі мав би бути формою наказового способу, чи ще перед тим злився з «уэ» внаслідок деетимологізації, як про це може свідчити «те «ур» (довбня) або «уэр» (бурхливий, достаток), коли він міг бути означуваним, а другий складник означенням у дієприкметниковій формі. Першу можливість можна добачати в адигейській конструкції «щхьэр упсы», що значить «голову голи!» або, якщо перебудувати це в дусі українського «прудивус», — «голиголова», і з огляду на це, зважаючи на семантику другого складника, «прудивус», «крутивус» це й мала б бути морфологічна будова слова «Русь». Другу можливість можна доба-

чати в адигейській конструкції «шхъз улса», що значить «голова голена», бо «а» наприкінці другого слова — виразна ознака дієприкметника (вона ж збережена і в українському «голен-а»), і «Русь», зважаючи на семантику другого складника, мала б означати «вус» (чи «волосся») «підкручений», «підбитий» (під польку). Це «а», згідно з моєю етимологією, утворилося внаслідок приєднання до «сэ» чи «сы» займенника 3 особи «е» (фонетично «jэ»), який, втративши своє редуковане «э», своїм «j» асимілював попередній редукований, перетворивши його на звук повного творення «а». Цю другу можливість ми, без сумніву, маємо в утвореннях «Руса», «Р(ъ)ца», «Орша», «роса», в українському «верша», в норвезькій назві верші «rûsa», в старогорішньонімецькій «rûssa», у фінському «gysä».⁹ Але дієприкметник міг бути й без приєднання займенника «е» до «сэ» чи «сы», і тоді, після втрати кінцевого редукованого, могла постати така форма, як «вус», «варш», «Russ», «(біло)рус» тощо. А що така втрата кінцевого редукованого можлива була і в формі наказового способу, то ота двозначність залишалася в цих утвореннях з огляду на наявність «р» («урус», «рус»). Ба більше: двозначність залишалася й тоді, як наприкінці був м'який приголосний («Русь»), бо ця м'якість виникала тоді, як отой займенник «е» чи «и» (фонетично «jы») приєднувався до вже готової форми з приголосним, як ув отих «вус», «рус»: кінцевий редукований відпадав, а «j» викликав м'якість попереднього приголосного і сам зникав. А цю м'якість ми маємо і в формах наказового способу: «дивись!» А що поряд із «дивись» можлива й форма «дивися!» то це ще більше ускладнює явище. І ця форма є в «Р(ъ)ся» як ув одній із назов р. «Рось». Ця остання форма засвідчена у шведському «gysja» (верша). Проте я все таки схиляюся до думки, що в етнонімі «Русь» складник «-усь» мав уже форму (діє)прикметникову, а м'якість «с» з'явилася в ньому вже після того, як загальний іменник «урус» чи «рус» став або йменням ватажка роду, а приєднання до нього займенника 3 особи «е» чи «и» означало приналежність окремих людей до його роду чи держави, або назвою племені за ознакою «голених голів і підкручених вусів», і ця форма означала приналежність до цього племені. У першому випадку м'якість приголосного «сь» означало «Русів», як це збереглося й досі в прізвищі «Русов» (рос.) та в назві українського села «Русів» (звідки походив В. Стефаник), аналогічно до відомої з наших літописів форми «княжь» (город) або й сучасного, хоч уже незрозумілого нашим

⁹ „Russisches Etymologisches Wörterbuch“ von M. Vasmer, Heidelberg, 1955, слово «рюжа».

людям з морфологічного боку «Перемішль» (город). У другому випадку форма «русь» означала або теж однину в формі «русь-(кі)», як це сказав би білорус чи поляк, в мові яких і в однині немає «й» (як у нас «руський»), або множини з таким значенням, як ми (українці) кажемо «русь(кі)» люди. Додатковий наросток приналежності -(сь)к- з'явився тут тоді, як затратилося значення форми «русь» як форми приналежності, внаслідок відпаду кінцевого редукованого в займеннику «и» (фонетично) «йы»). Цього не сталося тільки там, де цей займенник зберігся в цілості, як в українському «і» в слові «руськ-і» (пор. архаїчну форму однини «синь» і сучасну «сині») або в північноросійській назві верші чи ятера «руси» (чит. «русі»), яка має тільки множини.¹⁰

Така збіжність форм однини й множини в обох різновидах («ь» та «и») походила з того, що займенник «и» був займенником чол. р. одн., чол. р. множ., жін. і середн. р. двоїни, як це засвідчено в старослов'янській мові. Була плутанина і з іншими формами цього займенника: «я», «е».¹¹

Що етнонім «Русь» спочатку мав значення множини, це видно з деяких синтаксичних конструкцій, що їх можна знайти в наших літописах. Напр.: «Игорь совокупивъ вои многи — варяги, роусь и поляни, словѣни, и кривичи, и тѣверци, и печенѣги»... Як бачимо, тут «роусь» стоїть ув одному ряді з формами множини інших племінних назв. Або ще: «Се идуть роусь... и наяли суть къ себѣ печенѣги»...¹² Тут «роусь» узгоджена в множині з дієсловами. Таке множинне значення підтверджують і інші племінні назви тодішньої Східньої Європи: «Сумь», «Весь», «Чудь» тощо.

З'ясування форми «русь» чи її визвукових (кінцевих) явищ зачепило вже й фонетичний бік цих утворень, і ці звукові явища теж можна пояснити за допомогою закономірностей, наявних ще й досі в фонетиці адигейських мов.¹³ Якщо взяти початкові звуки чи, як казали давніш в українському мовознавстві, назвукові явища, то можна простежити, як первісні «уэ», «уы» та «уа» + «р» звелися до самого «р». У повному вигляді «уэ» чи «уа» зафіксоване в давній назві народу «*Оарос» та збереглося в сучасному осетинському «уаераесай», що значить «руський» (звідси походить прізвище українського кобзаря Остапа Вересая), а із зміною півголосного «ў» на «в» — у чуваській назві росіян «vугуs» (тут «vu» з «уы»), у словах «верша» (тут

¹⁰ Подаю за згаданим словником М. Фасмера.

¹¹ Див.: М. Станівецький, «Старослов'янська мова», Львів, 1964 р., стор. 241.

¹² Подаю за згаданою вище статтею І. Свенціцького, стор. 106.

¹³ Див. «Кабардинско-русский словарь», Москва, 1957 р., стор. 493, 494.

«ве» з «уэ»), «варш», у назвах «Варшава», «Ворша». У «варш» та «Варшава» «ва» походить із «уа», а в «Ворша» звук «о» міг постати внаслідок приєднання до «уэ» не самого «р», а слова «ур», внаслідок чого утворилося було скупчення звуків «эўы» (тут «ўы» з двозвука «у»), з якого редуковане «ы» випало, а півголосний «ў» асимілював попереднє «э», перетворивши його на звук повного творення «о». Пор. ще слово «вóрох». А що адигейське «уы» — це двозвук, який може перетворюватися на звук повного творення «у», то так і виникло назвукове «у» в татарській назві росіян «урус», в адигейській «урыс», в російському прізвищі «Урусов», в західньоукраїнському прізвищі «Уруський», в осетинській назві білого кольору «ўрс», в давній назві р. Рось «Урсь». Якщо взяти на увагу те, що аналогічно до зміни «уы» на звук повного творення «у», «уэ» могло змінюватися на звук повного творення «о», як це засвідчено в двох варіантах адигейської назви снігу «уэс» та «осы»,¹⁴ то буде ясне походження початкового «о» в монгольській назві росіян «oros, в угорській назві росіян «ogosz», в туркменській назві «орс», у назві річки «Орша». Звуки «уэ» могли давати й рефлекс «а», як це маємо в давній назві Варшави — «Аршава», «аршин», а звуки «ўы» — «и» (українське), як це засвідчене в закарпатському «Иршава».

Могло бути й так, що редукований звук «э» чи «ы», як наголошений, випадав, а півголосний «ў» перетворювався на приголосний «в», що його пізніше усвідомлено як прийменник «въ». А втім, наявність у давніх написаннях цього прийменника з «ъ» може вказувати на те, що розчленування цього утворення могло статися й без випадку «э» чи «ы». Ця зміна могла виникнути в умовах таких синтаксичних побудов, як от «Ярополкъ . . . бѣ володѣя въ (Ўэ)руси». Або ще: «Дюрди поиде . . . въ (Ўэ)-роусь». Так виникла давня назва річки Волги «Rhos», біблійний етнонім «Рош», етноніми «Русь» і «Рось», пізніша назва річки «Рось», слова «роса», «русло» тощо.

Голосні між першим (разом з «р») та другими складниками теж можна пояснити за допомогою закономірностей, збережених в адигейських мовах. Якщо поєднувався перший складник із другим складником «сэ» чи «сы», то між ними з'являвся редукований звук «ы» чи «э» (явище оголошення), як це й досі маємо в адигейських мовах, напр., «мэлыл» (овечина), утворене з «мэл» (баран) та «лы» (м'ясо). Цей звук наявний і тепер в адигейській назві росіян — «урыс». Але в інших мовах цей звук, як редукований, під наголосом міг перетворюватись на звук пов-

¹⁴ «Русско-адыгейский словарь», Москва, 1960 р., слово «снег».

ного творення «ы», як це маємо в отому чуваському «vugys», в російській назві хижака «рысь», в латиському «oryz (риж, «вирите»), в польському «gusowac», «gusa», нім. «Riss» могло постати з «исы», з двозвука «и» — «йы»), а без наголосу випадати, як це спостерігаємо в туркменській назві росіян «орс», в осетинському «ўрс», в латинському «ursus» (ведмідь). Те саме можна сказати й про «э», що дало, згідно з цією закономірністю, форму «Ръсь», «Ръси», «Ръся», «Ръша», «Ор(ъ)ша», «ар(ъ)шин», «вар(ъ)ш», «Ар(ъ)шава», «Вар(ъ)шава». (Звідси ясно, чому в назві річки «Рось» звук «о» в закритому складі не випадає; наявність його і в формі род. в. можна пояснити наголошеністю цього звука, якже цю форму іноді вимовляють з наголосом на останньому складі, то це вже вплив аналогії). Звук повного творення «у» в утвореннях цього комплексу, тобто в таких словах, як «Русь», «урус», «urus» (лат. зубр, бо він «волохатий», як і ведмідь), «rus» (лат. рілля, село, бо рілля — «порита» земля) міг виникнути безпосередньо з «ы» під наголосом, оскільки в сучасних адигейських мовах, напр., імення «Сосрыкъуэ» вимовляють як «Сосруко» (та й слов'янсько-латинське зіставлення «сын» — «supus» може про таку можливість свідчити). Але це «у» могло виникнути і з приростка в другому складнику «у-сэ» так, як і в нім. «Riss» звук «і» міг виникнути із приростка «и-сэ» в другому складнику. Звук «а» у слові «(о)рало» виник із «э», яке могло давати рефлексі «е» й «а», як про це свідчать рефлексії його в польській мові як «е» («sen» — сон), у сербській як «а» («сан» — сон). А цю адигейське слово «ур» (довбня) могло, очевидно, мати наприкінці ще й звук «э» як оголошення звука «р», то поєднання цього «урэ» з «усэ» могло дати двозвук «еў» (приросток «у» — це двозвук «ўы», з якого «ы» випало), а звідси пішла форма в назві «Русь» — «Reuss», зафіксована в середньовічних джерелах. Приналежність цієї форми до групи «Русі» засвідчена в німецькій назві верші «Reuse» (німецька вимова «ройс» — пізніше виникла), польське прізвище «Rzeuski», українське прізвище «Реус», а коли в другому складнику приросток «у» зберігся як «ву», то виникло українське прізвище «Ре-вуцький».

Якщо мати на увазі етноніми «Русь», «Рось», «Рош», то, очевидно, можна сказати, що вони могли виникати в різних місцях розселення протоіндо-європейців чи, може, й ширше, оскільки вони означали «чубаті» в значенні «шляхетні», а через те могли бути й запозичувані якимись навіть етнічно неспорідненими народами від тих, що в них вони виникали первісно. Спочатку ж це навіть були загальні іменники, що з них могли поставати індивідуальні імення ватажків, що надавали підкореним

народом назву «русь» як визначення «державної» приналежності. Про індивідуальні ймення свідчать прізвища «Русов» (син), назва «Русів» (двір, хутір), а про етноніми як назви різних народів свідчить така назва кельтського племені та згадки про «Русь» у Закавказзі над р. Курою чи Арагвою, про «Рось» над долининою Доном, про «росів» у Хозарському царстві, що могли бути вже послов'янені, оскільки вони мали спільного з слов'янами суддю в столиці цієї держави Ітилі. Біблійний нарід «Рош» необов'язково був етнічно близький до цієї останньої «Росі», а тим більше до скандинавської Русі — норманів, що відвоювали Київ у хозарів і заснували державу — Київську Русь, а ця держава, за князювання Святослава, кінець кінцем, і знищила Хозарське царство. Скандинавське походження цієї «Русі», що створила Київське князівство, переконливо доказав І. Свенціцький у згадуваній вище праці.

Етимологія етноніма «Русь», «Рось» була б не повна, якби я не з'ясував етимології його синоніма, зафіксованого в Страбона «Ρουθήνοι», у «Saxo Grammaticus»-а «Ruteni», згаданого в праці І. Борщака «Ρουθήνοι»,¹⁵ наявного в «Chronica anonima» — «Ruthosive Ruthenos», в інших джерелах «Rutheni».¹⁶ Звідси пішло й називання західних українців «рутенцями».

Ця назва утворилася так, як і «Русь» і з такою семантикою, як у цьому останньому слові, тільки з інших складників. *Першим складником* у цих утвореннях був дієприкметник «пЪ», «пІэ», що тепер в адигейських мовах значить «вирощене», а це ж відповідає семантиці «уэ», яку я визначив як «те, що, вирости, впало». У даному разі це означає «волосся на голові й обличчі». До цього «пЪ», «пІэ», як і до «уэ», приєднався звук «р», як про це може свідчити українське «прут», а з заміною «п» на «б» англійське «bar» (штаба, палиця). У формі «Ruteni» *другий складник* походить від дієслова «утэ(н)», що тепер в адигейських мовах значить «утоптувати» чи «витоптувати» (траву, наприклад), а це ж те саме, що й «терти» — голити, очевидно, із залишенням «вуса»-«оселедця» бо «прут» — це обчухрана від листя й дрібніших гілочок гілка. У формі «Rutheni» *другий складник* виник із дієслова «утхэн», що тепер в адигейських мовах значить «хлюпати» (про хвилі), а це теж «тертя», «шліфування», без «у» — слово «тхэн» означає «писати», а це ж семантично «перегукується» із «рисувати», що я його відзначив в етимології «Русь». Отже, аналогія повна. Про те, що в утворенні «пІэ-рут(э)» між «п» і «р» був спочатку голосний, свідчить записана

¹⁵ Подаю за словником М. Фасмера, при слові «русин».

¹⁶ Подаю за згадуваною працею І. Свенціцького, стор. 103—104.

в грецьких джерелах назва р. «Прут» — «Πυρετός», записана пізніше у грецьких же джерелах як «Βροῦτος», тобто вже без голосного. Цей голосний випав у слабкій позиції. Такого ж походження й відоме римське ймення «Brutus». Але так, як і в слові «Русь», перший складник «скоротився» до самого звука «р» і також, очевидячки, з причин синтаксичного порядку — через виникнення прийменника «по»: напр., «іти по (п)рути», внаслідок чого й виникли такі форми, як німецьке «Rute» (прут), як українське «рута» (м'ята), ну, і «рутени». Так, як прийменник «по», виділився в цих утвореннях і дієслівний приросток «по»-. Якщо назва річки «Πόρτα» означала первісно «порита» (бо це річка з дуже «поритим» річищем), то внаслідок усвідомлення «по» — як приростка виникла форма «рити», аналогічно до того, як із «урыс» виникло «рися» й «рисувати». А семантика «риття» засвідчена ще в адигейському «тхэн», як це я відзначив вище.

Варіантом другого складника в цих утвореннях були або «дэн», що тепер в адигейських мовах значить «зшивати», тобто «сковлати» докупити, або «удэн», що значить «підбивати» (вгору), і звідси походить російське «прудить» — греблю гатити, підгортати намул, а також українське «прудкий» («прудка» течія в річці), укр. «бруд».

Отже, увесь цей комплекс аналогічний до комплексу «Русь».

Є ще одна форма назви «Русь», збережена в українському прізвищі «Джус» і засвідчена в вотяцькій назві росіян «d'žut's», а ключем до їхньої семантики може бути українська приказка «підкрути вуса, джусе». «Джус» — це те саме, що й «джут», тобто «скруть» із прядива абощо. Перший складник обох цих слів походить від слова «джы(н)», що тепер в адигейських мовах значить «прясти», але первісно «джы» означало «вовна», «волосся», як про свідчить таке значення його фонетичного варіанту «цы». Другий складник у першому такий, як і в «рус», в другому — у «džut'š» такий, як у «прут».

Слово «джус» увійшло до біблійного «magus» (чит. «маджус»), а це й собі пов'язане із біблійним «magor», що його друга частина «gor» входить до складу сучасної адигейської назви чуприни-оселеддя: «хьэгуагуэ» (чит. «хеґоґ»). Я це останнє з'ясував у статті «Біблійні Gor і Magor», що була надрукована в журналі «Самостійна Україна» за січень 1972 р. Тільки я в тій статті хибно витлумачив у «magor» складник «ма» — як заперечення, а насправді це те, що «уэ» в «(уэ)Русь» та «пІэ», «пІы» в «(пІы)рутени».

Відомий славист Б. Унбегавн у своїй праці «L'origine du nom des Ruthènes» (Вінніпег, Канада), зібрав великий фактичний матеріал, з якого видно, що назви «Русь», «рутени» етимологічно

переплітаються з назвою «Прусія», але він не з'ясував етимології ні однієї з цих назв. А тим часом у світлі моєї етимології назв «Русь» та «рутени» етимологію «Прусія» можна з'ясувати легко. Очевидячки, всякому ясно, що «прус», «прусак» аналогічні назвам «рус», «русак». І перші дві форми є в українській мові: «прус» — таркан, він же називається й «прусак», очевидно, за ознакою довгих вусів; українське «пруслук» — чумарка-безрукавка так названа з огляду на рясні поли, «прузик» — коник-стрибунець. Перший складник у цих утвореннях походить від тих слів, що й у словах комплексу «(п)рутени», а другий складник такого походження, як і — «с» в «Русь». Є в цій групі й утворення з «б» на початку. У географів Ібрагіма ібн Якуба племя «пруси» названі «Vrus», звідси ж походить і українська назва «брус», камінь до гострення ножів, а це свідчить про те, що назва «прус» теж, як і «рус» та «рутени», походить від ознаки голення на знак шляхетства голови із залишенням чуприни. Є й назва укріпленого міста: «Брест» (литовський) і «Брест» у Франції.

Є докази й на те, що спочатку форма «прус» була «повноголосна». Це позначення на карті Птолемея племені прусів як «Воробѡκος», і міста Берестя (тут «повноголосна» форма) — як «Воробѡжа». Ясно також, що «скорочення» давніх «повногосних» форм у цьому утворенні сталося так, як і в «Пбрата», що набуло, в наслідок випадку редукованого звуку в першому складникові, «коротшого» вигляду «прус», «брус».

Таким чином, ясно, що «рус», «рутен» і «прус» утворені аналогічно і з тією самою семантикою, тільки в останньому зберігся перший складник «пІэ», «пІы» (хоч у новогорішньонімецькій назві таркана «Russe» першого складника теж немає; подаю за словником М. Фасмера).

Наостанку можна ще сказати, що й форма старонімецької назви «русів» — «Reusse» та сучасної німецької назви «Preusse» (прусів, народности), її голосні «eu» (читання їх як «ой» виникло пізніше) пояснюються так, як я пояснив ці звуки в українському прізвищі «Реус», у польському «Rzeuski». Відповідно до цього й назва «верші», що на півночі Росії зветься «руси», по-німецькому звучить як «(Fisch)reusse».

THE ORIGIN OF NAMES RUS', ROS' AND RELATED WITH THEM
NAMES AND WORDS

R e s u m e

In the present etymological investigation, V. Chaplenko utilizes his Adyghé theory and some modern Adyghé language data to explain the origin of ethnonym "Rus'" and its historical synonyms "Rutos", "Ruthenos" (which survived as the contemporary name for West-Ukrainians, "rutenets", as well as the ethnonym "Pruss(ak)"). The fact that historical sources quote names "Rus'", "Ros'", "Rutheni" and their variants in connection with different Indo-European locations, suggested to author the possibility that originally ethnonym "Rus'" denoted more than one specific tribe or nation and that it's appearance in the name of Kievan Rus' is merely one of many instances of such usage. For instance, this word is found in the name of a Celtic tribe, in the name of Scandinavian Varangs; there were an Azovian Rus', and a Rus' in a Transcaucasus, in a Khazar Kaganate! not to forget the Rus' of the Bible — the nation of "Rosh". The same words appear in names of rivers, such as the ancient Volga ("Rhos"), or the tributary of Dnipro ("Ros'"). Some modern Indo-European languages retained this word as a common noun, viz.: Ukrainian "rusyi", "rosyi"; German "Russ"; English "ruse", etc. One of author's conclusions is that there is a tendency for lexemas to appear first as common nouns, later to develop into ethnonyms, toponyms, hydronyms, and family names.

During his analysis, author discovered that originally even "short" words were actually phrases composed of freely combined words, which later formed lexemas; now, author regards such ancient words as "components" (not as grammarian's syllables. morphemas).

The first component of "Rus'" originated in a participle "ooə" (in English transcription) which means "something that fell" and, semantically, may have had connection with things like a staff made from a fallen branch, with hair, falling over one's shoulder, or with a waterfall. This may be the origin of many homonyms. The component could have been combined with a nominative case flexion "r", — a strictly formal, grammatical addition, contributing nothing semantically. According to phonetic regularities retained in the modern Adyghé, the "ooə" could change to sound "oo" or "o", and thus this component became a single sound, such as found in Adyghéan and Turkmenian names for Russian, "oorys", "ors". The second component, which also became a single sound "s", originated in participle "sy", which in Adyghé means "burned" and, when applied to human hair or beard, could denote "shorn" or "shaven". In combination, the two components acquired the meaning of "shaven head"; this was the original meaning of "orys" (here "y" connecting the consonants is retained, while the terminal "y" is dropped) or "ors". The head-shaving process resulting in a ritualized haircut characterized by a prominent remaining tuft of hair, as

worn by the Kievan Prince Sviatoslav, was denoted by the word "oosə" (compare with English "ruse") with in modern Adyghé retained the meaning of "twisted". Thus, eventually, the word "ooroos" was formed. First, this could have meant the headman of a tribe, who favored such haircuts, then, the entire tribe — an ethnonym. Later, the "oo" or "o" part became a preposition and the part "rus" alone was used to denote the head with a tufted haircut.

The synonym of "Rus", the word "Ruthos", originated in the synonym of the word "ooə", the participle "pə" ("growing", as of a tree branch). When combined with flexion "r" and participle "ooət" (which means "cutted") it acquired meaning similar to "clean-shaven". Here also, the first component came to be regarded as preposition, while the second component produced the word "ruthos" (compare Ukrainian word "prut" with German "Rute", both meaning "a slender tree branch, stripped of bark").

The first component "pə", combined with another such as in "Rus" led to the word "Prus" (here the non-accented reduced vowel "e" was dropped.)

МОЇ СПОГАДИ ПРО ВАСИЛЯ ВРАЖЛИВОГО (До його семидесятиріччя — 1903-1973)

Василь Вражливий забутий і в Україні і на еміграції. На Україні тому, що був репресований і розстріляний. Творів його не друкують, хоч українські советські словники згадують його в кількох рядках. На еміграції Вражливий залишився теж поза увагою. Більше повезло на еміграції другові Вражливого — Валеріанові Підмогильному, з яким Вражливий був разом заарештований і засуджений. І не випадково вони були друзі. Обидва обдаровані прозаїки, хоч різного стилістичного напрямку: у Підмогильного більш вишукана мова, Вражливий глибше розробляв сюжет. Якщо порівнювати, то Підмогильний ближчий до Коцюбинського, Вражливий — до Винниченка. Або, якщо порівнювати з французькою літературою, якою обидва письменники захоплювалися й обидва перекладали на українську мову, то Підмогильний більш подібний до стилістично вишуканого Фльобера, а Вражливий до Бальзака, якого він де в чому навіть наслідував. Але про це далі.

1924 року до мене, харківського студента, зайшов земляк юнак Василь Штанько (пізніший письменник Василь Вражливий). Ми обидва походили з старовинного українського містечка Опішнього (Опішне, а не зрусифікована тепер Опонія, Опішня). Василь походив із заможної родини, батько був власником парового млина і числився розкуркуленим. Василь студював тепер у харківському технікумі. Він прийшов до мене, щоб я його підтримав. Хтось нібито доніс на нього, що він син куркуля і це запрожувало йому бути виключеним з технікума. Пізніше виявилось, що ніхто на нього не доносив. Мені здається, що й сам Василь про це знав і прийшов він до мене зовсім в іншій справі.

Коли наша розмова на цю тему закінчилася, Василь Штанько соромливо сказав, що в нього є оповідання, які він хотів би мені зачитати. Перше оповідання, пам'ятаю, називалось «В яру». Я був вражений. Василеві Штанькові було всього двадцять років і оповідання «В яру» було його першим твором (який він запропонував читачеві). Але це був зовсім зрілий і талановитий твір.

Мені й тепер, через п'ятдесят років, здається, що оповідання «В яру» не слабше деяких пізніших оповідань Вражливого.

Після прочитання я сказав Василю, щоб він негайно йшов до Хвильового. І дав адресу. Чому я дав адресу Хвильового, з яким я був тоді знайомий, сам не знаю. Близчим до літературно-видавничих справ був тоді Михайло Яловий, мій приятель, з яким ми разом працювали перед тим в газеті «Селянська біднота». Яловий редактор, я — секретар редакції і автор статтів. Варто згадати ще й третього співробітника — Михайла Семенка. Він був без ранги, просто як автор переважно футуристичних віршів на політичні теми (проти Врангеля і т. п.). Посилаючи Василя до Хвильового, я мабуть думав, що оповідання Василя особливо припадуть Хвильовому до серця — щось від тих оповідань віяло Слобожанщиною. Подія з оповідання «В яру» відбувалася десь коло річки Ворскла.

Василь Штанько був у мене на провесні 1924 року. А вже на весні того ж року я побачив у вітрині книжкової крамниці книжечку — Василь Вражливий «В яру». Я знав уже, що Василь Штанько обрав собі псевдонім — Василь Вражливий.

Василь був молодший від мене на чотири роки. В Опішньому я вважав його «пацаном» і ми не були друзями дитинства. Таким був для нього мій менший брат. В Харкові ми зустрічалися пізніше тільки випадково на вулиці або на літературних вечорах. Про його літературні успіхи свідчило те, що він скоро став членом ВАПЛІТЕ, куди приймали тільки обраних. Уже в харківські часи він мав вигляд заможної людини, що теж побічно свідчило про літературний успіх.

Я уважно стежив за його успіхами. Пам'ятаю сильне враження зробило на мене оповідання «Життя білого будинку», надруковане в збірникові ВАПЛІТЕ. Тут Вражливий виступав уже значним майстром сюжету і психологічного образу. Пам'ятаю ще одну (і останню) зустріч з Вражливим у будинку літератури Блакитного на вечорі, присвяченому створенню спілки советських письменників і розпускові в зв'язку з цим усіх інших письменницьких організацій. Відхиляючись від теми, хочу нагадати виступ на тому вечорі Миколи Куліша. Оцінюючи позитивно розпуск ВУСППу і припинення поділу письменників на пролетарських і непролетарських (до речі серед «пролетарських» було більше куркулів ніж серед «непролетарських»), Микола Куліш жалкував, що страхіття вуспівських часів все ж таки не минули. Як у Гоголевому «Вію», казав Куліш, ранок налякав чортівнина в церкві і воно миттю кинулося розбігатися у двері і в вікна. Та не встигло і позастрявало на рямках вікон. Так і тепер, казав Куліш, постановва про ліквідацію привілейованих літературних

організації принесла ніби в літературу ранок, але чортовиння, що розбіглося від того ранку, позастрявало на рямках і постійно нагадує про себе.

Ми стояли з Вражливим разом на хорах (зала була переповнена) і я розпитував його про окремих письменників, як він їх розцінює. Серед його критичних завваг про різних «пролетарських» і «непролетарських» мені врзалися в пам'ять його слова про Миколу Бажана: «Колька— наш!» Виявилось, що не «наш»...

*

Чомусь мені стоїть у пам'яті, що Вражливий до середини 30-их років проживав у Києві. В усякому разі в Харкові я його не зустрічав. Найсильніше вреження з його творів зробила на мене повість «Батько» (1929 р.). Далі про неї окремо. Це був апогей його творчості. Бо далі, боячись бути ліквідованим як «не пролетарський» письменник і як син куркуля, Вражливий почав пристосовуватись і написав «виробничий» роман з життя робітників на нафтових промислах Емби (Казахстан). Здається, роман називався «Справа серця». Я його не читав, як взагалі мало читав виробничі романи.

Пристосування Вражливого до виробничої тематики я розцінюю не як безпринципну «зміну віх», а як намагання будь-як зберегти до кращих часів свій літературний талан, який Вражливий ревниво оберігав і вірив, що йому судилося дати щось значне. Гадаю, що Вражливий вірив у своє майбутнє більше ніж Підмогильний. Скажу далі чому.

*

Здається, 1935 року восени до харківського інституту журналістики, де я викладав західню літературу, прийшов під час навчань мій опішнянський земляк, молодий лікар Д., який недавно закінчив студії. Я з ним зустрічався тільки в Опішньому або на літературних вечорах у Харкові. Про нього ходила слава як про легковажну й безпринципну людину. Нове, що я в ньому замітив, це дуже посивілі скроні. Він запросив мене піти з ним до скверу і з таємним виглядом розповів таке:

«Знаєш звідки я прийшов? З ГПУ. З-під арешту. Останні місяці до арешту я працював завідувачем будинку відпочинку в Зміїві (під Харковом). Запросив в літі до себе на відпочинок Вражливого й Підмогильного. І от уночі наїжджає до будинку ГПУ, арештовують їх обох і мене. Я сидів три місяці і оце сьогодні мене випустили, бо я в усьому признався... Бачиш, як я посивів за ці три місяці. Вражливий і Підмогильний сидять. Василь багато дурниць наговорив проти себе. Оце я прийшов

прямо звідти, щоб попросити тебе, чи не можу я поставити в твоєму мешканні мою валізу. Не маю більше місця.

Лікар Д. ніколи не преступав порога мого мешкання. Такі відносини були між нами. Земляцька приязнь на віддаль. У Харкові було чимало ближчих для Д. опішмян. Чому він звернувся до мене? Адже мене в цей час цькували вже на різних зборах як «буржуазного націоналіста». Правда, про це Д. міг не знати. Мені було ясно, що, випустивши Д. з-під арешту, ГПУ підіслало його до мене «поставити валізу». Д. продовжував інформувати мене. Хочеш, я розповім тобі, що там робиться в ГПУ? Оскільки такі розмови вважалися «контрреволюційними», то я сказав Д., що я знаю більш-менш, що там робиться, так що можна не розповідати. Але Д. все ж таки став розповідати і я мусів слухати, щоб не показати, що я його підозрюю. Я вважав тоді, що знати, що хтось сексот і одверто продемонструвати, це значить накликати на себе переслідування ГПУ. Але й слухати розповідь Д. було компромітуюче для мене.

Коли Д. закінчив розповідь, ми домовились, що залишати йому валізу в мене небезпечно для нього, бо ж мене цькують за те, за що він був щойно заарештований разом з Вражливим і Підмогильним. Д. запитав мене, що він повинен сказати в ГПУ про нашу зустріч. Я сказав, що він мусить сказати там все, про що говорив мені. Цим я перекладав на Д. мій «обов'язок» розповісти про незаконну розмову. Якби мене викликали до ГПУ і запитали, чому я не повідомив про розповідь лікаря Д., я сказав би — «та ж я йому сказав, щоб він сам розповів; тим паче, що він після розмови повертався до ГПУ забрати свій паспорт».

На особі лікаря Д. я спинився докладніше, бо він у ГПУ дав мабуть чимало обтяжуючих Вражливого зізнань. Як видно, він добре вислужився перед ГПУ, бо з підозрілого для влади збіднілого опішнянського дворянина він раптом висунувся: одяг, військову уніформу з двома шпалами (майор), а потім, як сам мені сказав, став працювати в інститутті переливання крові. Я подумав: щоб інформувати про настрої професорів цього важливого для війни інституту. Незадовго до мого арешту Д. все частіше відвідував без запрошення моє мешкання. Був навіть свідком на моєму суді, але не проти мене, що я теж трактував як спеціальне доручення ГПУ, яке маскувало свого сексота.

Справа Вражливого-Підмогильного була об'єднана з якоюсь українською «терористичною» організацією. Знаю, що до тієї справи був залучений і один з вождів УКП, мій приятель Юрко Мазуренко, який Вражливого увічі не бачив. Мабуть і Підмогильного також. Але й мене ГПУ об'єднувало в одну терори-

стичну організацію разом з людьми, яких я ніколи увічі не бачив, напр., якийсь агроном Клименко.

*

Коли мені під час викладів західньої літератури в інституті журналістики доводилось докладніше спинятися на творчості Бальзака, я помітив, який великий вплив мала його творчість на Вражливого. Вплив по лінії насамперед ідейного спрямування. Бальзак був монархіст і ненавидів французьку революцію. Але як великий мистець, він не вносив у свої романи політичних тенденцій. Він відкрив, що революція, знищивши дворянську верству, привела до панування в суспільстві ще гіршого хижака ніж за фєвдальних часів. Саме ці образи нових буржуазних хижаків зробили Бальзака великим. Цю загіпнотизованість Бальзака новим страхітливим паном над суспільством так геніально вловив Роден у скульптурі Бальзака, що є в нью-йоркському музеї нового малярства.

Василь Вражливий перший і єдиний в усій советській літературі (в українській і в російській) натякнув на образ справжнього переможця в жовтневій революції. Це не пролетаріят, а повий егоїст, більш безоглядний ніж у дореволюційні часи. Вражливий показав його в повісті «Батько». Батько — це колишній священик, який заради сина-комуніста залишив священичий сан, не міг, очевидно, ніде знайти роботи і пішов працювати до туберкульозної санаторії випалювати плювальниці. Отож сидить він коло вогнища і виконує свою роботу та розповідає авторові своє минуле й сучасне життя. Він, старенький уже вдівець, має єдиного сина, який член компартії і на відповідальній роботі. Заради сина батько покинув священичий сан, та все ж син не хоче признатися людям, що він син священика, не хоче допомагати батькові. Взагалі не має з батьком зв'язків. І батько розповідає про це без жодного закиду чи нарікання. Навпаки, він з любов'ю говорить про сина, мовляв, інакше він і не може поступати. Тут певна подібність до Бальзакового «Батька Горіо». Але ця суто ідейна подібність ніяк не занижує оригінальності твору Вражливого. В літературі бувають ще більші подібності, як, наприклад, класичний твір Грібоедова «Горе от ума», що являє перелицьовку на російську мову Мольєрового «Мізантропа». Сам син священика не виступає в повісті, але образ його такий яскравий, що читач запам'ятовує його назавжди і не менше навіть ніж образ батька.

Ніякої політичної тенденції у Вражливого немає, але він щільно підмітив образ нового, народженого революцією егоїста, що ради кар'єри готовий відщуратися рідного батька. Сьогодні

цей образ нікого вже не дивує, до нього люди звикли, хоч про нього в советській літературі ніхто не сміє писати, бо ж це пануюча в советському житті постать.

Батько в повісті Вражливого терпів не тільки за революції, але й до революції бував нераз упосліджений. Якось архиерей, об'їжджаючи парафії, кілька днів проживав у цього священика і з розповіді батька видно, що владика задержався довше заради паніматки. Але й тут батько не ремствує. Він все терпить, все прощає. Цей образ терпеливої й упослідженої людини прикував, як видно, душу Вражливого. Під час одної зустрічі він мені сказав, що хоче написати роман про опішнянського єврейського хлопця Йоньку. Йонька був молодий хлопець, сирота, затурканий в опішнянській єврейській громаді. Школярі вважали Йоньку дурнуватим і насміхалися над ним. А він мовчки й терпеливо переносив усякі знущання. Як бачимо, для Василя Вражливого це був новий варіант батька-священика.

Як сказано, Бальзак став великим, бо змалював у своїх численних романах образ нової народженої буржуазною революцією пануючої у суспільстві людини. Василь Вражливий перший почав показувати таку людину, народжену вже не буржуазною, а пролетарською революцією. До двох лих, змальованих у повісті Панаса Мирного «Лихо давнє й сьогочаснє» (лихо кріпацької доби й лихо звільненої від кріпацтва людини), Вражливий ніби додавав третє лихо — доби «пролетарської» революції. В цьому Вражливий починав ставати епохальним письменником у Бальзаковому стилі. І в цьому розумінні я його ставив вище Підмогильного, як Бальзак є вище від сильнішого за нього стиліста Фльобера. Моральний імператив Вражливого (як і Бальзака) можна було б зформулювати так: «якби революція справді здійснила рівність і справедливість, тоді можна було б простити їй жертви. Але жертви були марні: революція народила ще страшніший егоїзм і несправедливість, ніж були досі, і світ повинен це бачити і це я повинен зобразити».

Та Вражливому не дали дозріти. На тридцятomu році життя його арештували, а через чотири роки розстріляли. За що? Тільки за те, що він був *українським* письменником. Соціальний сенс повісті «Батько» ГПУ ще не розкусило було. Та й не було в тій повісті ніякої політичної вини. Російського письменника за такий твір не розстріляли б.

Варто було б перевидати на еміграції вибрані твори Вражливого. Хочби одну повість «Батько». Вона дуже читабельна і швидко б розійшлася. Цю повість варто було б видати і в чужих мовах з передмовою, де було б сказано, що український письмен-

ник перший підмітив народження з жовтневої революції нового хижака-експлуататора. За таку тему сьогоднішній чужомовний читач вхопився б. А для української літератури це був би певний здобуток.

Iwan Majstrenko

MEINE ERINNERUNGEN AN WASYL WRAZHLYWYJ

Z u s a m m e n f a s s u n g

Wasył Wrazhlywyj, ukrainischer Schriftsteller, wurde während der stalinistischen Säuberungen erschossen. Er ist der erste Schriftsteller der ganzen sowjetischen Literatur (also auch der russischen), der in seinem Werk „Vater“ (1929) den durch die bolschewistische Revolution im Volk und Staat an die Macht gelangten neuentstandenen Menschen darstellte. Diesen Menschen, dem alle edlen Gefühle fehlen, der ihm ganz ergebene Menschen mißachtet, selbst von seinem eigenen Vater wendet er sich vollkommen ab, um seine persönliche Karriere nicht zu gefährden.

Majstrenko vergleicht Wrazhlywyj mit dem französischen Schriftsteller H. de Balzac. Wie Balzac mit Leidenschaft den Egoisten-Ausbeuter im neuen Zeitalter nach der Zerstörung der feudal-adligen Schicht darstellt, der noch grausamer handelt, als seine Vorgänger, so schildert Wrazhlywyj die Grausamkeiten der von der proletarischen Revolution geborenen Machthaber, die viel größer sind als die der herrschenden Schicht während der Zarenzeit.

Wrazhlywyj wurde in seinem 30. Lebensjahr erschossen am Anfang der Zerstörung der ukrainischen Kultur- Renaissance.

З М І С Т

<i>Олекса Горбач</i> Західньо-Поліська говірка села Остромичі кол. повіту Кобринь	3
<i>Василь Чапленко</i> Походження українських прізвищ на -«ук», -«ик», -«ак» та на -«чук», -«чик», -«чак»	65
<i>Леонід Рудницький</i> Іван Франко і творчість Гайнріха Гайне	74
<i>Анна Галя Горбач</i> Олекса Довбуш в оповіданні «Гайдамак» Захер-Мазоха	97
<i>Василь Чапленко</i> Походження назов «Русь», «Рось» та споріднених із ними назов і слів	106
<i>Іван Майстренко</i> Мої спогади про Василя Вражливого	122